

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

İletişim Fakültesi

iletisim

kuram ve araştırma dergisi

Sayı: 34

Bahar 2012

Editörden
Selda BULUT

Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'ın Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme
Murat S. ÇEBİ

Hüseyin Orak'ın Türkiye Kılavuzu ve 1940'larda Ankara
Zakir AVŞAR, Mehmet YÜKSEL

2000'ler Türkiye'sinde Sinema ve Din: Takva Filmi Örneği
Levent YAYLAGÜL

Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi
Şule YÜKSEL ÖZMEN

Haber Üretim Sürecinde "Bireysel Yarar/Toplumsal Yarar" Çelişkisi: Türkiye'de Çevre Haberi Yazan Gazeteciler Örneği
Nadirecan DAĞLI

Bilim Merkezlerinin Kent Markalaşmasındaki Rolü ve Konya Örneği
H. Nur GÖRKEMLİ, Başak SOLMAZ

Salı Toplantıları - Kurtuluş Kayalı İle "Metin Erksan ve Sineması" Üzerine
Kurtuluş KAYALI

Kitap Eleştirisi - Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştirisi
Derya TELLAN

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi

iletisim

kuram ve araştırma dergisi ●

Bahar 2012, Sayı : 34

İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi

**G.Ü. İletişim Fakültesi Adına Sahibi
Rektör**

Prof. Dr. Süleyman BÜYÜKBERBER

**Sorumlu Yazı İşleri Müdürü
Dekan Vekili**

Prof. Dr. Zakir AVŞAR

Editör

Doç. Dr. Selda BULUT

Editör Yardımcıları

Öğr. Gör. Dr. Serpil AYDOS

Dr. Ayşe Elif EMRE KAYA

Dr. İbrahim Hakan DÖNMEZ

Yayın Kurulu

Doç. Dr. Murat S.ÇEBİ

Doç. Dr. Serdar ÖZTÜRK

Doç. Dr. Cem YAŞIN

Doç. Dr. Gülcan SEÇKİN

Doç. Dr. Muharrem ÇETİN

Yrd. Doç. Dr. Sirel GÖLÖNÜ

Yrd. Doç. Dr. Erol İLHAN

Yrd. Doç. Dr. M.Can DOĞAN

Yayın Kurulu Sekreteryası

Arş. Gör. Çağrı KADEROĞLU BULUT

Arş. Gör. Eda TURANCI

Arş. Gör. Emrah ÖZTÜRK

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Zakir AVŞAR	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Suat ANAR	Yeditepe Üniversitesi
Prof. Dr. Necdet ATABEK	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit ATABEK	Yaşar Üniversitesi
Prof. Dr. Bilal ARIK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ayhan BİBER	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet YÜKSEL	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Burhan AYKAÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Özlen ÖZGEN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan BACANLI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Seçil BÜKER	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Dilruba ÇATALBAŞ	Galatasaray Üniversitesi
Prof. Dr. Yusuf DEVRAN	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. İhsan ERDOĞAN	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Suat GEZGİN	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Nilgün GÜRKAN PAZARCI	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜZ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Süleyman İRVAN	Doğu Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet KALENDER	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Kurtuluş KAYALI	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Fahrettin KORKMAZ	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Hale KÜNÜÇEN	Başkent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet TOLUNGÜÇ	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa YAĞBASAN	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma GEÇİKLİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Ersin ÖZARSLAN	Gazi Üniversitesi

Yayın ve Türü: Yılda iki kez yayınlanan hakemli, yaygın, süreli bir elektronik dergidir.
Yönetim Merkezi ve Adresi: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi, 06510 Emek, Ankara
Tel: 90 312 216 22 07 – 90 312 216 22 56
Fax: 0 312 212 1832
Web:<http://iletisimdergisi.gazi.edu.tr>
E-mail:iletisimdergisi@gazi.edu.tr - iletgazi@hotmail.com

Taranan İndexler

TÜBİTAK/ULAKBİM SBVT tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.
EBSCO tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

İÇİNDEKİLER

Murat S. ÇEBİ

Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'nin Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme

1-18

Zakir AVŞAR, Mehmet YÜKSEL

Hüseyin Orak'ın Türkiye Kılavuzu ve 1940'larda Ankara

19-41

Levent YAYLAGÜL

2000'ler Türkiye'sinde Sinema ve Din: Takva Filmi Örneği

42-65

Şule YÜKSEL ÖZMEN

Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi

66-82

Nadircan DAĞLI

Haber Üretim Sürecinde "Bireysel Yarar/Toplumsal Yarar" Çelişkisi: Türkiye'de Çevre Haberi Yazan Gazeteciler Örneği

83-97

H. Nur GÖRKEMLİ, Başak SOLMAZ

Bilim Merkezlerinin Kent Markalaşmasındaki Rolü ve Konya Örneği

98-109

Kurtuluş KAYALI

Salı Toplantıları - Kurtuluş Kayalı İle "Metin Erksan ve Sineması" Üzerine

110-119

Derya TELLAN

Kitap Eleştirisi - Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri

120-123

Editörden...

İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi, bu sayıdan itibaren bazı önemli değişikliklerle yayın hayatına devam ediyor. Öncelikle dergimiz bundan sonra yalnızca e-dergi olarak yayınlanacaktır. Ayrıca dergimiz yayın hayatına yeni bir editoryal ekip tarafından devam edecektir. Yeni Editör Doç. Dr. Selda Bulut, editör yardımcıları ise Öğretim Görevlisi Dr. Serpil Aydos, Araştırma Görevlileri Dr. A.Elif Emre-Kaya ve Hakan Dönmez'den oluşmaktadır. Sekreteryaya görevini ise Araştırma Görevlileri Eda Turancı, Çağrı Kaderoğlu-Bulut ve Emrah Öztürk yürütmektedir. Ayrıca e-dergi için gerekli olan web dizaynını gerçekleştiren Araştırma Görevlisi Emrah Ayaşlıoğlu ve bilgisayar operatörü Mikdat Güler de her türlü teknik yardımı sağlamıştır. Kısa zamandaki özverili ve özenli çalışmalarından dolayı dergi arkadaşlarıma teşekkürlerimi sizlerle paylaşmak isterim.

Hakemli bir dergi olan *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, yine yılda iki defa yayınlanmakta olup, mevcut EBSCO ve ULAKBİM veri tabanları tarafından taranmaya devam etmektedir. Bu yeni şekliyle bundan sonra dergimizin gerek yayınlanması gerekse yazı gönderilmesi işlemleri iletisimdergisi.gazi.edu.tr adresinden yürütülecektir.

Basılı dergi formatından dijital yayın şekline geçilmesi, iletişim teknolojilerinin günümüzde ulaştığı ve hoyratça egemen olduğu yeni ortamın gereği, aynı zamanda da erişebilirlik açısından tercih edilebilir ayrıcalığın bir sonucudur. Dolayısıyla akademik dergilerin sanal ortama taşınması da anlamlı görülebilir. Bu kapsamda 1983 yılından beri yayınlanmakta olan dergimiz hiç kuşkusuz e-dergi olarak yayınlanması ile yayın hayatında yeni bir aşamaya girmiş bulunmaktadır.

Dergimizin 34. sayısında, hakemlerimiz tarafından yayınlanmaya değer bulunan altı özgün makale; bir kitap eleştirisi ve dergi geleneğinde bir süredir ara verilmiş bulunan Salı Toplantıları etkinliği yer almaktadır.

Makalelerden ilki, Doç.Dr. Murat S. Çebi'nin *Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'in Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme* başlıklı yazısıdır. Makale, Gabriel Tarde'nin sosyal taklit teorisini temel alarak yeniliklerin yayılmasında sosyal taklidin ve kanaat önderlerinin işlevsel önemini teorik düzlemde tartışmaya açmaktadır. Yazar akademik camiada görmezden gelinen Tarde'nin genel olarak sosyoloji özelde de iletişim alanındaki *gerekliliğine* dikkat çekmektedir. Ayrıca yazar, Tarde'nin siyasal iletişim, yeniliklerin yayılması, kişiler arası sosyal ağlar, kamuoyu ve kamusal alanla ilgili müzakereci demokrasi gibi konularda gerçekleştirilecek yeni araştırmalara kısa bir süre içinde hız ve yoğunluk kazandırabilecek, birçok bakımdan ışık tutabilecek niteliğine dikkat çekmektedir.

İkinci makale, Prof. Dr. Zakir Avşar ve Prof. Dr. Mehmet Yüksel'e aittir. Sözlü tarih çalışmaları kapsamında da ele alınabilecek olan *Hüseyin Orak'ın Türkiye Klavuzu ve 1940'larda Ankara* adlı makalede, 1940'ların Ankarası'nda modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinin yansıması olarak ortaya çıkan burjuva ideolojinin bireycilik ve milliyetçilik düşüncesi hakkında bilgi vermektedir. Çalışma bir yanıyla, oluşmakta olan burjuvazi ve iktidar ilişkileri açısından önemli verileri barındırmaktadır. Makale, ticaret burjuvazisinin ekonomik ihtiyaçları doğrultusunda gerek duyduğu iletişim ve

ulaşım olanaklarının Türkiye koşullarında analizinin yapılması açısından, tarihsel sosyoloji alanına katkıda bulunmaktadır.

Doç. Dr. Levent Yaylagül'e ait olan üçüncü makalenin başlığı *2000'ler Türkiye'sinde Sinema ve Din: Takva Filmi Örneği*'dir. Makalede yazar, Türk sinema tarihinde ilk defa din meselesini tarihsel ve toplumsal bağlamına oturtan *Takva* filmini analiz etmektedir. Türk sinemasında laik-dinci tartışmasının şabloncu sınırlarını aşan bir anlatıma sahip olan *Takva* filmini konu alan makale analizinde, din ile sosyo-ekonomik ve politik yapı arasındaki ilişkilerin nasıl yansıtıldığına ortaya çıkarılabilmesi amaçlanmıştır. Bu anlamda filmin anlatı yapısı, karakterleri ve çatışmalar bu metnin de üretildiği toplumsal koşullar dikkate alınarak incelenmiştir.

Yrd. Doç. Dr. Şule Yüksel-Özmen tarafından yazılan *Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi* başlıklı makalede, medyanın çocuklara ilişkin haberleri nasıl ele aldığı analiz edilmektedir. Yazar, çocuk odaklı habercilik konusuna dikkat çekmekte ve bu konudaki uluslararası düzenlemelerin, habercilik uygulamalarına belli bir çerçeve kazandırılması yönündeki girişimlerini önemsemektedir. Ayrıca çocuk haberleri yapılırken uygulanacak bu ilkeler bağlamında televizyon haberciliğine ilişkin niceliksel ve niteliksel bir analize başvurmaktadır.

Bu sayının Okt.Dr. Nadircan Dağlı tarafından yazılan beşinci makalesi, *Haber Üretim Sürecinde "Bireysel Yarar/Toplumsal Yarar" Çelişkisi: Türkiye'de Çevre Haberi Yazan Gazeteciler Örneği* adını taşımaktadır. Makalede, günümüzde medya kuruluşlarında da uygulanan kapitalist üretim tarzındaki esnek uzmanlaşmanın haber üretimini nasıl şekillendirdiği üzerinde durulmaktadır. Özel olarak çevre haberciliği konusunun işlendiği makalede, medya üzerine yapılan akademik çalışmalarda üvey evlat muamelesi gören medyadaki emek süreciyle ilgili eleştirel bir yaklaşım benimsenmiştir.

Son makale ise Yrd. Doç. Dr. H. Nur Görkemli ve Doç. Dr. Başak Solmaz'a aittir. *Bilim Merkezlerinin Kent Markalaşmasındaki Rolü ve Konya Örneği* başlıklı makalede, kentler üzerinde ekonomik, politik ve bireysel-toplumsal etkileri olan bilim merkezlerin bir kentin marka değeri kazanmasındaki rolü-incelemektedir. Tarihten biriktirdiği önemli bir kültürel mirasın yanı sıra Konya'nın son dönemde kazandığı ekonomik ve politik ivmeyle birlikte bilim merkezlerinden birisi olarak örnek seçilmesi, çalışmanın özgün inceleme alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Bu sayıdan itibaren dergimizde Salı Toplantıları başlığı altında, iletişim alanı ile ilgili olarak, fakültemizde gerçekleştirilen akademik toplantılardan derlenen yazılara yer verilecektir. Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'nın katılımı ile gerçekleşen bu ilk toplantının konusu, geçtiğimiz ağustos ayında hayatını kaybeden yönetmen Metin Erksan ve onun sinemasıdır.

Kitap değerlendirmeleri bölümünde ise Hilde Heynen'in *Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri* adlı kitabı, Doç. Dr. Derya Tellan tarafından değerlendirilmektedir.

Dergimize emeği geçen tüm yazarlara ve yoğun çalışmalarından zaman ayırarak hakemlik yapan tüm hocalara katkılarının devamı dileğiyle teşekkürlerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Doç. Dr. Selda BULUT

Yeniliklerin Yayılmasında Sosyal Taklidin ve Kanaat Önderlerinin İşlevsel Önemi: Gabriel Tarde'in Sosyal Taklit Teorisi Açısından Bir İnceleme

Murat S. ÇEBİ*

Öz

Bu çalışmanın amacı, yeniliklerin yayılmasında sosyal taklidin ve kanaat önderlerinin işlevsel önemini anlamak ve yorumlamaktır. Bu konu incelenirken, Fransız sosyolog Gabriel Tarde'in sosyal taklit teorisinden yola çıkılmıştır. Bu incelemede, beş sonuca ulaşılmıştır. Birincisi, toplum bir ruhlar/zihinler arası eylemler ağı veya birbirini etkileyen bir zihin halleri şebekesidir. İkincisi, sosyal taklit toplumu inşa etmekte, korumakta ve sürdürmektedir. Üçüncüsü, yeniliklerin yayılması, otorite ve güç sahibi toplumsal seçkinler ile madunların ruhlar/zihinler arası etkileşimlerine bağlıdır. Dördüncüsü, yeniliklerin yayılması sosyal taklide; sosyal taklit ise zihinler arası etkileşimlere, iletişim ve mekâna bağlıdır. Beşincisi, yenilikler kanaat önderleri denilen toplumsal seçkinler tarafından ortaya çıkarılmakta ve yayılmakta, sosyal hiyerarşide daha aşağı konumda bulunan madunlar tarafından benimsenip taklit edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gabriel Tarde, sosyal taklit teorisi, kanaat önderleri ve takipçileri, yeniliklerin yayılması.

Significance and Functions of Social Repetition and Opinion Leaders in Diffusion of Innovations: A Study from the Perspective of Gabriel Tarde's Social Imitation Theory

Abstract

The purpose of this study is to understand and explain the functional significance of social imitation and opinion leaders in diffusion of innovations. While this subject is examined, have been based on the social imitation theory of French sociologist Gabriel Tarde. In this study, five results have been acquired. The first one is that, society is a network of acts among souls/minds or network of state of minds that affect each other. The second is that social imitation builds, maintains and sustains society. The third one is that the emergence and diffusion of innovations depend on the interactions of souls/minds of the social elites and subordinate people of society. The fourth is that diffusion of innovations depends on imitation and imitation depends on interactions among minds, communication and place. The fifth one is that innovations are brought out, disseminated by social elites called opinion leaders and they are adopted and imitated by subordinates who are at a lower level in social hierarchy.

Keywords: Gabriel Tarde, social imitation theory, opinion leaders and their followers, diffusion of innovations.

---

* Doç.Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: sacebi@gazi.edu.tr

**Yazdığım metnin önceki taslağını dikkatlice okuyup önerilerini yapan meslektaşım Uzman Haluk Ölçekçi'ye candan şükranlarımı sunarım.

Giriş

Jean-Gabriel Tarde (1843-1904), 19. yüzyıl Fransa'sının en göze çarpan, en saygın ve en güçlü üç sosyoloğundan biri sayılmaktadır. Ancak görüş ve düşüncelerine August Comte ve Emile Durkheim kadar önem verilmediği de ortadadır (Clark, 1969: 1). Sosyoloji alanında varılan bu yargı; siyaset bilimi, kamu yönetimi, psikoloji, hukuk ve iletişim bilimi gibi disiplinler açısından da hâlen geçerli durumdadır. Sosyoloji kaynaklarında bir sosyoloji okulunun kurucusu olarak Tarde'in adından çok söz edilmez. Aynı şekilde Tarde'in görüş ve düşüncelerine beşerî ve sosyal bilimlerin çeşitli dallarında yeterince yer verilmediği de bir gerçektir. Bu bakımdan Tarde'in, istisnalar hariç tutulursa, değeri yeterince anlaşılmamış, hakkı teslim edilmemiş, hatta uzun zamandan beri unutulmaya terk edilmiş bir iletişim sosyoloğu olduğunu söylemek yanlış olmaz. Elihu Katz (2006: 263), Tarde'a yönelik bu akıl tutulması konusunda başından geçen ilgi çekici bir olay anlatmıştır. O sırada Katz, Chicago Üniversite'sinde doktora tezini savunmak amacıyla jüri önüne çıkmıştır. Jüri üyesi Robert Merton, ona Emile Durkheim ile sosyolojinin esasları üzerine söz düellosuna tutuşan bilim adamını sormuştur. Katz, bu soruya hemen o anda cevap verememiştir. Bu yüzden de hayatının daha sonraki dönemlerinde bile üzüntü ve utanç duyduğunu açık yüreklilikle itiraf etmiştir.

Tarde, 1843'te Güney Fransa'nın Dordogne bölgesindeki Sarlat adlı küçük bir kasabada dünyaya gelmiştir. Sarlat ve yakınında 18 yıla yakın yargıçlık yaptığı dönemde, kriminolog sıfatıyla şöhret ve itibar kazanmıştır. Bundan dolayı, Paris'te uzun yıllar görev yapacağı Adalet Bakanlığı Kriminal İstatistik Bürosu'na müdür olarak atanmıştır. Burada bir yandan sosyoloji, psikoloji, felsefe ve kriminoloji alanlarında çalışmalarını sürdürürken, diğer yandan Collège Libre des Sciences Sociales'de ders vermiştir. Hayatının yalnızca son dört yılında Collège de France'de Modern Felsefe Profesörü olarak daimi kadroda çalışmıştır. Gene de Tarde, mesleğini üniversitenin dışında icra eden bir Fransız sosyal bilimciye verilebilecek önemli ve saygın bir sosyal statüye sahip olmuştur (Clark, 1969: 5, 7). Fransa'da, sosyoloji ve felsefe alanlarında bilimsel çalışmalarını sürdürmüştür. Ancak en önemli eseri olan *Taklidin Kanunları* ölümünden ancak bir yıl önce, 1903'de İngilizce'ye çevrilebilmiştir. Buna bağlı olarak Amerikalı sosyolog ve antropologlar, Tarde'in görüş ve düşüncelerini ancak 20. yüzyılın ilk yarısından sonra öğrenebilmişlerdir. Tarde'in özellikle sosyal etkileşim, yeniliklerin yayılması, kitle ve kamu ile ilgili görüş ve düşünceleri, Amerika'da büyük ses getirmiştir. Ancak Tarde, kısa bir süre sonra sadece Amerika'da değil Fransa'da da önemini ve saygınlığını yitirmeye başlamış, sanki unutulmaya mahkûm edilmiştir (Katz, 2006: 263-264).

Tarde'in gözden düşüşüne yol açan en önemli olayın, sosyolojinin esasları üzerine Durkheim ile girdiği şiddetli tartışma olduğu ileri sürülmüştür. Durkheim ile Tarde'in 1902'den 1904'e kadar süren kalem kavgası, âdeta sosyolojizm ile psikolojizm'in çatışmasına benzemektedir. Durkheim, toplumun bireye indirgenerek açıklanamayacağını, aksine bir bütün olarak kavranması gerektiğini savunmaktadır. Buna karşın Tarde, toplumun bireylerden oluştuğu görüşünde ısrar etmektedir. Sosyal yapıyı ve değişimleri belirleyen etkenlerin, toplumsal etkileşimlere yol açan tutumlar, inançlar, değerler, önyargılar ile her bireye özgü davranış, düşünme ve hissetme kalıpları olduğunu söylemektedir. Durkheim bütün dikkatini, dışarıdan bir yerden

dayatılsa bile, davranışı kısıtlayan sosyal normların üzerinde toplamaktadır. Oysa Tarde, bu toplumsal normları sosyal etkileşimlerin ürünü olarak görmektedir (Katz, 2006: 264). Sonunda Tarde, Durkheim ile giriştiği polemiğin mağlubu bir tartışmacı ve Le Bon'un değersiz bir selefi gibi görülerek akademik dünyadan saf dışı edilmiştir. Üstüne üstlük Tarde, olgunluktan uzak bir felsefe heveslisi ve edip taslağı damgası vurularak aşağılanmaya çalışılmıştır. Tarde ile ilgili bu yanlış ve isabetsiz yargılar, çok defa sudan sebep ve bahanelerle abartılıp çarpıtılarak gerçekmiş gibi sunulmuştur (Clark, 1969: 1). Tarde'in akademik camiada görmezlikten gelinmesi ve unutulması, ayrıca sosyal teorisini geliştirirken seçtiği (Katz, 1999: 148) ve yerinde kullanmadığı taklit kavramı ile ilişkilendirilmektedir (Katz, 2006: 264). Taklit terimi, Tarde'in sosyal taklit teorisini inşa ederken yararlandığı kavramsal alet çantasının en önemli parçasıdır. Bu konuda Tarde, taklit terimini daha geniş kapsamlı etki terimine yeğlemekle eleştirilmektedir (Katz, 1999: 148). Taklit terimi, aslında gerçekte daha kullanışlı ve uygun bir kelime olan etki'ye göre zihinde çok daha kuvvetli çağrışımlar uyandırabilecek niteliktedir. Ancak Tarde, taklit terimini üzerinde fazla düşünmeden, aceleyle kullandığı izlenimi uyandırmaktadır (Katz, 2006: 264).

Tarde'in görüş ve düşünceleri, yukarıda açıklanan nedenlerden dolayı, beşerî ve sosyal bilimlerin çeşitli disiplinlerinde ara sıra, kısmen ve üstünkörü ele alınmıştır. Ancak 50 yıl sonra Terry Clark (1969) ve Sergei Moscovici (1985) gibi düşünce tarihçileri, Tarde'in fikir dünyasının kapısını yeniden aralamışlardır. Tarde'in çalışmaları, ayrıca Lazarsfeld ve meslektaşları (1944) ile Berelson ve meslektaşlarının (1954) gerçekleştirdiği araştırmaların sonuçlarının Katz ve Lazarsfeld'in yayımladığı *Kişisel Etkiler* (1955) adlı eserde aktarılmasıyla, önemini bugün bile yitirmemiş Columbia Üniversitesi'nin öncü seçim araştırmalarına esin kaynağı olmuştur. İletişim araştırmaları alanında gerçekleştirilen bütün bu çalışmalarda imzası olan araştırmacılar, ima ettiği 'İki Aşamalı İletişim Akışı'na, geliştirdiği kavramlara, önerdiği düşünce ve görüşlere sahip çıkarak Tarde'a saygı gösterisinde bulunmuşlar, bağlılıklarını bildirmişler ve âdeta biat etmişlerdir (Katz, 2006: 263).

Tarde'in yeniliklerin yayılması ile ilgili görüş ve düşünceleri, kişiler arası sosyal ağlar, kamuoyu, kişiler arası etkiler ve kamusal alan ile ilişkilendirilerek incelenmiştir (Katz, 2006). Bu bağlamda Tarde'in, Yeniliklerin Yayılması Araştırmaları'na esin kaynağı olduğu iddia edilmektedir (Marsden, 2000: 64; Katz 2006: 266). Hatta Tarde, Yeniliklerin Yayılması Araştırmaları'nın kurucu babası olarak görülmektedir (Kinnunen, 1996). Katz (1999), Sorokin ve Tarde'in yayılma sürecine ilişkin görüşlerini incelediği çalışmasında; kamuoyu fenomenini bir yayılma sorunu olarak ele almış, Tarde'in ampirik kamuoyu ve kitle iletişimi araştırmalarının kurucu babalığına adaylığını desteklediğini bir kez daha açıkça bildirmiştir. Bundan dolayı Tarde'in Everett Rogers'in geliştirdiği *Yeniliklerin Yayılması Teorisi*'nin unutulmuş atası sayılması da, yerinde bir yargıdır (Katz, 1999: 147).

Tarde'in iletişim sosyolojisinin unutulmuş kurucu atalarından biri olduğu ortaya çıkmıştır. Bundan dolayı görüş ve düşüncelerinin yeniden irdelenmesi gerekmektedir. Böyle bir çaba politik iletişim, yeniliklerin yayılması, kişiler arası sosyal ağlar, kamuoyu, kolektif eylem ve kamusal alanla bağlantılı müzakereci demokrasi gibi konularda gerçekleştirilecek yeni araştırmalara kısa bir süre içinde hız ve yoğunluk kazandırabilecek, birçok bakımdan ışık tutabilecektir (Katz, 2006: 263). Bu çalışmanın

amacı esas olarak, sosyal taklidin ve kanaat önderlerinin yeniliklerin yayılmasında üstlendiği işlevleri ortaya çıkarmak, anlamak ve yorumlamaktır. Konu, Tarde'in sosyal taklit teorisi açısından ele alınacaktır. Bu yüzden önce, Tarde'in sosyal taklit teorisi ayrıntılı olarak incelenecektir. Sonra, sosyal taklit sürecinde kanaat önderleri ile yeniliklerin yayılması arasındaki bağlantılar açığa çıkarılmaya çalışılacaktır. Böyle bir çaba, iletişim sosyolojisi açısından önemli görülmektedir. Böylece Tarde'in yeterince üstünde durulmayan yeniliklerin yayılması ile sosyal taklit ve kanaat önderleri arasındaki ilişkileri açıklayan görüş ve düşüncelerini görünür ve bilinir kılabilecek bir düşünce zemini ve iklimi oluşturulabilecektir. Öte yandan bu yönde harcanacak bir çaba, deyim yerindeyse Tarde'in küllerinden yeniden doğmasına büyük katkı sağlayacaktır. Bu şekilde Tarde, beşerî ve sosyal bilimlerde hak ettiği saygınlığını yeniden kazanabilecektir.

Tarde'in Sosyal Taklit Teorisi

Tarde, evren ve toplumdaki bütün fenomenlerin üç tipe indirgenebileceğini öne sürmektedir: a) Taklit veya tekrarlama b) Karşı koyma veya çatışma c) Uyum veya buluş (Ellwood, 1901: 723). Tarde'in sosyal taklit teorisi, Weberci anlamda değerden arınmış, zihinde tasarlanmış bu üç ideal tip aracılığıyla inşa edilmiştir (Clark, 1969: 21). Buna göre; ilk önce, bir kimsenin zihninde beliren yeni bir fikir, inanç veya tutum gerekli koşullar varsa, toplumda başkaları tarafından taklit edilerek yaygınlaşmaktadır. Her buluş, tıpkı durgun suya atılmış bir taşın oluşturduğu art arda gelen dalgalar gibi tekrarlanarak toplum denizinde yayılmaktadır. İkinci aşamada, bu taklit dalgası yayılmakta olduğu toplumda başka bir buluş merkezinden dağılan diğer bir taklit dalgasına rastlarsa, sosyal dirençle karşılaşmaktadır. Bu karşı koyma durumu, eski çağlardan kalma buluşların sürüp gitmesini anlatan gelenek ile yeni zamanlarda ortaya çıkan buluşların taklidi anlamına gelen moda arasında oldukça göze çarpmaktadır. Zaten, zamanından önce meydana çıkan bir buluşa her zamanki alışkanlıklarla karşı çıkılmaktadır. Böylece taklit, yeni bir çatışmaya yol açmaktadır. Son aşamada daha kuvvetli, dayanıklı, baskın ve dirençli olan taklit dalgası diğerine üstünlük sağlamaktadır. Taklit dalgaları, aynı kuvvette ve birbirleriyle bağdaşamayacak durumda iseler, o zaman birbirlerini yıpratıp güçsüzleştirerek yok etmektedirler. Biri güçlü, diğeri güçsüzse, o zaman kuvvetli zayıfı ortadan kaldırmaktadır. Farklı ve çeşitli taklit dalgaları birbiriyle kaynaşıp bağdaşırlarsa, yeni bir buluş yaratmaktadırlar (Topçuoğlu, 1961: 179).

Tarde, bütün sosyal ilişkilerin ortak özelliklerini kapsayan ve dolayısıyla her sosyal olguya uygulanabilen kusursuz bir sosyal teori kaleme almayı tasarlamıştır (Borch, 2005: 83). Çünkü sadece böyle bir sosyal teori, yaşayan, nesli tükenmiş veya akla gelebilecek bütün canlılar için geçerli olan genel fizyoloji kanunları gibi, önceki, şimdiki ve gelecekteki her topluma uygulanabilir (Tarde, 1903: ix-x). Oysa bir eylem teorisi, böyle bir amacı gerçekleştiremez. Zaten Tarde, büyük adamların erdem ve hünerlerine, metodolojik bireyciliğe (Borch, 2005: 83) ve bütüncülüğe (Brighenti, 2010: 291) dayanmanın bu amaca ulaşmada yetersiz kalacağını savunmaktadır. Bu yüzden, benliğin sosyal kaynaklarını incelediği "*Taklidin Kanunları*" adlı eserinde (Glenn, 1998: 63), taklit kavramına dayanan kapsamlı bir sosyal teori geliştirmiştir. Bu

sosyal taklit teorisinin çıkış noktası, evren bilimdeki ‘Genel Tekrar Teorisi’dir (Borch, 2005: 83).

Tarde (1903: 11), fizikî dünyanın titreşim, organik dünyanın kalıtım, sosyal dünyanın ise taklit yoluyla tekrarlanması bakımından birbirinden ayrıldığını belirtmektedir. Bu nedenle taklidi en önemli hayat kudreti; fizikî, organik ve sosyal dünyaları oluşturan ve sürdüren bu üç büyük genel tekrarlanma yönteminden biri saymaktadır. Taklit sürecini, insan zihninin dışında cereyan eden birtakım olağan veya tarihî tekrarlara ve düzenli sıralanmalara benzetmektedir. Tarde’ya göre, belirli olay tipleri gerek fizikî dünyada, gerek canlı varlıkların hayatında, gerek toplumda sonsuz bir şekilde tekrarlanmaktadır. Fizikî dünyadaki tekrarlanma, evrende bir takım dalgalanmalar şeklinde gerçekleşmektedir. Canlı varlıkların dünyasındaki tekrarlanma, bir bireyin köklü olarak değiştirilemeyen özelliklerinin kendi soyundan gelen bireylere geçmesi olarak tanımlanan kalıtım olgusunda ortaya çıkmaktadır. Sosyal dünyadaki tekrarlanma ise; bireyde alışkanlıklar, toplumda gelenekler ve çeşitli kurumlar halinde görünen taklitlerle fark edilmektedir (Topçuoğlu, 1961: 178). Tekrarlanma, cansız kütleler arasındaki titreşimlerden canlı hayatın bünyesindeki kalıtıma, kendi kendine bulaşan salgınlara kadar her şekilde dünyadaki buluş veya yeniliklerin ortaya çıkması ve yayılmasına yol açmaktadır (Mazzarella, 2010: 722).

Buluş, Tarde’in, sosyal taklit teorisinin inşa ederken yararlandığı önemli kavramlardan biridir (Borch, 2005: 83). Tarde (1903: 2), buluş terimini keşif ve yenilik terimleriyle eş anlamda kullanmaktadır. Buluş veya keşfi; önceki bir yenilikten türetilen, önemsiz de olsa herhangi bir yenilik veya iyileştirme olarak tanımlamaktadır. Buluşlar, sosyal eylemlere dayanak oluşturan, yeni düşünceler veya davranışlarda açığa vurulan özgün girişimlerdir (Davis, 1906: 17).

Tarde, taklit ile buluş arasında kesin bir ayırım yapmıştır. Tarde’ya göre taklit, bir sosyal olgudur. Oysa bir buluşun sosyal olgu niteliği kazanması, taklit edilmesine bağlıdır (Borch, 2005: 82). Bu nedenle Tarde, taklit yoluyla aktarılan, propagandası yapılan ve yayılan her şeyi sosyal olgu olarak nitelemektedir (Park, 1921a: 421). Tarde’in gözünde buluşlar, saf olarak yalnızca şahsi mantığın içinde gömülü vaziyettedir. Bu yüzden bir buluş, ancak taklit edildiği zaman sosyal nitelik kazanmaktadır (Borch, 2005: 83). Taklit edilmeyen bir buluş, toplumda etkili olamaz (Tarde, 1903: 150). Çünkü bir insanın zihninde beliren ve aniden kaybolan bir düşünce, toplumu etki altına alamaz. Tarde’ya göre, bu fikir ancak başka insanlara aktarıldığı, bunlardan her biri bu fikri benimseyip taklit ederek yaydığı zaman, topluma nüfuz etmektedir (Davis, 1906: 9). Bu bağlamda; özgür iradesiyle kendi kendine karar veren, akıl yürütme ve düşünme yeteneğine sahip, bilinçli, kendi kendini idare edebilen, aklın yol göstericiliğini tanıyan failer olduğumuzu iddia edebiliriz. Ancak Tarde, bireylerin sadece dolaşıma giren itkiler arasında çarpışma, mücadele, çatışma, uyuşmazlık, kırılma, büyüme ve genişlemelerin ortaya çıktığı bir toplum ve kültür bünyesinde dalga dalga ilerleyen taklit halkalarının yayılmasıyla harekete geçen bir sosyal ağın yankı yapan düğümleri olduğunu öne sürmektedir (Mazzarella, 2010: 722). Bu sosyal ağın ilmeklerini oluşturan bireylerin zihinsel etkileşimleriyle gerçekleşen taklit eylemi, buluşların toplumda yayılması için vazgeçilmez bir önkoşuldur (Tarde, 1903: 3). Buluşlar, çeşitli taklit dalgalarının birbirine çarpması ve

yeni taklit terkiplerinin oluşmasıyla genellikle kestirilemez ve rastlantısal şekillerde ortaya çıkmaktadır (Mazzarella, 2010: 723).

Zihinler Arası Etkileşimler Ağı Olarak Toplum

Tarde, çağdaşı Durkheim'ın bayraktarlığını yaptığı pozitivist sosyolojinin toplum anlayışından farklı bir toplum yaklaşımı geliştirmiştir. Durkheim'ın bireyin üstünde ve dışında olarak kavramlaştırdığı toplum görüşünün aksine Tarde, bireyin içindeki toplumu ve özellikle toplumun içindeki bireyleri keşfetmeye, anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Tarde'in toplum anlayışı bireyin mikro, toplumun da makro olarak kavrandığı bir hiyerarşiye dayanmaz. Aksine toplumun özünü bireylerin önceden kestirilemez karşılıklı sınırlılık, etkileşim ve davranışlarla belirlenimini yansıtan bir heterarşinin oluşturduğunu savunmaktadır (Yetişkin, 2010: 9-10).

Tarde'in sosyal taklit teorisi; toplumun inşasında zihinler arası etkileşimler ile kurulan, yani değiştiren öznenin değişen özneye yönelik davranışının birincinin zihnî durumunu ikincide yansıtması ile oluşan ve sağlamlaştırılan bir sosyal bağa vurgu yapmaktadır. Tarde'in fikrine göre bu sosyal bağ, öncelikle zihinler arası eylemlerden, daha doğrusu sosyal etkileşimlerden doğmuş bir uyuma dayanmaktadır. Bu bakımdan toplum, belirli bir zihin birliği anlamına gelmektedir. Ancak bu birlik, hiçbir zaman mükemmel düzeyde değildir. Bundan dolayı toplum, birbiriyle mümkün olduğu kadar az çelişen veya zıtlaşan kararlar ve tasarılar topluluğudur. Hatta toplum, kendisini oluşturan zihin hallerinin aynı beyinde toplanmak yerine çok sayıda farklı beyine dağıldığı bir hayalî topluluktur (Tarde, 2004: 8-9). Toplum, birbirine karşı eylemler sergileyen bir ruhlar/zihinler arası etkileşimler/eylemler ağı, birbiri üzerinde etkili olan zihin halleri dokusu veya şebekesidir. Her ruhlar/zihinler arası etkileşim/eylem, biri diğerini etkileyen, biri diğerini eğiten veya yönlendiren, biri konuşan biri dinleyen; kısacası, biri diğerini özüne dokunmadan bir söz veya tavırla karşılıklı veya karşılıksız değiştiren iki insanın sosyal ilişkisine dayanmaktadır (Tarde, 2004: 8). Tarde'in fikrine göre toplum, birbiriyle sosyal ilişki kuran ve etkileşime giren zihinlerin ürünüdür (Hughes, 1961: 555). Toplum, ne dış kuvvetlerin etkisi altında kalan bir "sosyal organizma", ne bir "kolektif benlik", sadece etkileşime giren bir dizi benzer zihinden oluşmaktadır. Bu yüzden Tarde'in psikolojiye dayanan sosyal taklit teorisi, tekil zihinleri değil, zihinler arası ilişki tarzlarını ve etkileşim kalıplarını incelemektedir (Davis, 1906: 7-8). Latour (2001: 4, 7), Tarde'in toplum anlayışını şöyle açıklamaktadır: Toplum, bireysel monadlardan daha yüce ve daha karmaşık bir yapı olarak görülemeyeceği gibi, birbirinden ayrı beşerî faillere de toplumu oluşturan esas unsur gözü ile bakılamaz: Bir beyin, bir zihin, bir beden; daima her biri farklı inanç ve arzulara sahip ve dünyaya ilişkin kendi bütüncül yorumlarını yaymaya çalışan çok küçük şahsiyetlerin veya faillerin çokluğundan meydana gelmiştir. Büyük olan veya bütün olan toplum, küçük veya az olan birey veya parçadan, Tarde'in deyişiyle monaddan üstün değil, yalnızca kendi bakış açısını diğerlerinin paylaşmasını veya benimsemesini sağlamayı başarmış olan parçalardan biriyle ilgili niyetin daha basit ve standart hale getirilmiş biçimidir.

Tarde'in sosyal taklit teorisi, özünde psikolojik bir bakış açısına dayanmaktadır. Sosyal taklit teorisine göre, insan hayatını anlamak ve toplumu açıklamak için, insan

zihinlerinin ne şekilde davrandığını ve birbirini nasıl etkilediğini kavramak gerekmektedir (Davis, 1906: 7-8). Tarde'nin fikrine göre, bireylerin zihin hallerini, ruhlar/zihinler arası etkileşimlerini göz önünde bulundurmadan sosyal olayları anlamaya ve yorumlamaya çalışmak, peşinen başarısızlıkla sonuçlanacak bir girişimdir. Çünkü, bireylerden başka bir sosyal gerçeklik yoktur. Öte yandan, toplum kendisini oluşturan, bir araya getiren insanların üstünde veya dışında bulunan bir varlık değildir. Üstelik bu tür bir sosyal birlikteliğin zihniyeti, ruhu bile kendisini oluşturan bireylerin zihinlerinde tekrarlanan psikolojik süreçler yoluyla oluşmaktadır (Topçuoğlu, 1961: 176).

Zihinler arası etkileşim sürecinde telkin ve taklit ilişkisinin açığa çıkarılması çok önemlidir. Çünkü bir zihnin diğeri üzerindeki etkisi, ancak hipnotize edici bir etkiyle cereyan eden telkin-taklit süreçlerinin incelenmesiyle kavranabilir. Zihinler arası etkileşimler, bir kişinin açıkladığı özgün bir fikri veya sergilediği bir davranışı diğeri kişilerin fark etmesi, tekrar etmesi ve yaymasıyla kendini göstermektedir (Tarde, 1899: 38-39). Telkin ve taklit olguları, ancak sosyal taklit ve hipnotize edici telkinin karşılaştırılmasıyla anlaşılabilir. Bu bağlamda Tarde (1903: 77), sosyal taklidi hipnotize edici telkine; yani sözle, bakışla, benimsetmeyle sağlanan uyku durumuna benzetmektedir. Tarde'a göre sosyal taklit, hipnoz durumu gibi sadece zihinde canlandırılan ve gerçekleşmesi özlenen bir imge değildir. Sosyal taklit, duyu organlarının dıştan algıladığı bir nesnenin bilince yansıyan bir benzeri veya bir görüntüsü, zihinde tasarlanan veya bilinçte beliren bir buyruk ve bir eylemdir. Hem hipnoz halindeki uyurgezer insan hem de taklitçi sosyal insan, kendilerine telkin edilen ve zihinlerinde belirli bir izlenim bırakan bütün düşünce, inanç, arzu ve davranışların yol açtığı bir yanılısamın güçlü etkisi altındadırlar.

Toplumun Kurucu Unsuru Olarak Sosyal Taklit

Tarde (1903: 68), toplumu, birbirini taklit etmeye eğilimli bir insan topluluğu olarak tanımlar. Bu topluluğu oluşturan insanlar arasındaki birbirini taklit etme davranışı olmaksızın toplumsal yaşamın olamayacağını ifade eder. Bir başka deyişle ister geçmişte isterse günümüzde toplumsal yaşamın temelinde taklit olgusunun belirleyici olduğunu belirtmek ister. Bu bakış açısına göre toplumun ayırt edici özelliği, taklittir (Davis, 1906: 9). Tarde (1903: xiii, xiv), taklidi, fotoğraf çekme metaforunu kullanarak "bir zihnin diğeri bir zihne yönelik belli bir mesafede sergilediği bir eylem" ve "diğeri zihnin hassas tabakası üzerindeki bir zihinsel imajı adeta fotoğraf biçiminde kopyalama, yeniden üretme eylemi" olarak tanımlamaktadır. Taklit, bireyler sosyal etkileşim süresince "istençli veya istençsiz, edilgen veya etkin" durumda olsunlar, "zihinler arası görüntüleme ile ilgili bir izlenim"dir. Taklit, her zaman görülenden, olağandan farklı, nitelikleri bakımından benzerlerinden ayrı ve üstün olan bir buluş ya da yenilik özelliği taşıyan özgün girişimlerin aktarılması ve yayılmasıdır (Davis, 1906: 9). Tarde (1903: 17), sosyal taklit sürecini betimlemek amacıyla aşağıdaki benzetmeyi yapmaktadır: Durgun bir suya bir taş düştüğünde, bu taşın oluşturduğu dalga, bir engelle karşılaşınca kadar su havzasının sınır hatlarına doğru düzenli aralıklarla daire şeklinde hareket ederek kendini tekrar etmektedir.

Tarde taklidi, doğadaki diğer etkenlerden yalıtılmış ayrı bir sosyal olgu olarak değil, Genel Tekrarlanma Kanunu'nun parçası saymaktadır (Kinnunen, 1996: 433). Tarde'a (1903: 34) göre taklit; temel, başat ve kalıcı bir sosyal olgu, sosyalliğin, bir arada yaşamının ölçütü veya şartıdır (Ellwood, 1901: 722). Tarde, Freud'un daha sonraları farklı bir kavramlaştırmayla özdeşleşme olarak adlandırdığı taklidi (Park, 1938: 188; Glenn, 1998: 75), sosyal gelişmenin genel gidişini, benliğin oluşumunu anlamak için bir araç (Glenn, 1998: 63), önemli bir sosyal ve kültürel süreç gibi görmektedir (Park, 1938: 188). Taklit, buluşların toplum tarafından benimsenmesini ve topluma nüfuz etmesini sağlayan önemli bir sosyal eylem ve sosyalleşme eylemidir (Davis, 1906: 17). Bundan dolayı da nerede taklit varsa orada toplum veya bir toplum başlangıcı vardır. Taklidi doğuran, sürekliliğini sağlayan ve ona yön veren güç, arzu ve inançlardır. Taklitlerin iletilmesi ve yayılması ise, bireylerin zihinsel etkileşimlerine bağlıdır (Topçuoğlu, 1961: 177).

Tarde'min düşüncesine göre, bir toplumun veya kültürün bünyesinde paylaşılan birçok davranış ve inanç, taklit yoluyla benimsenir. Taklit, bir toplum ve kültür boyunca inanç ve davranışları yayabilen etkili bir güçtür (Baller ve Richardson, 2002: 873-874). Buradan hareketle Tarde (1903: 87) toplumun taklit, taklidin ise bir uyurgezerlik türü olduğunu ileri sürmektedir. Hatta taklidin tek başına toplumu inşa ettiğini belirtmektedir (Ellwood, 1901: 722). Tarde'a göre taklit, tek başına toplumu var eden bir süreçtir. Toplum, taklit ile vücut bulmaktadır (Park, 1921b: 10). Modern toplum, bir kişinin düşünce veya davranışının zihinler arası ilişkiler veya etkileşimler yoluyla başka zihinlerde yansması, diğer kişiler tarafından taklit edilmesiyle oluşmaktadır (Tarde, 1899: 47). Hatta Tarde'min gözünde toplum, taklit'ten başka bir şey değildir (Tarde, 1903: 74; Boodin, 1913: 7). Bu önermeden anlaşılacağı üzere Tarde, sosyolojinin görevini sosyal taklidin kanunlarını incelemekle sınırlamaktadır (Howard, 1912: 37). Ancak, toplumu taklide indirgemek dâhiyane bir fikir olsa bile, toplumu açıklamakta yetersiz kalmaktadır (Alin, 1902: 82).

Sosyal Taklidin Yasaları

Tarde (1903: 115)'a göre sosyal taklidin en temel kanunu; bir buluşun taklit edilir edilmez kesinti olmaksızın tüm yönlere geometrik bir ilerlemeyle bulaşması ve yayılmasıdır. Tarde (1903: 141), taklitlerin iki tür sosyal kanunun etkisi altında gerçekleştiğini belirtmektedir: a) Akla uygun taklit kanunları b) Akla uygun olmayan taklit kanunları. Tarde'min rasyonel taklit kanunları akıl, mantık, etrafıca ve derin düşünceden güç alırken; mantığın dışındaki taklit yasaları intibalara, duygulara ve itibar arzusuna dayanmaktadır.

İlk rasyonel taklit kanununa göre buluşlar, bir tanesinin kabul edilmesi diğerinin reddini gerektiren bir mantıksal düelloda birbirleriyle çarpışmakta, rekabet ve mücadele etmektedirler (Tarde, 1903, xix, 154; 1912, 397). İkinci rasyonel taklit kanuna göre, gündelik hayatın bütün alanlarında gerçekleşen bu yaygın düello devam ederken, buluşlar mantıksal kavrama ya da amaçsal birleşme yoluyla birbirine daha çok kaynaşırlar ve böylece güçlenirler (Tarde, 1903: xix, 154, 173; 1912: 397). Akla uygun taklit kanunları, bir buluşun sadece rakiplerinin herhangi birinden daha doğru ve daha yararlı olduğu kararına varılmasıyla taklit edildiğine vurgu yapmaktadır (Tosti,

1897: 492). Akılcı taklit kanunları, belirli bir kültürdeki rasyonel bakış açılarıyla örtüşen mantığa uygun buluşların, mantığa uygun olmayanlara göre daha çabuk ve kolaylıkla yayıldığı düşüncesinden güç almaktadır (Kinnunen, 1996: 434).

Mantığın dışındaki ilk taklit kanununa göre, taklit içerden dışarıya (Tarde, 1903: 194) ya da kişinin içinden dışına doğru cereyan eder (Tarde, 1903: 199). İnsanlar, sadece görünüşte sosyal hiyerarşide üstün konumda olan seçkinleri taklit etmeye başlamaktadırlar. Gerçekte sosyal taklit, ruhsal ve zihinsel nitelikteki içsel özelliklerin içselleştirilmesi, özümsemesi ya da benimsenmesiyle başlar. Sözelimi dogmalar, törenler ve seremonilerden önce aktarılır; fikirler anlatımlardan, amaçlar araçlardan önce sirayet eder (Tarde, 1903: xviii, 189-213). Bir başka ifadeyle, fikirlerin taklidi onların dile getirilmesinden; amaçların taklidi araçların taklidinden önce gelir. Amaçlar veya fikirler içsel, araçlar veya anlatımlar dışsal şeylerdir. Ezeli amaçlara ulaşmak ya da ezeli istekleri tatmin etmek için, yeni araçlar ya da önceki fikirlere uygun yeni bir anlatım gibi görünen her şeyi başkalarından taklit etme eğiliminden söz edilebilir. Sadece bu yeni şeyler, bu yeni amaçlar, yeni tür tüketim ihtiyaçları bizi etkisi altına almakta, tutsak etmekte ve sözü edilen araçlar veya anlatımlardan çok daha kolaylıkla ve hızlıca bize kendi propagandalarını yapmakta ve sirayet etmektedirler (Tarde, 1903: 207). İnsanlar arasındaki eşitsizliğin artmasına ve toplumsal bir hiyerarşinin oluşumuna gönderme yapan mantığın dışındaki ikinci taklit yasası, toplumda saygın ve güçlü konumda bulunan seçkinlerin madunlar tarafından taklit edildiğini söylemektedir (Tarde, 1903: 213-214). Tarde'nin bu yasası; bir toplumda her bakımdan alt ve aşağı konumda bulunan, otoriteye, iktidara, güce ya da egemenlere bağımlı olan, ezilen, mağdur, mağrur ve mazlum kişilerin ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeleri güçlü olan seçkinleri taklit etmesi şeklinde işlemektedir. Tarde'nin ifadesiyle, "fırsat verildiğinde bir asil her zaman ve her yerde kral veya imparatorlarını; halktan sıradan bir kişi ise benzer şekilde fırsat verildiğinde kendi soylularını taklit edecektir" (Tarde, 1903: 217). Bu yasaya göre, bir toplumda madun konumda bulunanlar egemenler tarafından değil, toplumsal seçkinler büyük ölçüde madunlar tarafından taklit edilmektedir. Gelenekçi toplumlarda taklidin önemli aktörleri önceleri soylularken, modern toplumda taklit alanları veya mekânları olarak büyük kentler ve özellikle başkentler öne çıkmıştır (Tarde, 1912: 326). Ancak Tarde'nin anladığı anlamda modern toplumlar, seçkinlerden madunlara doğru aksi yönde büyük bir taklit etme özgürlüğü tanımaktadır. Taklidin her iki türü, Tarde'nin yüz yüze ya da karşılıklı ilişkiye indirgediği bütün sosyal ilişki türlerinde görülmektedir: Sosyal statü, görev, rütbe, makam, unvan farkları ne olursa olsun; uzun süre bir arada bulunan iki insandan biri diğerini daha çok, diğeri daha az taklit etse bile, taklit süreci her zaman etkileşime açık bir şekilde karşılıklı cereyan etmektedir (Tarde, 1903: 215).

Sosyal Taklidin İletişim ve Mekâna Bağlı Olması

Tarde, sadece sosyal taklide ilişkin bir mikro sosyoloji teorisi geliştirmek için büyük çaba harcamamış, yanı sıra yekpare bir iletişim sosyolojisi formüle etmeyi tasarlamıştır. Tarde'nin önerdiği ya da ima ettiği iletişim sosyolojisini besleyen iki ana damar vardır: 1) Esas olarak iletişim kavramına dayanan bir sosyoloji, 2) Belirli iletişim biçimlerinin kentsel ve kırsal alanları da kapsayan çeşitli sosyal ortamlarda

nasıl değiştiği, dönüştüğü ve farklılaştığına ilişkin bir sosyoloji. Ancak Tarde, taklit üzerine kaleme aldığı en önemli eseri olan *Taklidin Kanunları*'nda, iletişim ve taklit arasındaki bağlantıları bütün çıplaklığıyla gözler önüne sermemiştir. İletişim konusunu, sohbet üstüne kaleme aldığı sonraki yazılarında ele almıştır (Borch, 2005: 86). Bu yazılarında sohbeti, insanların birbirine dikkat kesildikleri, diğer sosyal ilişkilerin herhangi birinden daha derinlemesine birbirine nüfuz ettikleri, zihinsel uyanıklığın en üst aşaması olarak tanımlamaktadır. Sohbet; taklidin, duygu ve düşünceler ile davranış kalıplarının yayılmasının en güçlü aracıdır. Öte yandan sohbet, kamusal tartışma ve müzakerelerin gerçekleşmesi için gerekli toplumsal koşulları hazırlamaktadır. Böylece sohbet, insanları kasıtsız olduğu kadar karşı konulamaz bir konuşma eylemi aracılığıyla iletişim kurmaya zorlamaktadır (Tarde, 1898: 308).

Tarde, iletişim ve zihinlerin etkileşimi üstüne düşünen ve araştırmalar yapan öncü sosyologlardan biri sayılmaktadır (Hughes, 1961: 557). Ama Tarde'in geliştirdiği sosyal taklit teorisi, daha çağdaş sosyal teorilerle karşılaştırıldığında iletişim konusunda nadiren ayrıntılara girmektedir. Örneğin ünlü Alman sosyolog Niklas Luhmann, iletişimi sosyal sistemlerin kendi kendilerini oluşturmaları açısından vazgeçilmez bir araç olarak görmektedir. İletişim, anlam üreten sosyal sistemlerin en önemli unsurudur. Luhmann'ın gözünde kendi kendini oluşturan tüm sosyal sistemler, gerçekte iletişim sistemleridir. Çünkü iletişim, sosyal bir olgudur. Bundan dolayı toplum, gerçekte iletişimden başka bir şey değildir. Dahası insanlar değil, sadece iletişim iletişimin kurulmasına yol açmaktadır. Bilinç sistemleri ve sosyal sistemler, birbirlerinin çevresini oluşturan ve kendi kendilerini yeniden üreten autopoietik sistemlerdir. Kendi kendine gönderme yapan bilinç ve iletişim işlemleri arasında kalıcı örtüşmeler yoktur. Her iki sistem, işlem bakımından dışa kapalıdır. Fonksiyonlarını kendi kendilerini oluşturacak ve düzenleyecek şekilde yerine getirmektedirler. Böylece, kendi kendilerini tekrarlayacak şekilde bilinç bilince, iletişim iletişime bağlanmakta ve eklemelenmektedir. Ancak bu işlemsel kapanma, bilinç sistemlerinin ve sosyal sistemlerin tamamen birbirinden bağımsız, yalıtık olduğu anlamına gelmez. Aksine Luhmann, her bir autopoietik sistemin karmaşıklığını hangi yolla diğerinin tasarrufuna bıraktığına; böylece karşılıklı evrime, daha doğrusu birlikte evrime olanak sağlandığını ima eden, birbirinin içine geçme kavramı üzerinden her iki sistemin karşılıklı ilişki kurduğuna, etkileşime girdiğine vurgu yapmaktadır. Oysa Tarde, Luhmann gibi toplumun kendi kendini oluşturması ve düzenlemesi açısından iletişime çok fazla önem vermemektedir. Sadece taklit ve iletişim arasındaki çetrefil ilişkilere odaklanan bir araştırma gündemi sunmaktadır (Borch, 2005: 84-86).

Tarde, geliştirdiği sosyal taklit teorisinde üç kavramı eş anlamda kullanmaktadır: Toplum=karşılıklı zihinsel ilişki=taklit. Tarde'a göre en önemli sosyal olgu, iletişim ya da zihinlerin karşılıklı değişmesidir. İletişim ya da zihinlerdeki karşılıklı değişimin temel özelliği, taklitçiliktir. Taklitçi olmak, basit bir anlatımla; bir kimsenin eylemlerinin diğer zihinlerle kurduğu iletişime, daha doğrusu etkileşime dayanması demektir (Davis, 1969: 91). Tarde, bu bağlamda taklit terimini, tüm sosyal iletişimi kuşatacak şekilde kullanmaktadır (Boodin, 1918: 724). İletişimi, kültür formları ve unsurlarının yayılması olarak tanımlamakta (Park, 1921a: 421), sosyal taklit açısından iletişimin önemine dikkat çekmektedir (Borch, 2005: 82). Tarde'a göre, zihinler kesinlikle birbirine benziyorsa, aralarındaki iletişim mükemmelse, yeni bir tecrübe

veya düşünce, iletişim kuran zihinler arasında çabucak yayılmaktadır. Oysa, zihinler arasında ortaya çıkan bir iletişim boşluğu veya gediği, sosyal taklidi engellemektedir (Tarde, 1903: 115). Bundan dolayı Tarde, iletişimi toplumsal hayatın önde gelen ve önemli bir olgusu saymaktadır (Park, 1921a: 421). Dili, yani Saussure'ün deyimiyle sözü (parole) insan iletişiminin en güçlü ve vazgeçilmez aracı olarak görmektedir (Tarde, 1903: 263). Luhmann'ın işlevsel-yapısal sistem teorisine dayanarak iletişim gibi taklidin taklit üzerinde inşa edildiğini söyleyebiliriz. Taklit taklide bağlanmakta, eklemelenmektedir. Ancak taklit, iletişim aracılığıyla gerçekleşmektedir. İletişim, taklitlerin topluma yayılmasının en önemli aracıdır. Bir başka deyişle iletişim, sosyal taklidin gerçekleşmesi, buluş veya yeniliklerin ani ve hızlı biçimde tekrar edilerek topluma yayılmasının vazgeçilmez koşuludur (Borch, 2005: 85).

Tarde, iletişim ve mekânsallığı göz önünde bulunduran kusursuz bir sosyal taklit teorisi geliştirmek için büyük çaba harcamıştır. Tarde'in iletişim kavrayışının oluşmasında, mekânsallık ve şehirleşmenin önemi büyüktür. Tarde'a göre modernitede şehirler, özellikle metropoller gerçek iletişimin kurulduğu, taklitlerin gerçekleştiği ve yayıldığı mekânlardır (Borch, 2005: 82, 88). Modern toplumda cemaatin yerine cemiyet geçmiş; şehirler ve ana kentler cemiyetleşme sürecini hızlandıran taklit mekânları olarak billurlaşmışlardır. Piskoposlar ve soylular, keşişler ve şövalyeler, manastırlar ve şatolar yerlerini; bir başkent çevresinde toplanan gazetecilere, yazarlara ve bankerlere, artistlere ve politikacılara, tiyatrolara, bankalara, alışveriş merkezlerine, apartmanlara, hükümet binalarına ve diğer anıtlara bırakmışlardır (Tarde, 1903: 225). Moderniteye geçiş ile birlikte geleneksel soylular, taklit üretme kapasitesini kaybetmiştir. Bu, kesinlikle taklit sürecinin son bulunduğu veya taklidin yönüne ilişkin kuralın geçerliliğini kaybettiği anlamına gelmemektedir. Taklidin yayıldığı merkezler, bundan böyle hiyerarşik yapılanmış geleneksel toplumda kendilerine üstünlük atfedilen belirli kişiler veya gruplar değil, Tarde'in vurguladığı gibi şehirlerdir (Borch, 2005: 87). Şehirler, Tarde'in deyimiyle bu 'soylu/yüce mekânlar' (1903: 225), işlev bakımından o zamana kadar sosyal taklidi belirleyen geleneksel soyluların yerine geçmişlerdir (Borch, 2005: 87). Hiyerarşiden çok uzmanlaşmaya ve işbölümüne dayanan modern toplumda şehirler, özellikle buluşlar bakımından cazibe merkezleri haline gelmişlerdir. Modern şehirler, her taraftan yeni buluşlardan yararlanmak isteyen en aktif beyinleri, en coşkulu, tutkulu, güçlü ve yetenekli bireyleri kendilerine çekmişlerdir (Tarde, 1903: 228).

Yeniliklerin Yayılmasında Kanaat Önderlerinin Rolü

Tarde, yeniliklerin taklit edilmesi ve yayılmasında sosyal ağlar, kişisel etkiler ve toplumsal etkileşimin önemini vurgulamakla beraber, geliştirdiği sosyal taklit teorisinde yenilik kavramının kesin ve açık bir tanımını yapmamıştır. Gene de Tarde'in yenilik kavramını; önceki bir yenilikten türetilen, önemsiz de olsa herhangi bir yenilik veya iyileştirme olarak tanımladığı buluş veya keşif kavramı ile eş anlamda kullandığını söyleyebiliriz (Tarde, 1903: 2). Tarde'in buluş tanımından yola çıkarak, yeniliğe, bireylerin bilinçli ve çoğu zaman bilinçsiz olarak dil, din, siyaset, hukuk, endüstri, sanat vb. alanlarda gerçekleştirdikleri özgün girişimler gözüyle bakabiliriz (Tarde, 1903: xiv). Benzer şekilde Tarde, yayılma kavramını da tanımlamamıştır.

Taklidin Kanunları adlı eserinde, arzu ve düşüncelerin, duyguların, yararlı süreçlerin, telefon gibi teknolojik buluşların, Protestanlık gibi uniform bir doktrin ya da mezhebin, felsefi düşüncelerin, özelliği olan kabile dillerinden bir tanesinin, parlamenter sistemin (Tarde, 1903: xviii, 388, 207, 17, 115, 222, 231, 257, 293) yayılmasından bahsetmiştir. Bu bağlamda sosyolojik açıdan yayılma; iletişim araçları/kanalları, sosyal yapılar (sosyal ağlar, topluluk, sınıf), sosyal değerler veya kültür tarafından kuşatılan kişiler, gruplar veya diğer rıza gösterenlerin zaman içinde bir nesneyi, düşünceyi, davranışı veya alışkanlığı benimseme sürecidir (Katz vd., 1963: 240; Katz, 1999: 147). Bu tanıma göre yayılma; bir yeniliğin zaman içinde, bir kültür veya toplumun üyeleri arasında belli iletişim araçları/kanalları aracılığıyla aktarılması ve benimsenmesi sürecidir. Bir başka betimleyici tanıma göre yayılma; sosyal veya kültürel özelliklerin bir toplumdaki diğerine, bir çevreden diğerine dağılması, geçmesi veya bulaşmasıdır (Kinnunen, 1996: 432).

Tarde, yeniliklerin yayılması araştırmalarına önemli katkılar sağlamıştır (Kinnunen, 1996: 431). Yeniliklerin yayılması düşüncesi ilk olarak Tarde'nin yazdığı *Taklidin Kanunları* adlı eserde ele alınmıştır (Toews, 2003: 82-83). Bu yüzden Tarde'nin, yeniliklerin yayılmasının altında yatan modelleri dile getiren ilk bilim adamlarından biri olduğu ileri sürülmektedir (Smieszek, 2006: 10). Hatta Tarde, yeniliklerin yayılması araştırmalarının unutulmuş kurucu atalarından biri sayılmaktadır (Kinnunen, 1996: 431; Katz, 1999: 147; Barry ve Thrift, 2007: 509). Yeniliklerin Yayılması Teorisi'ni geliştiren Rogers (1976: 290) de, Tarde'nin "S" şeklindeki yeniliklerin yayılması eğrisini ve taklit sürecinde kanaat önderlerinin üstlendiği işlevleri öngörerek yeniliklerin yayılması araştırmalarına ilham verdiğini, öncülük ettiğini söylemektedir.

Tarde (1903: 17), yeniliklerin yayılması ile taklit arasında doğrudan ilişki kurmaktadır. Yeniliklerin yayılmasının taklide bağlı olduğunu belirtmektedir. Bundan dolayı birçok taklitçi insanı, yenilikçi olarak adlandırmaktadır (Tarde, 1903: xiv). Tarde (1903: 2-3), toplumda yeni doyumların yanı sıra yeni arzuların oluşmasına yol açan ilham verici girişimlerin, kendiliğinden ve bilinçsiz ya da sahte ve maksatlı taklit aracılığıyla hızlı ve düzenli bir şekilde yayıldığını veya yayılma eğilimi gösterdiğini söylemektedir. Tarde'a göre insanlar, bu özgün girişimleri taklit yoluyla benimsemektedirler. Böylesine bir girişim, bir kimsenin her zaman atak mizacıyla üstesinden geldiği bir yenilik veya buluştur.

Tarde, sosyal taklidin buluşların yayılmasında temel bir araç olduğunu öne sürmüştür. Ama bu önerisi, sadece sosyologlar tarafından görmezden gelinmemiş (Hamblin, Miller ve Saxton 1979: 801), beşerî ve sosyal bilimlerin birçok dalında da dikkate alınmamıştır. Öte yandan Tarde, buluşların yayılmasında toplumsal seçkinlere önemli işlevler yüklemektedir. Bir toplumda saygın ve etkin konumlarda bulunan ve toplumun eğitim, ekonomi, siyaset, askeriye, din, sanat vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerini ve denetimini elinde tutan toplumsal seçkinler, kanaat önderleri olarak kavramlaştırılmaktadır. Kanaat önderleri, iletişim biliminde iki veya çok aşamalı iletişim akışı süreçlerinde bilgiyi seçme, yorumlama ve aktarmada eşik bekçiliği rolünü üstlenen toplumsal aktörlerdir.

Tarde, bir toplumda güç, iktidar, nüfuz ve itibar sahiplerinin yeniliklerin toplum ve kültüre sirayet etmesinde oynadıkları önemli rolün altını çizmektedir. Tarde'in yeniliklerin yayılmasında kanaat önderlerinin işlevlerini vurgulayan düşünce ve görüşleri, Columbia Üniversitesi seçim araştırmalarına da esin kaynağı olmuştur (Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet, 1944; Berelson, Lazarsfeld ve McPhee, 1954; Katz ve Lazarsfeld, 1955). Lazarsfeld, Berelson ve Gaudet, kitle iletişimi çağına rağmen kişisel etkilerin seçmen davranışları bakımından önemli bir değişken olduğunu ortaya çıkarmışlardır. Seçmenlerin 1940 Amerikan Başkanlık seçimlerinde oy verme kararlarını nasıl verdiklerini açığa çıkarmaya çalıştıkları araştırmalarında, ankete katılan deneklerin radyo ve gazetelerden daha çok aile ve arkadaşlar gibi yakın çevreden etkilendiklerini keşfetmişlerdir. Araştırmacılar ayrıca, medya mesajlarının iki aşamalı bir süreçte aktarıldığını ortaya çıkarmışlardır. Kanaat önderleri olarak niteledikleri bireylerin, iletişim akışının ilk aşamasında medya aracılığıyla iletilen politik mesajları hedef kitle ile aynı anda algıladıklarını tespit etmişlerdir. Kanaat önderlerinin, aynı zamanda ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayelerinin yüklü olması ve medyayı daha yoğun kullanmaları nedeniyle, kamusal konu ve sorunlar üstüne daha çok bilgi edindiklerini fark etmişlerdir. Araştırmacılar, kanaat önderlerinin iletişim akışının ikinci aşamasında medyadan elde ettikleri bilgileri sosyal çevrelerine aktardıklarını; böylece ekonomik, kültürel, sosyal ve simgesel sermayeleri daha kısıtlı olduğu için medyayı daha az kullanan ve aldıkları politik mesajlara anlam vermekte güçlük çeken seçmenlerin oy vermeye ilişkin tutum ve davranışlarını etkilediklerini ortaya çıkarmışlardır. Lazarsfeld, bu süreci, 'iki aşamalı iletişim akışı' olarak adlandırmıştır. Kitle iletişim araçlarının iki aşamalı iletişim sürecinde, fark ettikleri mesajları dikkatlice inceleyip yorumlayarak seçici biçimde sosyal çevrelerine aktaran kanaat önderleri aracılığı ile diğer bireylerin düşünce, tutum ve davranışları üzerinde dolaylı etkilere yol açabileceklerini öne sürmüştür (Katz, 2006: 264-265).

Tarde, tasarlanan, gerçekleştirilen ve toplumun beğenisine sunulan yeniliklerin büyük çoğunluğunun başarıya ulaşmadığını, sadece küçük bir bölümünün benimsendiğini keşfetmiştir. Bir yeniliğin diğerine tercih edilmesinin iki rasyonel yasaya bağlı olduğunu belirlediği için sosyal ve iktisadi adımı önceden tahmin etmiştir. Akıl ve mantığa dayalı ilk yasaya göre; bir yenilik en yararlı ve en doğru olarak kavrandığı için öbürüne göre daha iyi, üstün veya önemli sayılmakta ve benimsenmektedir. İkinci rasyonel yasa ise, bir yeniliğin bireyin var olan temel düşünce, değer, inanç, ihtiyaç, beklenti, çıkar, amaç ve hedefleriyle uyumlu olduğu ölçüde tercih edildiğini belirtmektedir (Smieszek, 2006: 10). Tarde'in rasyonel yasaları Katz'ın bağdaşma olarak adlandırdığı, yayılan bir yeniliğin özellikleri ile muhtemel alıcıların sosyal ve psikolojik özellikleri arasında sağlanan uyum, örtüşme veya kaynaşmaya gönderme yapmaktadır. Rasyonel yasalar, bir bireyin zihninde önceden var olan amaç, hedef veya ilkelerle daha uyumlu olduğunu düşünmesi nedeniyle belirli bir yeniliği diğerlerine göre öncelikle devreye girmektedir. Bundan dolayı Tarde, yeniliklerin yayılması ile bireylerin rasyonel zihin çerçeveleri arasında doğrudan ve kuvvetli bir ilişki olduğunu söylemektedir. Tarde'a göre bir yenilik, ancak bireylerin önceden var olan amaç, hedef ve ilkeleriyle çelişmediği ölçüde taklit yoluyla benimsenmekte ve yayılmaktadır. Uyumlu, istikrarlı ve sürdürülebilir bir sosyal yapı da yeniliklerin yayılmasını kolaylaştırmaktadır. Yeniliklerin yayılması için ayrıca tutarlı bir değerler sistemi ve uygun bir kitle iletişim aracı gerekmektedir (Katz, 1999:

149-150). Bundan dolayı önemli sosyal veya kültürel değişmeler, taklit süreciyle yayılan yeniliklerin topluma nüfuz etmesine, toplumda tutunmasına bağlıdır (Kinnunen, 1996: 433).

Tarde, yeniliklerin tekrar edilmesi ve yayılması süreçlerinde kanaat önderleri denilen kilit şahsiyetlere başrol vermiştir. Tarde'a göre, rol model olarak kabul edilen bu kilit şahsiyetler, manyetik etki alanı oluşturma gücüne sahip kişi, grup, topluluk veya kurumlardır. İster insan olsun veya olmasın, bu manyetik etki sahipleri saygınlıklarını dıştan gelen güçle değil, daha çok ne olduğumuzu hissetmemizi sağlayan, önceden var olan huylarımızın uygun şekillerde ortaya çıkmasına fırsat vererek kazanmaktadırlar. Manyetik etki yaratıcıları, önce kim olduğumuzu fark etmemizi sağlamaktadırlar. Tarde'in manyetik etki yaratıcısı, birçok kitle liderinden çok uzak, çok önemli, saygın bir şahsiyettir ve belki de bu yüzden çok inandırıcıdır. Manyetik etki yaratıcısının gücü, kamunun çevresinde belli bir biçim kazanacak şekilde beklenmedik tarzda ortaya çıkmasına bağlıdır. Manyetik etki yaratıcısı, bir anlamda egemenlik kurmaktadır. En küçük hareketi bile inandırıcı, itaat edilen, vefa, sadakat ve itibar gösterilen bir karizmatik lidere dönüşmesi için yeterlidir. Ancak otoritesi, manyetik alanın etkisi altına aldığı öznelerin manyetik etki yaratıcısının eylemlerini onaylamasına bağlıdır. Manyetik etki yaratıcısı; taklitleri yaydığı, topluma yol gösterdiği ve liderlik yaptığı esnada, ayrıca çekim alanına giren özneleri takip etmektedir (Mazzarella, 2010: 724). Tarde'in yaşadığı çağda yeniliklere öncülük eden kanaat önderleri ya da kilit şahsiyetler önce soylular sınıfı olmuştur. Ancak, cemaatten cemiyete geçiş ve bununla bağlantılı olarak şehirler ve şehirleşmenin yaygınlaşmasıyla, bu sınıf yerini yeni toplumsal seçkinlere ya da kanaat önderlerine bırakmıştır: Gazeteciler, yazarlar, bankerler, sanatçılar, politikacılar, bilim adamları vb. Tarde'in kullandığı anlamda soylular sınıfı terimi, seçkinlere uygun kestirme bir adlandırmadır. Tarde'in seçkin terimi, özünde işlevci ve sosyal sorumlu liderlik ile bağlantılıdır. Toplumsal seçkinler, değerler sisteminde yenilik getiren değişmelere bakarak öncülük ettikleri, yol gösterdikleri esnada bile toplumun temel değerlerini yansıtmaktadırlar. Tarde'a göre, belirli yeniliklere dayanan toplumlar, bu belirli yenilikleri zorlukla gerçekleştiren seçkinler ile ayırt edilecektir. Giderek daha çok sayıda ve karmaşık yenilikler yapıldığı zaman, her biri belli bir yenilik açısından yetenekli, birbirinden farklı ve daha çok yönlü seçkinler ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayı bir seçkin, saygınlığını, savaştaki başarısıyla, büyük bir servet edinmesiyle, azizlik mertebesine yükselmesiyle, üstün ahlâk göstermesiyle veya estetik ve uygar bir kültüre ilişkin edindiği derin bilgisiyle kazanabilir (Clark, 1969: 48-49).

Tarde'a göre, buluşlar gibi yenilikler de, dehaların ortaya çıkardığı nadir ürünlerdir. Yeniliklere yol gösteren kural şudur: Ne kadar çok insan etkileşime girse, kuvvetle muhtemel o kadar çok yenilik ortaya çıkacak ve yayılacaktır. Yenilikler, sosyal olayların yönünü değiştirir ve insanların değişen çevresine alışmasını sağlamaktadır. Tarde, ayrıca, yeniliklerin ortaya çıkması ve yayılmasında toplumsal seçkinlerin çok önemli işlevler üstlendikleri iletişim ve etkileşim süreçlerine dikkat çekmektedir. Bu seçkinler yeniliklere yol gösteren, bunları taklit edip yayan, toplumda önemli, etkili, saygın ve güçlü konumlar işgal eden kişi, grup veya topluluklardır (Kinnunen, 1996: 433). Tarde, yeterli boş zaman sağlayan toplumlarda ve iktidardaki liderlerin doğrudan popülist baskılara karşı korundukları bir sistemde, çoğu kez büyük

etkilere yol açan yeniliklerin toplumsal seçkinlerin etkileşiminden doğduğunu söylemektedir. Tarde'a göre yenilikler, şu tür merkezlerden dolaşıma sokulur: Başkentler, yoğun nüfusa sahip şehirler, yoğun etkileşime girebilen yerel elitler (bilim adamları, ruhban sınıfı), soylular veya soyluların yerine geçen demokratik liderler. Yenilikler, bu kaynaklardan eş merkezli daireler halinde, rakip bir yeniliğin hamlesi dâhil olmak üzere, ister toplum isterse kültür kaynaklı olsun, karşı karşıya geldiği rakip yeniliklerin engellemelerine kadar sorunsuz bir şekilde süzülerek topluma sirayet etmektedirler (Katz, 1999: 149). Yeniliklerin topluma nüfuz etmesi başlangıçta yavaş, ardından ani ve sabit ivme kazanan, son olarak yeniden durana kadar hızlanmaya devam eden bir ilerlemeyle kademeli biçimde gerçekleşmektedir (Tarde, 1903: 127).

Sonuç

Jean-Gabriel Tarde, iletişim sosyolojisinde zengin bir teorik ve terminolojik birikimin oluşması ve gelişmesine paha biçilmez katkıda bulunmuştur. Tarde'in bir yüzyıldan çok daha önce sosyal taklit, zihinler/ruhlar arası etkileşim, kanaat önderleri ve takipçileri ile yeniliklerin yayılması üstüne yürüttüğü fikirler; yaptığı tespit, açıklama ve yorumlar sadece iletişim sosyolojisi açısından değil yanı sıra beşerî ve sosyal bilimlerin muhtelif dalları açısından da güncelliğini ve önemini korumaktadır.

Bu çalışmada kanaat önderlerinin yeniliklerin yayılmasında üstlendiği işlevler, Tarde'in sosyal taklit teorisi açısından keşfedilmeye, kavranmaya ve yorumlanmaya çalışılmıştır. Tarde'in sosyal taklit teorisi, toplumdan çok bireylerin zihinler arası etkileşimlerine odaklanmaktadır. Bu yüzden Tarde, toplumu zihinler arası etkileşimler ağı veya şebekesi olarak nitelendirmektedir. Zihinler/ruhlar arası etkileşimlerin toplumu hayalî bir topluluk biçiminde kurduğunu, koruduğunu ve sürdürdüğünü savunmaktadır. Tarde, sosyal taklidi toplumun kurucu unsuru olarak kabul etmektedir. Sosyal taklit süreçlerinin, iletişim ve mekâna bağlı olarak cereyan ettiğini vurgulamaktadır.

Tarde, modern toplumda yeniliklerin yayılması bakımından kişilerarası iletişime, zihinler arası etkileşime, iletişim süreçlerinin hızlı ve yoğun bir şekilde akıp gittiği şehirler ile aydınlanma boyunca hız kazanan şehirleşmeye önemli işlevler yüklemektedir. Bireylerin akılcı seçim teorisine benzer şekilde yenilikleri taklit etme ve yayma kararlarında, zihinlerinde tasarladıkları belli amaç ve hedeflere ulaşmak için, bu amaç ve sonuçların maliyetini ve getirisini sorgulayarak fayda-maliyet analizi yaptıklarını ileri sürmektedir. Tarde, sosyal taklidi kanaat önderleri, takipçileri ve yeniliklerin yayılması ile ilişkilendirerek incelemektedir. Yeniliklerin taklit edilmesi, kabul edilip benimsenmesine ilişkin karar alma sürecinde, daha sonraları kanaat önderleri olarak nitelendirilen yenilik faillerinin önemli rolü olduğunu ortaya koymaktadır. Yeniliklerin tekrar edilip yayılmasında, sosyal statünün önemini vurgulamaktadır. Sosyal statü bakımından en üst konumda bulunan güç, iktidar ve nüfuz sahibi toplumsal seçkinleri ya da egemenleri, yenilik temsilcileri olarak nitelendirmektedir. Bir başka ifadeyle Tarde, yeniliklerin yayılmasına ilişkin kararların, münferit bireylerin tercih/seçimine bağlı veya toplumu oluşturan bireyler tarafından birlikte alınan ortak kararlar değil; toplumda güç, iktidar, nüfuz ve itibar sahibi kişi, grup, topluluk veya kurumlar tarafından verilen otorite kararları olduğunu ileri sürmektedir. Buna karşılık, toplumda her bakımdan alt ve aşağı konumda bulunan kişi,

grup, sınıf veya topluluğun yeniliklerin takipçileri olarak bu otorite kararlarına uymak durumunda kaldığını belirtmektedir.

Günümüzde de yeniliklerin büyük ölçüde bir toplumda saygın ve etkin mevkilerde bulunan ve toplumun eğitim, kültür, ekonomi, siyaset, sanat, bilim, edebiyat, spor, askeriye, din vb. alanlarıyla ilgili etkinliklerinin denetimini elinde tutan kişi, grup veya kurumlar tarafından üretildiği, taklit edilip yayıldığı söylenebilir. Birçok yenilik merkezden çevreye, kentlerden köylere, bilgili, kültürlü ve eğitilmiş insanlardan diğer bireylere doğru iletilmekte, tekrar edilmekte ve topluma yayılmaktadır. Ancak, modern toplumlarda yeniliklerin taklit edilip yayılmasında seçkinler ve madunların birbirlerini karşılıklı etkiledikleri de bir gerçektir. Öte yandan yeniliklerin taklit edilip yayılmasında kişilerarası iletişim, kitle iletişimi ve iletişim teknolojilerinin üstlendiği işlevleri ve yol açtığı etkileri de akıldan çıkarmamak gerekmektedir.

Kaynakça

- Allin, A. (1902). "The Basis of Sociality", *American Journal of Sociology*, 8 (1), s. 75-84.
- Baller, R. D. ve Richardson K. K. (2002). "Social Integration, Imitation, and the Geographic Patterning of Suicide", *American Sociological Review*, 67 (6), s. 873-888.
- Barry, A. ve Thrift N. (2007). "Gabriel Tarde: Imitation, Invention and Economy", *Economy and Society*, 36 (4), s. 509-525.
- Berelson, B, Lazarsfeld P. F. ve McPhee W. N. (1954). *Voting: A Study of Opinion Formation in a Presidential Campaign*, Chicago: University of Chicago Press.
- Boodin, J. E. (1913). "The Existence of Social Minds", *American Journal of Sociology*, 19 (1), s. 1-47.
- Boodin, J. E. (1918). "Social Systems", *American Journal of Sociology*, 23 (6), s. 705-734.
- Borch, C. (2005). "Urban Imitations: Tarde's Sociology Revisited", *Theory, Culture & Society*, 22 (3), s. 81-100.
- Clark, T. N. (Ed.) (1969). *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence: Selected Papers*, Chicago ve London: University of Chicago Press
- Davis, M. M. Jr. (1906). *Gabriel Tarde: An Essay in Sociological Theory, Dissertation*, New York: Columbia University.
- Ellwood, C. A. (1901). "The Theory of Imitation in Social Psychology", *American Journal of Sociology*, 6 (6), s. 721-741.
- Glenn, S. A. (1998). "Give an Imitation of Me: Vaudeville Mimics and the Play of the Self", *American Quarterly*, 50 (1), s. 47-76.
- Hamblin, R. L, Miller, J, Saxton, D. E. (1979). "Modeling Use Diffusion", *Social Forces*, 57 (3), s. 799-811.

- Howard, G. E. (1912). "Social Psychology of the Spectator", *American Journal of Sociology*, 18 (1), s. 33-50.
- Hughes, E. C. (1961). "Tarde's Psychologie Économique: An Unknown Classic by a Forgotten Sociologist", *American Journal of Sociology*, 66 (6), s. 553-559.
- Katz, E. ve Lazarsfeld, P. F. (1955). *Personal Influence: the Part Played by People in the Flow of Mass Communications*, Glencoe, IL: Free Press.
- Katz, E. (1999). "Theorizing Diffusion: Tarde and Sorokin Revisited", *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 566 (1), s. 144-155.
- Katz, E. (2006). "Rediscovering Gabriel Tarde", *Political Communication*, 23 (3), s. 263-270.
- Kinnunen, J. (1996). "Gabriel Tarde as a Founding Father of Innovation Diffusion Research", *Acta Sociologica*, 39 (4), s. 431-441.
- Latour, B. (2001). *Gabriel Tarde und das Ende des Sozialen*, s. 1-18, <http://www.bruno-latour.fr/sites/default/files/downloads/82-TARDE-DE.pdf> (21.09.2012).
- Lazarsfeld, P. F, Berelson, B. ve Gaudet, H. (1944). *The People's Choice: How the Voter Makes Up His Mind In a Presidential Campaign*, New York: Columbia University Press.
- Marsden, P. (2000). "Forefathers of Memetics. Gabriel Tarde and the Laws of Imitation", *Journal of Memetics-Evolutionary Models of Information Transmission*, 4 (1), s. 61-66.
- Mazzarella, W. (2010). "The Myth of the Multitude, or, Who's Afraid of the Crowd?", *Critical Inquiry*, 36 (4), s. 697-727.
- Moscovici, S. (1985). *The Age of the Crowd: A historical Treatise on Mass Psychology*, (Translated J. C. Whitehouse), New York: Cambridge University Press.
- Park, R. E. (1921a). "Sociology and the Social Sciences", *The American Journal of Sociology*, 26 (4), s. 401-424.
- Park, R. E. (1921b). "Sociology and the Social Sciences: The Social Organism and the Collective Mind" *The American Journal of Sociology*, 27 (1), s. 1-21.
- Park, R. E. (1938). "Reflections on Communication and Culture", *The American Journal of Sociology*, 44 (2), s. 187-205.
- Rogers, E. M. (1976). "New Product Adoption and Diffusion", *Journal of Consumer Research*, 2 (4), s. 290-301.
- Smieszek, T. (2006). *How People Communicate about New Technologies and Ideas: Modeling Decision Coordination to Simulate the Diffusion of Innovations*, Diploma Thesis, ETHZ, Eidgenössische Technische Hochschule Zurich.

- Tarde, G. (1898). "Opinion and Conversation", Terry N. Clark (Ed.) (1969), *Gabriel Tarde on Communication and Social Influence: Selected Papers*, Chicago and London: University of Chicago Press, s. 297-318.
- Tarde, G. (1899). *Social Laws: An Outline of A Sociology*, (Translated Howard. C. Warren), New York: McMillan Company.
- Tarde, G. (1903). *The Laws of Imitations*, (Translated Elsie Clews Parsons), New York: Henry Holt and Company.
- Tarde, G. (1912). *Penal Philosophy*, (Translated Rapelje Howell), Boston: Little, Brown and Company.
- Tarde, G. (2004). *Ekonomik Psikoloji*, 1. Cilt, (Çev. Özcan Doğan), Ankara: Öteki Yayınevi.
- Toews, D. (2003). "The New Tarde: Sociology after the End of the Social" *Theory Culture & Society*, 20 (5), s. 81-98.
- Topçuoğlu, H. (1961). "XIX. Yüzyıl Sosyologlarında Hukuk Anlayışı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları*, No: 151, Ankara.
- Tosti, G. (1897). "The Sociological Theories of Gabriel Tarde", *Political Science Quarterly*, 12 (3), s. 490-511.
- Yetişkin, E. (2010). "Tarde'ın Toplum Yaklaşımı Açısından Kamuoyu ve Maduniyet", *İletişim: Kuram ve Araştırma Dergisi*, 31, Güz, s. 1-28.

Hüseyin Orak'ın *Türkiye Kılavuzu* ve 1940'larda Ankara

Zakir AVŞAR*

Mehmet YÜKSEL**

Öz

Hüseyin Orak adlı Ankaralı bir işadami, 1936 yılı yazında, ilköğrenim çağındaki çocuklarını karne hediyesi olarak, tren ile Türkiye turuna çıkarmak ister. Ancak çocuklarına gidip görecekları, gezecekleri şehirlerle ilgili bir derli toplu kaynak kitap, gezi rehberi bulamaz. Çocukları iki ay kadar sürecek olan bu ilginç geziyi gerçekleştirebilirler, araya İkinci Dünya Savaşı girer, savaş sonrası yine kızının okul kitaplarını temin için gittiği kitapçılarda böyle bir çalışmayı bulamaz ve sosyal sorumluluk duygusuyla böyle bir çalışmayı kendisi hazırlamaya girişir. Türkiye'nin tüm il ve ilçelerine uzman kişilerden oluşan ekipler kurarak bilgi toplamak üzere gönderir. Sonrasında beş cilt olarak tasarladığı tüm il ve ilçeleri kapsayan *Türkiye Kılavuzu* adını verdiği çalışma ortaya çıkar. Ancak birinci cildi basılan ve umduğu ilgiyi bulmayan bu çalışma Orak'ın iş hayatının bitmesine de yol açar. Türkiye'nin turizm, ulaşım, iletişim ve şehir tarihi bakımından büyük bir değer taşıyan eserin yayımlanan birinci cildinde en kapsamlı kısmı Ankara bölümü oluşturur. Bu çalışma ile, bir taraftan literatür taramasına gidilerek, diğer yandan Hüseyin Orak'ın bahsi geçen seyahate katılan kızı ile sözlü tarih çalışması gerçekleştirilerek, 1940'lı yıllarda Ankara *Türkiye Kılavuzu* üzerinden ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türkiye Kılavuzu*, Türkiye tanıtımı, Türkiye imajı, Hüseyin Orak, Ankara.

Hüseyin Orak's *Turkey's Guidebook* and In The 1940s Ankara

Abstract

Hüseyin Orak who was one of the important businessmen of Ankara, would like to send his children to Turkey tour by train in 1936's summer as a gift for summer holiday. Unfortunately, he couldn't find any tourist guide book of Turkey or handbook of cities, where his children would visit. The journey, lasting up two months, was completed by his children but then the Second World War began. After the war, when Orak went to the bookshop, he realized that there was still no guidebook for Turkey. Therefore Orak attempted to prepare the guidebook of Turkey with the sense of social responsibility. He sent teams, which were composed by expert people, for the all cities and district of Turkey to gather information. After the research, he published the first volume of the *Turkey's Guidebook*, which was projected as five volumes, including whole cities and districts of Turkey. However, the *Turkey's Guidebook*, which didn't create the expected interest in Turkey, caused to come the end of the business life of Orak. In many ways, the *Turkey's Guidebook* is the important work with regard to Turkey's tourism, transportation, communication and city history. Ankara takes an important place in the publishing volume of *Turkey's Guidebook*. In this study, on the one hand we will make the literature review; on the other hand we will perform the oral history with the daughter of Orak who was one of the voyagers of the train journey in 1936. In

Keywords: *Turkey's Guidebook*, Publicity of Turkey, Image of Turkey, Hüseyin Orak, Ankara

---

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi. E-posta: zakiravsar@gmail.com

**Prof. Dr., Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi. E-posta: myuksel@gazi.edu.tr

Giriş

Türkiye Kılavuzu adlı eserin hazırlayıcısı ve sahibi olan Hüseyin Hilmi Orak, 01.07.1897 tarihinde günümüzde Romanya sınırları içinde kalan Dobruca Bölgesi'ndeki Tulca ilinin Babadağ kasabasında doğmuş, Balkanlardaki karışıklıklar neticesinde, 1910 yılında ailesinin bazı fertleriyle birlikte, önce İstanbul'a, daha sonra Eskişehir'e göçmüştür. İstanbul'daki amcasının ısrarıyla, 22 Kanun-ı Evvel 1331 (1917) tarihinde Kara Harp Okulu'na (Harbiye) kaydolmuş; 25 Nisan 1332 (1918) tarihinde mezun olarak Irak Cephesi'nde 13. Kolordu 18. Alay 3. Tabur 9. Bölük'e tayin olmuştur. 1 Teşrin-i Evvel 1334 (1920) tarihinde Basra'da İngilizlere esir düşmüş, iki yıl Hindistan'daki esir kamplarında kaldıktan sonra, 19 Teşrin-i Evvel 1336 (1922) tarihinde İstanbul'a geri dönmüş ve 25 Teşrin-i Evvel 1336 (1922) tarihinde terhis edilmiştir. Ancak, İstiklal Harbi'nin başlaması üzerine 31 Kanun-ı Sani 1337 (1923) tarihinde yeniden askere alınmış, 14. Fırka Muhabere Takım Zabıtlığı görevine atanmıştır. 07.08.1339 (1925) tarihinde terhis edilmiştir. 1926 yılında 15 Nisan-30 Mayıs tarihleri arasında bir kez daha askere alınmış ve bir kez daha terhis edilmiştir. 27.03.1928 tarihinde S.11937 numaralı İstiklal madalyası ile taltif edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine, 5 Ağustos 1940 tarihinde son kez askere alınmış ve 5 Ekim 1941 yılında terhis edilmiştir (MSB, 5 Ekim 2011).

Hayata asker olarak başlayan, Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi ve İkinci Dünya Savaşları'nda subay olarak askerlik görevini ifa eden Hüseyin Orak, kısa bir dönem Türkiye'nin tanınmış büyük sanayici ve işadamı Vehbi Koç ile ortaklık kurmuş ticaret ve sanayi alanlarında mühim başarıları olan bir işadamıdır (Bkz. ATO, 363 No.lu dosya).

Kendisini, *Türkiye Kılavuzu* adlı eseri hazırlamaya iten neden ise çok ilginçtir. 1936 yılında sınıflarını başarıyla geçen 11 yaşındaki kızı Fatma Zekâvet ve 9 yaşındaki kızı Ayşe Sahavet'in, karne hediyesi olarak İstanbul'daki yakınlarını ziyaret etme istekleri üzerine, onları o günlerde TCDD'nin kombine bilet uygulamasından hareketle, tüm yurdu gezmeleri ve nihayetinde İstanbul'a ulaşmaları konusunda ikna etmiştir. Seyahati ilginç kılan husus ise, o günün Türkiye'sinde iki kız kardeşin yanına 7 yaşındaki oğlu Yılmaz'ı da katarak, yanlarında kendisi ve anneleri olmaksızın onları bu "maceraya" razı etmesidir. 1936 yılı şartlarında tüm dünya bir ateş çemberinde iken, ikisi kız, üç küçük çocuğun trenle yurt seyahatine çıkmaları büyük bir ilgi görmüş; "küçük seyyahlar" gittikleri yerlerde adeta halk kahramanları gibi karşılanmışlar; valiler, kaymakamlar, belediye başkanları ve şehirlerin önde gelenleri çocuklarla hususi olarak ilgilenmişlerdir. Yaklaşık iki buçuk ay süren bu yurt seyahati sonrasında, çocukları Başbakan İsmet İnönü de kabul etmiş ve seyahat esnasında tuttıkları defteri şu ifadeleri not düşerek imzalamıştır: "Küçük seyyahları tebrik ettim. Seyahat sevmek bir memleket için çok iyi (iyi) bir şey, teşvik olunacak bir arzudur. 12.09.1936" (Orak, 1946: numarasız sayfa).

Cumhuriyet'e, bağımsızlığa, vatan kavramına, Atatürk'e inanmış eski bir asker ve işadamı olan Hüseyin Orak, çocuklarının trene binmesinden önce seyahat anılarını

kaleme almaları için ellerine tutuşturduğu not defterine¹ duygularını 5 Temmuz 1936 günü şu cümlelerle yansıtmıştır: “Sevgili Yavrularım, yurdunu tanımayan, bilmeyen kimseden bir fayda beklenemez. Bir kiracının bile oturduğu evin içinde ve etrafında neler vardır, bunu bilmesi lazımdır. Nerde kaldı ki siz, kendi evinizin (yurdunuzun) öz sahiplerisiniz. Onu iyice tanımazsanız, sahibi olamazsınız. Ona yabancı kalırsanız, size gülerler (...) Sevgili yurdumuzda neler var, yurdun dört bucağındaki kardeşlerimiz ne halde, büyüklerimiz neler yapmışlar, ilerde sizin de büyüyünce neler yapmanız lazım, atalarımız bize neler bırakmışlar, bunları bilerek, yurt bilginizi artırarak döneceksiniz (...)” (1946:9).

Orak'ın yukarıda aktarılan yaklaşımında; modernleşme ve ulus-devletleşme sürecinde ekonomi ve ticaretle yakından ilgili bir kimsenin zihniyet dünyasını, yani yükselmekte olan burjuva dünya görüşünü ve bu bağlamda gelişen bireycilik ve milliyetçilik gibi yeni değerleri görmek mümkündür. Böylece, geleneksel toplum yapısında modern topluma geçiş sürecinde yeni bir değerler sisteminin ve zihniyet dünyasının Orak'ın kişiliğinde ne denli içselleştirilmiş olduğunu anlıyoruz (Yüksel, 2004: 71).

Orak, çocuklarına yurt gezilerinin verimli geçmesi için, yapması gerekenleri de tek tek belirtmiş; gittikleri yerlerde memleketin büyüklerini ziyaret ederek onlardan bilgiler istemelerini, elde ettikleri bilgileri defterlerine kaydetmelerini, onların imzalarını almalarını istemiştir: “... Bu defter size yurdun büyük bir hatırası ve ilerde sizin için bir rehber olacaktır” (1946:9).

Gezi güzergâhı Ankara Tren Garı'ndan başlayarak, Kırıkkale, Kayseri, Sivas, Adana, Mersin, Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Samsun, İstanbul Haydarpaşa olarak gerçekleşir. Çocuklar, her gittikleri yerde en az üç gün konaklarlar. Konaklamalar ve gezi programları, Hüseyin Orak'ın iş arkadaşları, mahalli ve mülki erkân tarafından ayrıntılı olarak düşünülmüştür. Çocuklara hiçbir sıkıntı çektirilmemesi için olağanüstü bir gayret gösterilir. Jandarma ve polise şifre telgraflarla, güvenlik önlemleri almaları emredilir. Zaten halkın sevgilisi haline gelen çocuklar, babaları tarafından kendilerine verilen harçlıkları bile harcayacak yer bulamazlar, hatta tüm ülkeden kendilerine taşıyamayacakları kadar çok ve güzel hediyeler verilir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011). Gazeteler çocuklardan bahseder, gittikleri yörelerde haber olurlar: “Yalnız Başlarına İki Küçük Kardeş Yurdu Geziyorlar” (*Kurun*, 28 Temmuz 1936). Adana'da *Türksözü'nü* de ziyaret ederler. Gazete, çocukların ellerinde 5 Temmuz 1936 tarihinde alınmış ikişer aylık halk ticaret biletleriyle ülkeyi gezdiklerini, babalarının kendilerine 50 liralık harçlık verdiğini, Ankara, Kırıkkale, Sivas, Turhal, Samsun, Mersin ve Adana'ya uğradıklarını, Malatya, Elaziz (Elazığ) ve Diyarbakır'e (Diyarbakır) gideceklerini, Adana'da Tüccardan Ahmet Muhtar'ın evinde misafir olduklarını, şehrin görülecek yerlerini gezdiklerini yazmaktadır (25 Temmuz 1936).

Çocukların son durağı İstanbul olur. İstanbul'da Heybeliada'da Başbakan İsmet İnönü'yü ziyaretle bu macera son bulur. Ancak, çocukların bu heyecan dolu, ilginç

¹ Söz konusu anı defterine başta Başbakan İsmet İnönü olmak üzere, gittikleri her yerin mahalli ve mülki erkânı seyahatin anlam ve önemini içeren yazılar yazmış, çocuklar kendi gördüklerini kaydetmişlerdir, ancak bu notlardan sadece Hüseyin Orak'ın ve İnönü'nün yazdıkları *Türkiye Kılavuzu* adlı çalışmaya aktarıldığı için kalmış, diğer notlar ise 2009 yılında hayatını kaybeden Fatma Zekavet (Orak) hanımın hususi evrakları arasında bulunamamıştır.

gezilerinin son bulması, Hüseyin Orak'ın bütün hayatını etkileyecek gelişmelerin önünü kesemez.

Orak, çocuklarını bu geziye çıkarırken, ısrarla ülkeyi, tarihi, kültürel, turistik, ekonomik, sosyal bakımlardan tanıtan bir kılavuz (rehber) kitap arar. Ne var ki, bir türlü böyle bir çalışmaya ulaşamaz. Çocuklarının gezisi sonrası, hızla gelişen siyasal krizler ve akabinde II. Dünya Savaşı ile birlikte askere alınmasıyla bir süre işinden de uzak kalır. Ancak 1945 yılının başlarında, büyük kızı Fatma Zekavet'in İstanbul Dış Hekimliği Fakültesi'ni kazanması üzerine, onun ders kitaplarını ararken aklına yine bu türden bir rehber basılıp basılmadığı hususu gelir. Tüm aramalarına/araştırmalarına rağmen bulamaz. Piyasada illeri tanıtan ne kadar çalışma varsa toparlar. Hatta yabancı dillerdeki yayınları da getirir. Bir türlü istediği nitelikte bir çalışmaya ulaşamaz. Bunu bir sosyal sorumluluk projesi ve yurduna karşı bir görev olarak kabul edip, böyle bir eseri kendisi finanse ederek, hazırlamaya/hazırlatmaya karar verir.

Orak, her şeyden önce bir tüccar olup, toplumun ekonomi ve ticaret hayatı bakımından yazılı bilginin ve kültürün ne kadar hayati olduğunun bilincindedir. Yine bu konumu nedeniyle iletişim ve ulaşım imkânlarının geliştirilmesi ihtiyacının da farkındadır. Çünkü ekonomik ve ticari gelişmelerle birlikte, iletişim ve ulaşım imkânlarındaki ilerlemeler, ülke üzerindeki hükümet ve yönetim işlerinin koordinasyonunu kolaylaştırarak modernleşme çabasındaki ulus-devlet yapısının gelişip serpilmesi için uygun ortamı yaratacaktır (Giddens, 1994:147). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme sürecinde bir ulusal ekonomi yaratma süreci, 1908'de başladı ve hızlanarak devam etti. Bu çerçevede ulusal pazarı bütünleştirmek ve üretilen mahsullere talep yaratmak için bir karayolu ve demiryolu şebekesi inşa edilmeye başlandı. 1915'te taşıt trafiğine uygun 30 bin kilometre demiryolu vaat edildi. İş hayatını kolaylaştırmak için posta adresi olarak sokaklara isim verilirken, evler de numaralandırılmaya başlandı. Telefon tesisatları kuruldu. Ülke dahilinde seyahat ve iletişimi kolaylaştırmak için iç pasaport uygulaması kaldırıldı (Ahmad,1999:59-60). Bu yöndeki çabalar, Cumhuriyet döneminde de artarak sürdürüldü.

Topladığı Türkçe ve yabancı dildeki seyahatname, gezi yazısı, ekonomik ve sosyal, coğrafi, kültürel ve tarihsel analiz türü mevcut eserlere eleştirel yaklaşır; bu eserlerde yazarların gezip gördükleri yerleri kendi duygularına, düşüncelerine ve şahsi uzmanlıklarına göre kaleme aldıklarını belirterek, bunlar arasında derli toplu gerçeği ve doğruları dile getirenleri bulmanın çok zor olduğunu ifade eder. Ayrıca, bu eserleri yazarların kimilerinin kendilerinden öncekilerin eserlerinden yola çıkarak, bazı hakikatleri tespit etmelerine rağmen sınırlı kaldıklarını, bazılarının ise, yalnızca önceki devirlerin parlaklığını ve eskiden yaşamış milletlerin eriştikleri medeniyetin şaşaaasını anlatmaktan öteye geçemediklerini, eski eserler üzerine araştırmalar yapmakla birlikte, bugünü tamamen unuttuklarını, keza eserlerinin de tarih, arkeoloji, jeoloji incelemeleri hüviyetini taşıdığını belirtir (Orak, 1946: 11).

Hüseyin Orak hazırlamayı arzu ettiği çalışmayı; “yurdun her sınıf halkına hitap etsin, aziz vatanımızın tarih boyunca geçirdiği safhalarını, kültür ve sosyal sahalarda eriştiği seviyesini, tabii ve sınıai varlıklarını, ekonomi durumunu, dünün ve bugünün yaşayış farklarını, Cumhuriyet devrinin memleket alanında feyizli tesislerini el ile

tutulur ve göz ile görülür bir şekilde hakiki veçhesiyle gösterebilir” sözleriyle tarif eder (1946:12). Kendisi bir bilim insanı olmamakla beraber, Orak'ın yurt gerçeklerini araştırmak ve aktarmak konusunda bilimsel çalışma yapma ihtiyacının ve bunun ülke açısından öneminin güçlü bir şekilde bilincinde olduğu söylenebilir. Başka bir deyişle, “hayatta en hakiki mürşit ilimdir” şiarını kendisine rehber edinmiştir denebilir.

Orak'ın yukarıda zikredilen sözlerinde; Tanzimat döneminden başlayarak, Cumhuriyet'e de intikal eden Aydınlanma düşüncesinin ve Pozitivist bilim anlayışının tezahürlerini de görebiliriz. Aydınlanmayı, halka bilgi götürme, gözleri batıl inançla kaplı olanlara kesin bir bakış açısı kazandırma, ilerlemeye zemin oluşturacak doğru bilgiye ulaşma gibi güçlü dürtülere sahip bir düşünce hareketi olarak tanımlamak mümkündür (Bauman, 1996: 91). Cumhuriyet döneminde giderek gelişen ekonomik hayatın ve ulus-devlet yapısının ve bu devletin yurttaşlarının ihtiyaç duyduğu net bilgiyi ancak bilim sağlayabilirdi. Bir analiz ve düşünce yöntemi olarak Pozitivist yaklaşım, deney ve araştırma yoluyla kesin bilgiye ulaşılabileceği varsayımına dayanır. Bu sayede batıl inançlardan ve dogmatik düşüncelerden insanların kurtarılarak daha uygar ve ileri bir toplum aşamasına varılabileceğine inanılır (Erdoğan, 2000: 245). Giderek gelişen ekonomik ve ticari ilişkilerin, ulus-devlet çatısı altında bir araya getirilen milyonlarca insanın ihtiyaç ve sorunlarının kavranarak geleceğin planlanması ve inşası, bütün bu sorunların üstesinden gelme amacıyla olan modern ulus-devletin yönetilmesi, hiç kuşkusuz bilimsel bilgiye olan acil ihtiyacı ortaya çıkarıyordu.

Hüseyin Orak, bu hususa ilişkin fikrini ilk olarak, Yapı Sanat Enstitüsü Müdürü ve yakın dostu eğitimci Mitat Artun'a² açar. Eserin adının *Türkiye Kılavuzu* olmasına da bu düşünceler doğrultusunda birlikte karar verirler. Öncelikle kılavuzun oluşturulması için bir program tespit ederek oluşturulacak gezici gruplar için soru kağıtları hazırlanıp bastırılır. Her il için ayrı dosyalar oluşturulur. Yerli yabancı dillerden bir kütüphane, çalışacak kişiler için ofis hazırlanır. Çalışma sistematigi bakımından da, yurdu gezecek ekipler yola çıkarılarak her ilde ait her alanda yazılmış olan eserleri toplamak, bunları genel eserlerdeki bilgilerle karşılaştırmak, yabancı dillerdeki Türkiye'yi ilgilendiren eserleri, Türkçeye çevirmek ve bütün bunları programa uygun hale getirerek yazmak gibi bir yöntem benimsenir. Bunları yapmak için de ihtisas sahibi yetkin kişilerden oluşan 10 kişilik bir yazı heyeti meydana getirilerek ortak çalışma yürütülmesi düşünülür. Yurdu 10 bölgeye ayırıp, her bir uzman kişiye ve yanlarına alacakları yardımcıya bir bölge verilecektir. Bu kişiler bizzat bölgelere gidecekler ve yerinde tetkik yapacaklardır. Bunun için de, alanlarında saygın profesör, doçent, öğretmen zatlardan müteşekkil bir heyetle her gece toplantılar başlar. İki ay kadar süren bu toplantılardan uygulamaya ilişkin görüş ayrılıkları nedeniyle bir netice alınamaz. Kendi ifadesiyle bu kişilere yapacakları işin bir “Memleket borcu olduğunu” hatırlatması bile bu müşterek gaye etrafında birleştirmeye yetmez (1946:13).

Kızı Ayşe Sahavet (Orak) Özbay kendisiyle yüz yüze yapılan görüşmede; bu satırların yazarına, babasının o günlerde zamanın şartlarında çok önemli ve büyük sayılabilecek bir bütçe olan 50 bin lirayı, *Türkiye Kılavuzu'nun* başlangıç sermayesi

² Mitat Artun, eğitimcidir. 1943 yılında Maarif Vekâleti Yapı Enstitüsü Müdürlüğü görevine getirilmiş, bu görevi 1959 yılına kadar sürdürmüştür.

olarak ayırdığını belirtmektedir. Buna ek olarak, şirketinin bulunduğu binanın bir katı kitap toplantı ve çalışmalarını gerçekleştirmek amacıyla düzenlenmiş, özel toplantı ve çalışma masaları yaptırılmıştır. Babasının çalıştıramadığı ilk ekipte yer alan isimlerin o günün en tanınmış bilim simaları olduğunu, çoğunlukla Siyasal Bilgiler Okulu'nun (A.Ü. SBF) hocalarından oluştuğunu hatırladığını belirtmiştir (görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

İlk heyetin başarısızlığı Hüseyin Orak'ı pes ettirmez, tersine arkadaşı Mitat Artun ile birlikte tanınmış kişilerle çalışmaktan vazgeçerek, özellikle ve çoğunlukla Muallim Mektebi'nin (şimdiki Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi) hocalarından oluşan yeter bilgide, çalışkan, mütevazı, sebatkâr bir yazı heyeti oluşturulmasına karar verirler.

Türkiye Kılavuzu Nasıl Hazırlandı?

Türkiye Kılavuzu hazırlık çalışmaları için, öncelikle bir çalışma programı yapılır. Çalışmaya katılacaklara, gidecekleri yerlerde hangi hususlara dikkat edileceği, ne tür bilgilerin toplanacağı konusunda bir eğitim verilir ve formlar geliştirilir. Geliştirilen formları test için ilk iş olarak İçişleri Bakanlığı'nda çalışan Nuri Alpay çeşitli illere gönderilir. Nuri Alpay'ın bu ilk temas ve tecrübeleri, işlerin aksamadan yürümesi için alacakları tedbirler bakımından yararlı olur.

Yaklaşık iki yıl süren çalışmalar neticesinde yayınlanan “*Coğrafya, tarih, ekonomi, ticaret, tarım, kültür, sosyal ve turistik bakımlardan Türkiye Kılavuzu*” adlı eserin birinci cildinin hazırlayıcıları olarak şu isimlere ve görevlere yer verilmiştir: Müteşebbis ve sahibi: Hüseyin Orak; Düzenleyip Yazanlar: Öğretmen Mitat Artun, Öğretmen Mustafa Nihat Özön³, Öğretmen Cevdet Alas, Öğretmen Reşat Özalp, Öğretmen Şaban Taşkın ve Hüseyin Orak; Yurdu gezerek inceleme ve derlemeleri yapan: Nuri Alpay ve arkadaşları; Haritaları hazırlayanlar: Muhittin User ve Zeki Başaran; Ankara şehir planını hazırlayanlar: Hüseyin Orak, Mitat Artun ve Desinatör Sabri Yetüman; Folklor kısımlarına yardım eden ve notaları veren: Ferruh Arsunar⁴; Merkez bürosunda çalışanlar: Nuri Katırcıoğlu, Enver Ener ve Feyzi Adsız; Basım ve teknik düzenlemeler: Necmettin Candan ve Yılmaz Orak (Hüseyin Orak'ın oğlu), olarak belirtilmiştir (Orak,1946:2). Bu isimlerin dışında o günlerde Eskişehir

³ Mustafa Nihat Özön, 1896 yılında İstanbul'da doğdu. İstanbul Darülfünun'un Edebiyat Şubesi'ni bitirince (1923) öğretmenlik yapmaya başladı. Bu dönem, 1961'de Gazi Eğitim Enstitüsü edebiyat öğretmenliğinden emekli olana kadar, otuz sekiz yıl sürdü. *Dergâh, Kalem ve Oluş'un* yayımlanmasında etkin görev alan Özön'ün dil ve edebiyat alanlarındaki çalışmaları beş başlık altında toplanmaktadır. Edebiyat tarihçiliği, metin yayımları, sözlükçülük, çeviri çalışmaları, ders kitapları. Bu alanlardaki çalışmaları yaşamını kaybettiği 1980 yılına kadar yüz kadar kitapta toplanmıştır (<http://www.iletisim.com.tr>, Erişim: 25.02. 2012).

⁴ Ferruh Aksunar, dönemin önemli müzik ve folklor araştırmacısıdır. 1929 yılında Anadolu'ya gönderilen halk türküleri derleme heyetinde de yer almıştır. Türkülerin, oyun havalarının notaya alınmasında, bütün yurda yayılmasında Muzaffer Sarısözen ile birlikte çalışmışlardır. Köroğlu, Gaziantep Folkloru, En Güzel ve Seçme Şarkılar gibi önemli eserleri vardır. 21 Aralık 1965 yılında Ankara'da vefat etmiştir (<http://www.turkuler.com/>, Erişim: 25.02.2012).

Milletvekili olan Yavuz Abadan'da⁵ çalışmalara fiilen iştirak etmiştir (A. Sahavet Özbay'la görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Çalışma esnasında yerinde tetkik ve bilgi toplama yollarının dışında şu eserlerden faydalanıldığı belirtilmiştir: *Hayat, İslam, Meşhur Adamlar ve İstanbul Ansiklopedileri, Küçük Asya, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, La Turqie D'asie, Türkiye Coğrafyası* (Faik Sabri Duran), *İktisadi Türkiye* (Hamit Sadi Selen), *İktisadi ve İçtimai Türkiye, Türkiye Havzaları ve Anayolları, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Yayınları, Büyük Türkiye, Balneoloji*⁶ (Dr. Rıza Reman), *Orta Yaylalar, Sıradağlar, Madenlerimiz, Güneydoğu, Asar ve Mahkukat, Kültür, Ziraat ve Ticaret İstatistikleri, İstatistik Yıllığı, DDY Nakliyat İstatistikleri, Köylerimiz ve Nüfus İstatistiği, Genel Nüfus, Hayvanlar, Meyveler ve Zeytincilik İstatistikleri, Anadolu Beylikleri, Ülkü, MTA, İktisadi Yürüyüş, Belediyeler ve Vilayetler Dergileri koleksiyonları, Turizm Kılavuzu, Halk Şairleri Antolojisi, Türk Düşünleri, İdari Taksimat, Bursa'dan Konya'ya Seyahat* gibi önemli eserlerden ve Türkiye'nin muhtelif mikyasta haritalarından (kaynaklar Hüseyin Orak'ın belirttiği biçimde nakledilmiştir) (1946:18).

Eserde halkın kullandığı dilin kullanıldığı vurgulanarak, yeni terimler ve eski tabirlerin de bu esasa göre alındığı kaydedilmiştir. İhsai malumat (sayıma ait bilgiler), hiçbir ekleme ve çıkarmaya tabi tutulmaksızın, resmi kaynaklardan olduğu gibi aktarılmış olup, 1945 sayımı verileri ilk cildin yayımı esnasında yayınlanmamış olduğu için burada 1940 yılı sayımı verileri dikkate alınmıştır.

Türkiye Kılavuzu çalışmasının dikkat çeken bölümlerinden birisi de, her il ve ilçede doktor, avukat, ebe, diş hekimi, tüccar, işadamlarının isim isim verilmesidir. Bununla Kılavuz'un yıllarca ihtiyaca cevap vermesi hedeflenmiş, hatta bu isimler belirlenirken o il veya ilçede mukim, yerleşik olup olmadıklarına bakılmıştır. Kitapta, bu ismi geçenlerden hiçbir şekilde hiçbir ücret alınmadığının da altı çizilmiştir.

İdari taksimat bakımından il, ilçe ve bucaklara kadar inilmekle birlikte köyler sayısal olarak ifade edilmiştir. Birinci ciltte Afyonkarahisar, Ağrı, Amasya, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bilecik, Bingöl, Bolu, Burdur, Bursa, Çankırı olmak üzere 14 il ele alınmış, bunların ilçelerine de büyüklüklerine göre değinilmiştir.

Her ille ilgili bölümün başında çalışmanın nasıl gerçekleştirildiği açıklanmış, ille ilgili saha çalışmalarını kimlerin yürüttüğü, bu kişilerin gittikleri yerlerde kimlerle

⁵ Yavuz Abadan (1905-1967), Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra, Heidelberg Üniversitesi'nde doktora yaptı. Yurda dönüşünde bitirdiği fakültede doçent oldu. 1942'de profesörlüğe yükseldi. 1943-1946 döneminde Eskişehir Milletvekili seçildi. Sonra Siyasal Bilgiler Okulu'nda görev aldı. Okul fakülteye dönüştürüldüğünde dekanlığa getirildi (1952). Bu görevi sırasında Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nü kurdu, genel müdürlüğünü yaptı. 27 Mayıs 1960 sonrasında 147'lerle birlikte görevinden alınan Abadan, bir süre Berlin Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde dersler verdi. Hakları geri verilince Hukuk Fakültesinde ve Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisinde görev aldı. Çalışmaları, üniversite çevrelerinde "kamu hukuku ve siyasal bilime yapılmış önemli katkılar" olarak değerlendirildi. Başlıca yapıtları: *Hukuk Başlangıç ve Tarihi* (1935), *Hukukun Gözü ile Milliyetçilik ve Halkçılık* (1938), *Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış* (B.Savcı ile birlikte, 1959), *Mustafa Kemal ve Çetecilik* (1964) (<http://www.kenthaber.com/>, Erişim: 25.02.2012).

⁶ Sözcük anlamı banyo bilimi olan balneoloji, yer altı, toprak, su ve iklim kaynaklı doğal terapötik faktörlerin bilimi olarak tanımlanabilir. Doğal şifalı sular, çamurlar ve iklimsel faktörler gibi doğal terapötik kaynakları fiziksel, kimyasal, biyolojik, jeolojik, hidrolojik, ekolojik ve medikal yünden inceler. Bu nedenle fizik, kimya, biyoloji, hidroloji, jeoloji, klimatoloji ve tıp gibi değişik bilim dallarını bünyesinde toplayan interdisipliner bir alandır (<http://zehirlenme.blogspot.com/>, Erişim: 24.02.2012).

görüştükleri, ayrıca her il ile ilgili bölüm yazılırken sahada elde edilen bilgiler dışında hangi kaynaklardan yararlanıldığı belirtilmiştir (Orak, 1946: 25).

İllerle ilgili genel olarak şu başlıklar altında bilgiler verilmiştir: İl nasıl yazıldı?, İl ve ilçelere nasıl gidilir?, İlin coğrafi durumu, arazi durumu, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu, hayvancılığı, yeraltı servetleri ve madenleri, sanayi, dokumacılığı, ziraat ve bitki sanayi, hayvancılık sanayi, maden sanayi, ticareti, yolları, taşıtları, nüfusu ve idari bölümü; İlin coğrafi mevkii ve tarihi: Abideleri ve eski eserleri, nüfusu, ticareti, tüccar ve işadamları, taşıtları, otelleri, lokantaları ve berberleri, kıraathaneleri ve hamamları, kültürel ve sosyal durumu, doktor ebe ve avukatları, folkloru, yetiştirdiği büyük şahsiyetler ve milletvekilleri, sağlık durumu, içme suları, şifalı suları, ışık durumu, muhabere vasıtaları, eğlence ve mesire yerleri; İlçeleri...

Fotoğraflar ve haritalar gibi malzemelerle bezenmiş, o günün şartlarında bilimsel bir zihniyet ve yaklaşımla büyük emek ve şevkle hazırlanmış *Türkiye Kılavuzu* gibi bir eserin, Cumhuriyet döneminde devlet eliyle ulus inşa etme sürecinde önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir. Yayımlandığı zaman, Milli Eğitim Bakanından Cumhurbaşkanına kadar birçok devlet adamından ve aydından aldığı övgüye değer takdiri de bu açıdan değerlendirmek mümkündür. Anderson'a göre, modernleşme sürecinde matbaa sayesinde yazılı iletişim imkânlarının artmasıyla oluşan yazılı kültür ortamında şekillenen kamuoyu ile bir devletin egemenlik temelini oluşturan halk topluluğunu "millet" olarak hayal etmek mümkün olmuştur. Uluslaşma sürecinde nüfus sayımı, harita ve müze olgusunu vurgulayan Anderson, bunun devletin mülkünü, bu mülkün coğrafyasını, yönetilen insanların doğasını ve eskiliğinin meşruluğunu insanların nasıl hayal ettiğini derinden belirlediğini ifade eder (1995:182). *Türkiye Kılavuzu* isimli eser incelendiğinde; Anderson tarafından vurgulanan her üç husus ile birlikte il il birçok konuda değerli bilgiler aktarıldığı görülür. Kısacası, modern toplum yaşamı, giderek artan bir iletişim ihtiyacını, bütün yurttaşlarını belirli standartlar çerçevesinde eğitime gereğini ortaya çıkarır. Böylece modern toplumlar, bir yandan bütün halkın ortak iletişim aracı olan dilin standardını belirlerken, diğer yandan bu ve diğer standartları bütün topluma yaymanın araçları olarak eğitim gibi kurumları yaratmaya çalışır (Belge, 2011: 110-112).

Birinci cildi toplam 850 sayfa olarak basılan eser, 1750 kuruş fiyatla okuyucuya sunulur. Hüseyin Orak'ın kızı Sahavet Hanım'a imzaladığı nüshada belirttiği gibi, çocuklarının yurt seyahati ile başlayan bir süreç nihayete ermiştir: "Kızım Sahavet, hayatımın ellinci yılında yazdığım aziz yurdumun bu rehberini sizden aldığım ilhamla hazırladım. Bu benim size bırakacağım mirasın en büyüğüdür. Çünkü onun içinde tüm dünyaya bedel Türk vatani vardır. Beni hatırladıkça bu eşsiz eserin içinde daima arar, bulur ve görürsün. Gözlerinden şefkatle öper, hayat yolculuğunun çetin yollarında mesut olmanı ulu Tanrı'dan dilerim. 27.03.1946".

Burada, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişmeye başlayan; "atalardan miras kalmış topraklar", "kendileri için kan dökülmüş topraklar" gibi deyişler temellinde şekillenen bir "vatan fikri"nin Orak'ın düşüncesinde önemli bir yer işgal ettiğini anlıyoruz. 1860-1870 yıllarında Namık Kemal tarafından güçlü bir şekilde dile getirilen vatan fikri, Jön Türk kuşağını da besleyerek 20. yüzyılın başında İmparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde "devlet vatanseverliği" ve

“Türk milliyetçiliği” şeklinde billurlaşan temel iki kavrama ve ideolojik akıma hayat verdi (Georgeon, 2006: 16-17). Devleti, vatani korumak ve gerektiğinde kurtarmak duygusu ve düşüncesi, Osmanlı seçkinleri kadar cumhuriyet seçkinlerinde de oldukça baskın bir duygu ve düşüncedir. Resmi ideoloji, toplumun üyelerinin milli birlik içinde, ülke bütünlüğünü ve bölünmezliğini savunmasını ve bu yönde davranmasını ister (Ünsal,1998: 20). Cumhuriyetin kurucu kadrosunu ve yetişmekte olan kuşağı derinden etkileyen böyle bir duygu ve düşüncenin güçlü etkilerini, bizzat Orak'ın şahsında da müşahede ediyoruz.

Kitap çıktığı andan itibaren özellikle ülke yönetiminde bulunanlardan ve üniversite, milli eğitim çevrelerinden ve basından çok olumlu tepkiler almıştır. Cumhurbaşkanı (Milli Şef) İsmet İnönü, çalışmaya ilişkin Hüseyin Orak'a gönderdiği kutlama mesajında: *Türkiye Kılavuzu*, sebatlı çalışmanın kıymetli bir mahsulüdür. Cemiyetimizin her katı için faydalı ve her kitaplığımızın başlıca eserlerinden biri olacaktır” (TK Broşür, 1946).

Çalışmanın en başından beri takip eden Maarif Vekili Hasan Ali Yücel de bir yazı ile kamuoyuna kitabın önemini anlatmak ister ve şu cümleleri yazar: “Memleketimizi içte ve dışta tanıtacak eserlere ihtiyacımız büyüktür. Yurdumuzun tabiat güzelliklerini, tarih yadigârlarını, ürünlerini, ekonomik ve kültürel durumunu aydınlatan ve her meslekten insanı ilgilendirecek olan böyle bir kılavuzu çok bekledik. Hüseyin Orak'ın teşebbüsü ile vücuda gelen *Türkiye Kılavuzu*, bu ihtiyacımızı karşılamakta ve bekleyişimizin boşa olmadığını göstermektedir. *Türkiye Kılavuzu*, ticaretle uğraşan ve yaşama konusu tabii olarak kar ve menfaat olan bir yurttaşın kazançlarını memleket sevgisi ile memleket yoluna vermesinin çok kıymetli bir örneğidir. “Her şey gibi para da memleket içindir” düşüncesinin bir hayal olmadığına Hüseyin Orak unutulmayacak bir misal vermiştir. Büyük emekle hazırlanmış bu eserin meziyetleri ve faydaları, kolayca tashih edilebilecek kusurlarını karşılayacak değerdedir. Fertçe ve devletçe bu hayırlı, hatta cüretli teşebbüsü desteklemenin bir vazife olduğu kanaatindeyim. Müteşebbisini ve çalışma arkadaşlarını takdirle karşılarım. Memleket irfanı adına kendilerine bütün yüreğimle teşekkür ederim (19 Mart 1946).” (TK Broşür, 1946:1). Kitapla ilgili olarak, TBMM Başkanı M. Abdülhalık Renda, CHP Genel Sekreteri N. Kansu, Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Eskişehir Milletvekili Yavuz Abadan gibi siyaset adamlarının yanı sıra; Enver Ziya Karal, Faik Reşit Unat, Ali Fuat Başgil, İ. Alaaddin Gövsa gibi kamuoyunca bilinen bilim adamı ve yazarlar da övgü dolu ifadeler kullanırlar (TK Broşür. 1946). *Ulus*, “Çok Faydalı Bir Eser” başlıklı uzun bir değerlendirme yazısı yayımlayarak, Kılavuz'un neden yayınlandığını ve hangi amaçlara hizmet edeceğini aktarmıştır (20.03.1946). *Son Telgraf*'da Reşad Feyzi Yüzüncü, okuyucularına eseri tanıtırken şunları yazmaktadır: “... Ağrı vilayetine dair bu memlekette kaç kişi ne bilir? *Türkiye Kılavuzu* adlı eserde, Ağrı vilayetindeki halk türküsüne, bu türkünün şivesine, notasına kadar her şeyi bulabilirsiniz. Yolunuz Ağrı'ya mı düştü, hangi otelde kalacaksınız? Otellerin sayısına ve ismine kadar bu cilt içinde mevcuttur. Esere ilave edilmiş harita ve krokiler harikadır. ...” (27.03.1946). *Türk Dili*'nde Vehbi Evinç “Mühim Bir Eser” başlıklı yazısında; eser üzenine övücü cümleler kurarken, her Türk aydınının ve tüccarının bu eseri almasını önerir (28.03.1946). *Ankara'da* “Başkentin Kılavuzu” başlıklı makalede, Ankara bölümüne dikkat çekilerek çalışma takdirle karşılanmıştır

(30.03.1946). *Aydın'da* “Türkiye Kılavuzu” başlıklı yazıyla eserin önemi üzerinde uzun uzadıya durulmuş; “Gezmek görmek muhakkak ki okumak yazmak kadar faydalı bir iştir. Evvelce seyahatin zevki meşakındadır (*meşakkat: sıkıntı*) diyorlardı, bugün gezinin sırrı kılavuzdadır, diyorlar” cümlesiyle esere dikkat çekilmektedir (30.06.1946). Esere zamanın önemli yazarlarının ilgisini, köşelerindeki övücü yazılardan takip etmek mümkündür. *Akşam'da* Va-Nu (31.03.1946), *Sonposta'da* İsmet Hulusi İmset (31.03.1946), Burhan Cahit (03.04.1946), Mithat Cemal Kuntay (03.03.1946), *Pazar'da* Aygün (01.04.1946), *Cumhuriyet'te* Abidin Daver (02.04.1946), *Yeniçağ'da* Orhan Seyfi Orhon (06.04.1946), *Türk Yolu'nda* Cevdet Baykal (12.04.1946), *Ülkü'de* Ali Gündüz (16.04.1946) bu eserin önemi üzerine çok takdir edici yazılar kaleme almışlardır. Bunlar arasında *Vakit'de* Hakkı Süha Gezgin'in kitaba ve hazırlayıcısına övgüsü çok dikkat çekicidir. Gezgin, daha önce hiç bilmediği, tanımadığı bu garip işadamının çalışmasını “Gayret Himalayası” olarak niteler (30.04.1946).

Her kesimden olumlu, övgü ve takdir dolu desteğe rağmen, *Türkiye Kılavuzu'nun* birinci cildi halkta ilgi görmez. Hüseyin Orak için maddi sıkıntılar bu aşamadan sonra aşılmaz olur. İşyerleri, fabrikaları, evi ipoteklidir. Kitaptan dolayı büyük bir borç yükü altına girmiştir. Resmi kurumlar satın alınması için genelgeler yayınlamalarına rağmen kendileri tahsisatları olmadığı gerekçesiyle kitaptan doğrudan alıma gitmemişlerdir. Eserin satış fiyatı olarak belirlenen 1750 kuruşluk bedel de o günün şartlarında halk tarafından çok bulunmuştur.

Söz konusu çalışmaya bir vatan borcu olarak başlayan, ciddi bir sosyal sorumluluk anlayışı içinde hareket eden ve karşılığında büyük bir eserin meydana çıkmasına öncü olan Hüseyin Orak, borçlarının altından kalkamaz hale gelir. Kamuoyunun bu derin ilgisizliğine karşı tepkisini, elindeki tüm kitapları ve yayınlanacak ciltlerin dokümanlarını, taslaklarını sahibi olduğu Ankara Dikmen Keklik Pınarı'ndaki kireç ocaklarında yakarak gösterir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara). Evini satar, işyerlerini satar, tasfiye eder, kadim dostlarının da kısmi yardımlarıyla hayatını sürdürmeye uğraşır. Ancak, iş hayatından kaynaklanan bu sorunları ailevi durumuna da etki eder. Eşinden ayrılır, sonraki yıllarda yeniden ticari hayatını canlandırmaya uğraşır, ama başarılı olamaz. Hayata asker olarak başlamış olmak, değişik dönemlerde askeri vazifeler ifa etmiş olmak, ilerleyen yaşında işe yarar, kendisine Milli Savunma Bakanlığı'na bir miktar gazi emekli-malül aylığı bağlanır. Büyüyüp iş gücü sahibi olan çocuklarının da katkılarıyla yaşamını sürdürür ve 1968 yılında vefat ettiğinde askeri törenle, Ankara Cebeci Askeri Şehitliği'nde toprağa verilir (Ayşe Sahavet Özbay'la yüz yüze görüşme notları: 24.06.2011, Ankara).

Türkiye Kılavuzu İçinde Ankara İli

Türkiye Kılavuzu'nun 147. sayfasından 318. sayfasına kadar olan bölümü Ankara'ya ayrılmıştır.

Ankara ilinin *Türkiye Kılavuzu* içindeki bölümünün nasıl yazıldığı anlatıldığı kısımda, Ankara ile ilgili olarak çok önemli bir nitelemede bulunulmuştur: “Türk inkılabının ve Büyük Millet Meclisinin merkezi olmakla şeref bulan talihli Ankara, Türk yurdunun başkenti olduktan sonra da sayısız yeniliklerin, hamlelerin doğum yeri olarak uzak ve yakın mazisi kadar haliyle de büyük bir tarihi yaşamakta devam etmektedir. (...) Düne kadar küçük bir şehir iken bugün beşer azmiyle kısa bir tabiatın nasıl güzelleşeceğini bize gösteren, muntazam, geniş park ve bulvarlarının, genç ormanlarının yeşillikleri ortasında muhteşem binaları, medeni teşebbüsleriyle cazip ve modern bir şehir olan Ankara Türk inkılabının kalbi dimağı olduğu kadar, Cumhuriyet Türkiye'sinin en feyizli bir kültür merkezidir (1946:153).

Ankara'nın hazırlanması aşamasında, en başta Vali ve Belediye Başkanı Nevzat Tandoğan'ın katkısının alındığının belirtildiği bölümde, bilgilerinden ve yardımlarından istifade edilen bürokratik, siyasi, teknik kimlikli isimler tek tek zikredilmektedir. Zikredilen isimler; genel olarak kaymakamlar, belediye başkanları, parti (CHP) başkanları, halkevi başkanları, il ve ilçe milli eğitim müdürleri, il ve ilçelerdeki değişik kamu kurumlarının müdürleridir.

Kılavuzda Ankara'ya ülkenin diğer yörelerinden ulaşımın nasıl olacağı da anlatılmaktadır. Demiryolu güzergâhında bulunan tüm illerin Ankara'ya bağlantısı olduğu belirtilir. İlin civarındaki illerden Eskişehir, Bolu, Çankırı'dan her mevsimde tekerlekli vesait ile ulaşımın olduğu, Konya'dan da yaz mevsimi kısa yoldan tekerlekli vesait ile ulaşımın olduğu, başka illerden de yine yazları tekerlekli vesait bulunduğu; uzak merkezlerden ise, havayolu bağlantısının mevcut olduğu kaydedilir.

İlin coğrafi durumu, arazi yapısı, iklimi, suları, ziraat ve bitki durumu uzun uzun anlatılır. Bilhassa 99 bin dekarlık arazisi bulunan Atatürk Orman Çiftliği üzerinde durulur. Hayvancılık bahsinde ilde iki milyondan fazla her cinsten vergiye tabi hayvan olduğu, bunların %83'ünün küçükbaş, %17'sinin büyükbaş hayvan olduğunu belirten çalışmada, bu hayvanların bir milyon kadarının koyun, 900 bin tiftik, 25 bin kadar kıl keçisi keza, koyunların büyük kısmının Akkaraman cinsi olduğu belirtilir (1946:163-165).

Çalışma, Ankara ilinin yer altı servetleri ve madenlerini de ayrıntılı olarak ele almaktadır. MTA(Maden Tetkik Arama Enstitüsü) tarafından ilde planlı bir şekilde aramaların yapıldığı ve halen devam ettiği belirtilerek, ilçelere göre madenlerin dağılımı verilmektedir. Yine ilin sanayi bahsinde, büyük sanayi kurumları olmadığı, ilçelerde mahalli ihtiyacı karşılayan ve civar illere de gönderilen, küçük çaplı gıda üretimi yapan atölye ve imalathaneler ile küçük çaplı tamirhanelerin olduğu ifade edilmektedir. Küçük imalathanelerin genellikle, yünlü kumaş, çimento, un, çeltik, bulgur, makarna, bira, şaraphane olarak çalıştığı kaydedilmektedir. Dokumacılık başlığı altında ise, bir miktar dokuma tezgahı bulunduğu, bunlarda bez, çarşaf, başörtüsü, diril gibi ürünlerin mahalli ihtiyacın bir kısmını karşılayacak şekilde üretildiği, tezgahların çoğunlukla Nallıhan ilçesinde yer aldığı, keza Nallıhan'da 25 otomatik tezgahın dağıtılması suretiyle dokumacılığı geliştirme çabalarının sürdürüldüğü ifade edilmektedir. Ziraat ve bitki sanayinin anlatıldığı bölümde, büyük bir kısmı koruluk halinde bulunan ildeki ormanların kısıtlı bölümünden üretim yapıldığı, Kızılcahamam Orman İşletmesi'ne Ayaş, Çubuk, Beypazarı ormanlarının

dahil olduğu, Aydos, Çit, Aktaş, Eğriova, Uruş, Çamlıdere bölge şefliklerinin de bulunduğu belirtilmektedir. Bu işletmelerden yılda 28 bin metre küp telgraf direği, 4 bin metre küp kadar tomruk istihsal edildiği; bunun yarısının Erdelek'teki buharlı kereste fabrikasında işlendiği, diğer yarısının ise 10 kadar çeşitli imalathanelerde değerlendirildiği belirtilmektedir. İldeki bağlardan üretilen üzümlerin büyük bir kısmının yaş olarak, kalan kısmın da mahalli ihtiyaca yetecek kadar pekmez, cevizli sucuk ve şarap üretiminde kullanıldığı; Çiftlik'te şarap ve şıra imalathaneleri, Kavaklıdere şarap fabrikası, Kızılrırmak, Kefeli, Karanlıkdere, Yüksek Ziraat Enstitüsü şarap imalathaneleri ile Kalecik ilçesinde 10 kadar şarap imalathanesi bulunduğu zikredilmektedir. Çalışmada, ildeki ve ilçelerdeki un fabrikalarını da tek tek saymakta; çeltik imalathane ve fabrikalarına da değinilmektedir. Hayvancılık sanayi başlığı altında, şehrin süt, yağ, peynir ihtiyacının büyük ölçüde Orman Çiftliği'nden karşılandığı belirtilmekte; fenni usullerle, buradan yılda 200 ton kadar süt, 150 ton yoğurt, 15 ton kaşar, 20 ton tere yağ imal edilerek şehrin muhtelif yerlerine dağıtıldığı; ayrıca Malı köyünde, Haymana, Koçhisar, Ayaş, Bala, Kalecik'in Konur bucağında da yine çeşitli hayvansal ürünlerin üretiminin yapılmakta olduğu ifade edilmektedir. Koyun yünlerinin değerlendirilmesinde Haymana, Koçhisar, Nallıhan ilçelerindeki el tezgahlarının bulunduğu, Türkiye İş Bankası'nın yünlü kumaş üreten bir fabrikasının olduğu da yine nakledilmektedir. Maden sanayi bahsinde de ilde maden işleyen büyük kurumların bulunmadığı; ancak Orman Çiftliği'nde her türlü dökümü yapmaya müsait bir dökümhanesi olan ziraat aletleri fabrikasının bulunduğu, burada yapılan pulluk, orak ve diğer ziraat aletlerinin yurdun dört bir yanına gönderildiği; şehre 8 km. mesafede Ankara Çimento fabrikasının yer aldığı, bunun yılda 20 bin ton kadar üretimde bulunduğu aktarılmaktadır (1946:167-171).

Kılavuz'un ilin ticaretinin anlatıldığı bölümde, hububat, tiftik, yapağı ve deri gibi maddelerin ticari emtia olarak başta geldiği belirtilirken; Ankara'nın müstehlik bir merkez olmasından ötürü yurdun dört bir yanından çeşitli ürünlerin geldiği ve şehirdeki tüccarların ithalat ve inşaat işleriyle uğraştıkları vurgulanır. Ankara'nın yurt içi ihracatının başında hububat, tiftik, yapağı, ham deri, meyve, pirinç, çimento, bira ve şarap gibi ürünlerin geldiği ifade edilirken; yurt dışı ihracata konu mallardan Ankara tiftiğinin İstanbul limanları üzerinden ihraç edildiği kaydedilir. Ek bilgi olarak da 1900'lü yılların başında Ankara'dan cehri, sof, şali gibi ürünlerin ihracatta önemli bir yeri olduğu; XIX. yüzyıl sonunda Ankara'dan 160 ton kitre zamkı, 600 ton cehri ihraç edilmesine rağmen artık bu durumun ortadan kalktığı belirtilir (1946: 171-172).

“Yolları” başlığı ile, Ankara'ya ulaşım ve Ankara'dan ülkenin her yönüne ulaşım; karayolu, demiryolu, havayolu bağlantıları ile ayrıntılı olarak anlatılır. Bu bölüm, gerçekten önem taşımaktadır. Ülkenin o dönemdeki ulaşım sorunlarını anlamak ve seyahat imkânlarını değerlendirebilmek bakımından o günün şartlarında ulaşımın en iyi olduğu yerlerden biri olan başkent Ankara'nın ulaşım bağlantıları hakkında bilgi sahibi olmak önemlidir. Devlet havayolları işletmesinin belli başlı merkezlere olan uçuş süreleri de aktarılan bilgiler arasındadır. Ankara'dan ulaşımı sağlayacak taşıtlar bahsinde de, ilçelere gitmek için her zaman taksi, otobüs, kamyon bulunabileceği, ayrıca her ilçenin belirli zamanlarda hareket eden posta otobüslerinin bulunduğu belirtilmektedir. Keza bu otobüslerin nerelerden hareket ettiği de nakledilmektedir.

Çalışmada, Ankara'nın başkent olmasından itibaren yapılan yeni yollar sayesinde bölgenin önem kazandığının altı çizilmektedir (1946: 172).

Ülkemiz genelinde karayolu ve demiryolu ağındaki gelişmeyi, Osmanlı'dan başlayarak Cumhuriyet döneminde de devam eden modernleşme ve kalkınma hamleleri çerçevesinde sürdürülen ulaşım politikalarının bir parçası olarak görmek gerekir. Özellikle 1850'den sonra, demiryollarının yapılması ve bir karayolu ağının oluşturulması, ulaşım ve iletişim imkânlarını artırarak Osmanlı toplumunda yaşanmakta olan değişime yeni bir boyut ve hız katmıştır. Bu sayede yalnızca kıyı kesimlerinde değil, aynı zamanda iç bölgelerde de kentleşme oranları yükselmeye başlamıştır. Başlangıçta tarım sektöründe başlayan değişim, zamanla diğer sektörlerle de yayılmıştır (Karpaz, 2006: 455).

O günlerin Ankara'sının nüfus yapısı ve idari taksimatı da yine çalışmanın içinde yer almaktadır. 1940 yılı nüfus sayımı verileri kullanılmıştır. Buna göre Ankara nüfusu, 305.626 erkek, 297.399 kadın olmak üzere toplam 602.965'dir. Bu nüfusun 136.131 i merkez ilçededir. Şehrin merkez ilçe ve Çankaya ilçe nüfusu toplamı 157.242'dir. Merkez ilçe ise, Etimesgut, Bağlum, Bitik, Zir, Keçiören bucaklarından oluşmaktadır. Ayaş ilçesine Güdül bucağı bağlıdır. Diğer ilçeler Bala, Beypazarı, Çankaya, Çubuk, Haymana, Kalecik, Keskin, Kırıkkale, Kızılcahamam, Nallıhan, Polatlı, Şereflikoçhisar olarak sıralanmaktadır. Çamlıdere Kızılcahamam'ın bucakları arasında yer almaktadır. Gölbaşı ve Elmadağ ise, Çankaya ilçesine bağlı bucaklar arasındadır. İlin o zaman 14 ilçesi, 34 bucağı ve 1133 köyü bulunmaktadır (1946: 177).

Türkiye Kılavuzu'nda Ankara'nın coğrafi mevkii, tarihi anlatılmakta; özellikle Cumhuriyet dönemi Ankara'sı, fotoğraflarla cadde cadde, sokak sokak "Yeni Ankara" ara başlığı altında tanıtılmaktadır. Ankara tarihi bahsinde de, tarihsel dönemler içinde şehrin durumu ele alınırken, yine Cumhuriyet dönemi Ankara'sı öne çıkarılmakta; "Ankara, Türk Kurtuluş Savaşındaki mevkii ile tarihin en müstesna bir başlangıç devrine girer. Bu bakımdan Ankara, Türk ulusu için haklı olarak kutsal bir belde sayılır. 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin burada toplanması ile kurtuluş savaşına merkez olan Ankara, 13 Ekim 1923'te de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmuştur" (1946: 205).

Kılavuz'da, Ankara'nın eski eserleri yine fotoğraflar eşliğinde aktarılmakta; Ogüst Mabedi, Julien Sütunu, Hacı Bayram Camii, Cenap Ahmet Paşa Camii gibi yapılara ilişkin hem fotoğraflara hem de tarihi ve kültürel önemlerini vurgulayan yazılara yer verilmektedir. Ankara'nın diğer tarihsel dönemlere ait eserleri, başta camiler, hanlar, hamamlar, çeşmeler olmak üzere sıralanmakta, Ankara Kalesi üzerine de ayrıntılı bir bilgi aktarılmakta; bu bahiste 1927 yılında kurulma çalışmaları başlayan Etnografya Müzesi ile ilgili bilgiler ve fotoğraflar da verilmekte, ayrıca Mahmut Paşa Bedesteni'ndeki Arkeoloji müzesi de konu edinilmektedir. O günlere ilişkin ilginç bir ayrıntı ise, şehirdeki heykellere dair verilen bilgilerdir: Bu heykeller Atatürk'e, dolayısıyla Türk inkılap hayatına ilişkin heykellerdir; bunlardan birisi Ulus Meydanı'nda halen duran, diğeri Yenişehir'de Atatürk Bulvarı üzerinde Zafer Meydanı'nda bulunan, üçüncüsü de Halkevi binası önünde olan heykellerdir. Ayrıca Yenişehir'de halen duran Güven Anıtı da zikredilmektedir (1946: 216-217).

Çalışmanın birçok bakımdan pratik yararlar sağlaması için şehirde mevcut olan Banka Şubelerinin adları ve adresleri verilirken, kooperatifler, önemli şirketlerden bazılarının işgal konuları ve adresleri, nakliye ambarlarının adları, adresleri, belli başlı işadamları ve tüccarların çalışma alanları, adresleri aktarılmıştır. 1926 yılında kurulan Ankara Ticaret Odası'na dair de bilgiler aktarılmıştır. O yıllarda Ankara Ticaret Odası kayıtlarında banka, şirket, müessese, şahıslar dahil olmak üzere üye sayıları şöyledir: Fevkalade derece: 50, birinci derece: 61, ikinci derece: 144, üçüncü derece: 570, dördüncü derece: 670. Bunlardan 16'sı banka, 35'i anonim şirket, 29'u kooperatif, 5'i komandit, 43'ü de kolektif şirkettir. Odanın o zamanki yönetim kurulu başkanı ise Türkiye'nin yakından bildiği bir isimdir: Vehbi Koç (1946: 219-232).

Ankara'da bulunan taşıtlar bahsinde ise, her türlü münakaleyi (ulaşımı) sağlamak üzere modern ve çeşitli ulaşım araçlarının bulunduğu, demiryolu güzergahında bulunan meskun mahallerle şehir arasında gidiş geliş banliyö tren seferleriyle yapıldığı, semtler arasında ulaşım için düzenli otobüs seferleri gerçekleştirildiği, çok sayıda taksinin bulunduğu bilgileri verilmektedir. Yük işlerinde ise kamyon, çift ve tek atlı arabaların kullanıldığı; yakın bir zamanda siparişi verilmiş olan elektrikli otobüslerin gelmesiyle Ankara'nın taşıt durumunun daha modern bir şekil alacağı da ifade olunmaktadır (1946: 233-234).

O zamanın Ankara'sının otelleri ile ilgili bilgiler de vardır Kılavuz'da. "Ankara'nın otelleri, lokantaları, berberleri, hamamları zevk ve mali kudretine göre müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılayacak durumda ve derecededirler. Hepsinde de belediyenin sıkı kontrol ve disiplini mevcuttur" (1946: 234) denilirken, bunların konforlarına göre sıralaması şöyle yapılır: Ankara Palas, Cihan Palas, Park Palas, Belvü Palas, Yenişehir Palas, İstanbul Palas, Meydan Palas, Gül Palas, Aydın Oteli, Selçuk Oteli. Bu otellerin bulunduğu yerler ve telefonları da verilmektedir. Yine lokantaları başlığı ile zamanın en gözde lokantaları da anlatılmaktadır: Ankara Palas Lokantası, Şehir Lokantası *Karpiç*, Gar ve Gazino Lokantası, Mutlu Lokantası, Turan Lokantası, Cumhuriyet Yıldız Lokantası, Zevk Lokantası, İmren Lokantası, Cihan Lokantası, İstanbul Lokantası, Yeşil Fıçı Lokantası, Mavi Köşe Lokantası, Karadeniz Lokantası, Tavukçu Lokantası, Şükran Lokantası. Lokantaların yerleri, sahipleri, içkili ve içkisiz olup olmadıkları da yine belirtilmektedir. Kılavuzun günlük hayata ve hizmet sektörüne dair sunduğu bilgiler berberler, kıraathaneler, pastaneler ve hamamlar ile devam etmektedir (1946: 236-238).

Şehrin kültürel ve sosyal durumunun anlatımı da yine kılavuzun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Özellikle Ankara'nın Cumhuriyet'in başkenti olduktan sonra ülkenin siyasi hüviyetini destekleyecek bütün bilim kaynaklarını da bağrında topladığı vurgulanarak, Cumhuriyet idaresinin, Ankara'nın sosyal hayatına inkılapları yerleştirmek ve onu Türkiye'nin ileri bir kültür şehri haline getirmek için çaba gösterdiği belirtilmektedir. Bu çerçevede, anaokulundan yüksek okullara kadar, her dereceden okulun Ankara'da toplandığı ifade edilmektedir. Bu kapsamda; tahsil çağını geçirmiş kimselere yönelik Akşam Kız Sanat, Akşam Erkek Sanat Okulları ile ayrıca Ticaret Lisesine bağlı Akşam Daktilo ve Stenografya kurslarının bulunduğu, Çankaya ilçesi de dahil olmak üzere 24 ilkokul mevcuttur. Ayrıca Türk Maarif Cemiyeti'nin Yenişehir'de bir ilkokulu, Saman Pazarı'nda Özel Işık ana ve ilkokulu bulunduğu, şehirde 5 ortaokul, Kız Lisesi, Gazi Lisesi, Atatürk Lisesi, Ticaret Lisesi, Türk Maarif

Cemiyeti Lisesi, Kız Meslek Öğretmen Okulu, İsmet Paşa Kız Enstitüsü, iki erkek sanat enstitüsü, yapı enstitüsü gibi okulların varlığı kaydedilir. Çeşitli kurumlara bağlı muhtelif meslek okulları zikredilir: Maliye Meslek Okulu, DDY Meslek Okulu, Tapu ve Kadastro Meslek Okulu, Polis Enstitüsü, Ziraat ve Teknik Aletleri Okulu, Ordu Hastabakıcılık ve Hemşirelik Okulu gibi. Ankara'da 9 adet yüksek tahsil kurumu bulunduğu belirtilerek bunlar sayılır: Ankara Üniversitesi Tıp, Fen, Hukuk, Dil Tarih ve Coğrafya Fakülteleri, Siyasal Bilgiler Okulu, Yüksek Ziraat Enstitüleri, Gazi Eğitim Enstitüsü, Devlet Konservatuarı, Hasanoğlan Köy Enstitüsü, Erkek Teknik Öğretmen okulları, ayrıca Harp Akademisi, Harp Okulu, Yedek Subay, Jandarma Subay Okulları ve başka bazı askeri okullar. Ankara'nın sosyal ve kültürel hayatına ilişkin yapılanmalar zikredilirken Halkevi üzerinde de durulur. İlmi kurumlar olarak da; Dil Kurumu, Tarih Kurumu, Coğrafya Kurumu, Hukuk İlmini Yayma Kurumu gibi oluşumlar belirtilir. Yine Ankara'da var olan kütüphaneler de anlatılır, şehirde bulunan kitabeveleri sayılarak adresleri verilir. Şehirde çıkan gazetelerin ve dergilerin listesi de çalışmada yer almaktadır. Yaklaşık 70 kadar gazete, derginin başında *Resmi Gazete*, takiben de CHP'nin resmi yayın organı *Ulus* belirtilmektedir. İlginç bir gazete ise, sadece dini bayramlarda çıkan *Kızılay'dır*. Şehrin belli başlı basımevlerinin de adları ve adresleri liste halinde verilmektedir (1946: 239-244).

Ankara'nın sporda da belli başlı illerden birisi olduğu belirtilen çalışmada, su sporlarından dağcılığa kadar pek çok dalda spor imkânı olduğu ve halkın bu imkânları kullanıp benimsediği aktarılır. Gençlik Parkı'ndan plaj görüntüsü, 19 Mayıs Stadı'ndan görüntüler, Atış Poligonu ve Paraşüt Kulesi, genç bir binici kadın görüntüleri sporla ilgili bölümü süsler (1946: 245-249).

Türk sosyal teşkilatının tüm merkezlerinin Ankara'da olduğu ifade edilir ve Kızılay; Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu, Yardım Sevenler Kurumu, Türk Maarif Cemiyeti, Öğrenci Yardım Kurumu, Ağaç Yetiştirme Kurumu gibi birçok kurum zikredilir. Bunların dışında Esnaf Birliği, Mühendisler Birliği, Mimarlar Birliği, Türk Basın Birliği gibi teşekküllerin merkez ve şubelerinin de Ankara'da olduğu nakledilir (1946: 249).

Çalışmanın en pratik bilgileri içeren bölümlerinden biri de şehirdeki doktor, ebe, avukat gibi meslek sahiplerinin olduğu bölümdür. Bunların isimleri, adresleri, telefonları verilir. Kılavuz'un başında Hüseyin Orak, bu isimlerin verilmesinin insanların günlük, pratik ihtiyaçlarını karşılamak maksatlı olduğunu ve asla hiçbirinden isimlerinin geçmesi mukabili bir ücret alınmadığını belirtir (1946: 249).

Türkiye Kılavuzu adlı çalışmanın en önemli yönlerinden biri de, illerin folklorüne dair bilgiler aktarmasıdır. Folklor kısmı, ülkenin önde gelen araştırmacılarından Ferruh Aksunar tarafından hazırlanmıştır. Bu bakımdan da ayrıca değer taşımaktadır. Ankara iline ayrılan bölüm, folklor bilgileri yönüyle de değerlidir. Ankara'nın mahalli adetleri, raksları, düğün ve nişan törenleri ile ilgili bilgiler verilir. Şehrin ilçelerinden derlenen ve başka yerde daha evvel yayınlanmadığı belirtilen maniler, ninniler ve bir de Zir Bucağı'nın Zircimşit Köyü'nden derlenen sofraya duası aktarılır.

“**Ninni:** Ninni diye melediğim/ Al bağırdak doladığım/ Seni haktan dilediğim/ Kuzum ninni yavrum ninni

Ninni dağların eteği/ Bu köy garipler yatağı/ Anasının dert ortağı/ Ninni yavrum ninni”

“**Bozlak:** Güzel seni sevdim ezelden ezel/ Kurumuş dalda sararmış gazel/ dengini bulup da sarmayan güzel/ Gıyamete gadar of çekende ağlarmola

Sırma saçlarına hayran olduğum kel kız/ hilal kaşlarına kurban olduğum kör kız/ ince bacaklarına mail olduğum topal kız/ üçünüzde uğrüne uğrüne (sallana) gelin yanıma”

“**Mani:** Su gelir susam gelir/ Gül yüzlü Musam gelir/ Eller Musam dedikçe/ Bağrıma basam gelir.”

Görülmedik Sofra Duası: “Felek senin elinden tavaya girdi köteler/ pilava yakın ve dolma seni çivitler/ sütlü pirinç nam verdi hayatta cihana/ bastırma ile yumurta girmez mi sahana/ duzsuz yağ değmez mi bahana/ bal goysam yisem gana gana/ kulleş (güllüç) baklavasıyla makarna boğazıma/ armağan olsun yağmurlar yağsın/ ot bitsin/ inekler yesin süt bitsin/ yağlı kaymak boğazıma gitsin/ yidik doymadık/ daha getir diyemedik/ hane sahibine kıyamadık/ ettüğüm etmektüğüm/ vel yeküm minel kabak/ uyandık baktık olmuş sabah/ yimedim içmedim göremedim boş tabak/ sandım hayal rüyası/ aşağıya çalarken tirilim havası/ yukarıda leylek yuvası/ bu kadar olur görülmedik sofranın duası” (1946: 252-253).

Yine eski zamanın Ankara’ında Akköprü mevkiinin hacca ve askere gidenlerin uğurlama yeri olduğu, ayrılık ağıtlarının bu köprünün başında yakıldığı belirtilerek, Kezban Nine’nin askere giden oğulları Yusuf ve Habip için yaktığı ağıt nakledilir:

“İstanbul yolları da tozdur dumandır/ gittin emme yavrum geleceğin gümandır/ alaya da benim yavrum alaya/ dolan da gel silaya/ bağlar gazel oldu/ yollar güzel oldu/ ayrılıktan benim canım bizar oldu” (1946: 253).

Ankara’nın mahalli türkü ve oyunlarından Mor Koyun ve Yüzük oyunu beste ve güftesiyle aktarılmaktadır. Yine toplantılarda, düğünlerde, törenlerde oynanan oyunlara değinilmektedir (1946: 254-256).

Ankaralıların kıyafetlerinden yemeklerine birçok konuda bilgi aktarılırken, fotoğraflardan birisinde Hüseyin Orak’ın kızı Ayşe Sahavet Orak’da mahalli Ankara gelin kıyafeti ile poz vermektedir (1946:258).

Şehrin yetiştirdiği önemli şahsiyetler, zamanın parlamenterleri yine Türkiye Kılavuzu’nun Ankara bölümü içinde yer almaktadır. Başta Hacı Bayram Veli olmak üzere, İsmail Ankaravi (18. Yüzyıl şair ve düşünürü) Şeyhülislam Zekeriya Efendi gibi tarihi şahsiyetler hakkında bilgi verilirken, başta Milli Şef İsmet İnönü olmak üzere 14 Ankara milletvekili isim isim sayılmaktadır (1946:258).

İlin sağlık durumu bahsinde ise, havasının çok iyi olmasına rağmen, Gençlik Parkı, Stadyum, Hipodrom, Kanlıgöl ve İstasyon civarının sazlık ve bataklık olmasından dolayı sıtma ve benzer hastalıkların halkın sağlığını tehdidinin Ankara’nın başkent olmasına kadar sürdüğünü; Cumhuriyetle birlikte halk sağlığı konusunda ciddi çalışmaların gerçekleştirildiğini, sıtma ile mücadele için bataklıkların kurutulduğunu, bunun dışında şehirde birçok sağlık kuruluşu vücuda getirildiğini ve barajdan temiz su sağlandığını; özellikle 500 yataklı Numune ve Gülhane hastanelerinin yanı sıra, 125

yataklı tam teşkilatlı Devlet Demiryolları ve Mevki Hastanelerinin kurulduğunu, 30 yataklı Belediye, 35 yataklı Doğum ve Çocuk Bakımevi, 25 yataklı Zührevi Hastalıklar hastanelerinin faaliyet gösterdiğini, Verem Savaş Dispanseri'nin olduğunu kaydeder. Şehrin önemli eczaneleri de sayılır, adresleri verilir. Akabinde şehrin içme suları ve şifalı suları ayrıntılı bir şekilde anlatılır (1946: 259-265).

Işık Durumu, başlığı altında, şehre gece gündüz hizmet veren bir elektrik fabrikası, havagazı fabrikası olduğu; özellikle Ankara Elektrik fabrikasının 115 km'lik yer altı kablosu ile şehri sardığı, ayrıca sokak aydınlatmasına ilişkin bir tesisat bulunduğu, fabrikada üretilen cereyan ile ev ve işyerlerinin aydınlatılmasının yanı sıra fabrika ve atölyelerin enerji ihtiyacının da karşılandığı; abone sayısının hususi ve resmi olarak 25 bini bulduğu kaydedilir. Havagazı fabrikasının 24 saatlik veriminin 21 bin metreküp olduğu, üretilen havagazını 164 km'lik bir şebeke ile şehre dağıttığı, şimdilik Keçiören, Etlik, Dikmen, Mamak ve Kayaş gibi yerlerin bundan faydalanmadığı; ancak 145'i resmi daire olmak üzere 7 bin civarında abonesi bulunduğu belirtilir. Fabrikada yılda 8500 ton kok kömürü ve 400 ton katran ve emsalinin üretildiği de ifade edilir (1946: 265).

Muhabere Vasıtaları başlığı altında, şehrin içinde otomatik telefon tesisatının olduğu, ilçelere de umumi telefon ile bağlı olduğu belirtildikten sonra, telgraf haberleşmesinin dışında önemli şehirlerle telefon temasının da bulunduğu, yine dünyanın birçok merkeziyle telefonla irtibatın mümkün olduğu kaydedilir. Şehrin genişlemesi ile birçok posta merkezi açıldığı ve halen ilde 12 posta merkezinin görev yaptığı belirtilir (1946: 265-266).

Son olarak il merkezine ilişkin olarak eğlence ve mesire yerleriyle ilgili bilgiler verilmektedir. Sinemalar, o zaman şehrin muhtelif yerlerine dağılmış olarak 6 adettir; Ankara, Ulus, Park, Sümer, Süs ve Yeni Sinema adını taşıyan bu işletmelerin adresleri de nakledilir. Bunların dışında Bahçelievler, Cebeci, Çankırı Kapı civarında da yazlık sinemalar olduğu bilgisi aktarılır. Barlar, lokantalar, mesire yerleri, parklar da çalışmanın içinde ayrıntılı yer tutmaktadır (1946: 266-271).

Çalışma aynı sistematik içinde Ankara'nın ilçeleri için de bilgiler sunmaktadır.

Yukarıda şehre dair aktarılan bilgiler, hiçbir uygarlıkta kent yaşamının, ticaret ve sanayiden bağımsız olarak gelişmediği tezini bir kez daha teyit etmektedir. Ne Antik çağda ne de modern zamanlarda bu kuralın dışında kalan bir örnek bulunmadığını ileri süren Pirenne'ye göre, "Bu evrensellik, zorunlulukla açıklanmaktadır. Gerçekten, bir kent grubu, ancak yiyecek maddelerini dışarıdan getirerek yaşayabilir. Ancak, bu dış alımın, buna denk düşen ya da bununla eşdeğerdeki mamul ürünlerin dışsattımıyla dengelenmesi zorunludur. Böylece, kentle çevresindeki kırsal bölge arasında sıkı bir karşılıklı hizmet ilişkisi kurulur. Bu karşılıklı bağımlılığın sürdürülebilmesi için ticaret ve sanayi vazgeçilmez öğelerdir; sürekli bir alışveriş sağlamak için birincisi, değişim amacıyla mal sağlamak için de ikincisi olmasaydı, kent yok olup giderdi" (1994: 103-104).

Hiç kuşkusuz, bütün dünyada şehirler, içinde yer aldıkları toplumların özelliklerini yansıtırlar. Başka deyişle, toplumsal sistemi oluşturan diğer öğelerle ve bizzat toplumsal bütünü kendisiyle ilişki ve etkileşim içinde olan şehirlerin, tamamen kedilerine özgü karakteristikler göstermeleri beklenemez.

Geleneksel toplumlarda şehirler, genel olarak pazar ve mübadele merkezleridir. Küçük zanaat ve esnaf işletmeleri ağırlıklı bir yere sahiptir. İmalat sürecinde başta insan gücü olmak üzere kas gücünün sağladığı enerji başat bir konumdadır. Ekonomik hayatta işbölümü ve uzmanlaşma sınırlıdır. Sosyal hareketlilik ve sosyal tabakalaşma bakımından da benzer bir manzara söz konusudur. Modern sanayi toplumlarında ise, şehirler hem sanayi ve ticaret merkezi özelliğine, hem de idari ve mali birçok işleve sahiptir. Buhar, motor ve elektrik enerjisi gibi organik temelli olmayan enerji kaynakları tarım ve sanayi üretim sürecinde; ulaşım ve haberleşmenin sağlanmasında çok önemli bir yere sahiptir. Toplumsal farklılaşma, tabakalaşma, işbölümü ve uzmanlaşma daha ileri bir aşamadır (Kıray, 1982: 265-266).

Ulaşım imkanları açısından, toplumsal değişim sürecinde Ankara'ya bakıldığında; bir kentin sosyo-kültürel bakımdan dönüşümünde ulaşım ağının ve özellikle siyasi ve idari merkez olmasının önemli bir rol oynadığını kaydetmek gereklidir. Osmanlı İmparatorluğu, 18. ve 19. yüzyılların değişim ve dönüşümlerden geçerken Osmanlı ekonomisi ve piyasaları esas olarak liman kentlerinden iç kesimlere doğru kollara ayrılan yol ağlarıyla Avrupa piyasalarına bağlanarak onların etkisi altına girdi (Kasaba, 1998: 16). Bu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun Batıya da Avrupa merkezli modernleşme projesine çevreselleşerek eklemelenmesi, Osmanlı ekonomik ve toplumsal yapısında yol açtığı değişmeye paralel olarak kentlerde de bir değişim yaratıyordu. Özellikle önemli liman kentlerinde değişen ticaret biçimi ve kentlerin değişen dış bağlantıları, şehirlerde geleneksel merkez dışında yeni bir modern merkezin doğmasına neden oluyordu. Şehir içi ilişkilerin yaya olarak kurulması terk ediliyor, bağlantıları bundan böyle araba ve tramvay gibi toplu taşıma araçları sağlıyordu. Bu da şehir nüfusundaki artışlara bağlı olarak yeni alanların iskâna açılması anlamına geliyordu. (Tekeli, 1998:142-146). Ancak, Ankara'nın Anadolu'nun tam ortasında olması, limanlara uzaklığı hatta Cumhuriyet'e kadar, ulaşım ağının ciddi kısıtlılığı, şehri küçük ve bozkır kasabası halinde bırakmıştı. Siyasi ve idari çekim merkezi olmasıyla birlikte Ankara'nın ticari ve ekonomik hareketliliği de başlamış oldu.

On dokuzuncu yüzyılın özellikle ikinci yarısında şehirlerde önemli gelişmelerin ortaya çıktığını ve bu arada şehirlerin kırsal kesime oranının artmaya başladığını belirten Karpat (2002: 143-147)'a göre, bu dönemde ekonomi, özünde tarıma dayalı olup büyük bir kısmıyla geçimlik nitelikteydi. Tarımın uzmanlaşmış ve ihracata yönelik sektörleri, limanlara kolay ulaşımına sahip küçük şehirlerin çevresinde toplanmıştı. Bundan dolayı da şehirlerin gelişmesi, taşımacılık ve depolama gibi hizmetler kapsamında iş imkânı sağlayabilen liman şehirlerinde ve bunlarla bağlantılı küçük şehirlerde mümkün olabildi. Başka bir deyişle, dış ticaretin liman şehirlerini tarımsal ürünlerin Avrupa'ya ihraç kapısı haline getirmesiyle, şehirleşme esas olarak kıyı bölgelerinde gerçekleşti.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişle birlikte, Türkiye'nin modernleşme projesinde ve bu çerçevede mekansal örgütlenmesinde önemli değişimler meydana gelmiştir (Tekeli, 1998: 142-146). Türkiye'nin Cumhuriyet sonrası kentleşme deneyiminin 1923-1950 yılları kapsayan dönemini "Ulus-Devletin kentleşmesi" olarak niteleyen Şengül'e göre, ulus-devletin oluşumunun önkoşulu olan "ulusal birlik" ve "kimliğin" yaratılması, böylesi bir yapının kurumsal

düzye de örgütlenmesini gerektiriyordu. Söz konusu ulus-devlet oluşturma stratejisinin izlerini, Ankara'nın başkent yapılmasında, kamu iktisadi teşebbüslerinin yurt sathına yaygınlaştırılmasında ve Anadolu'ya görece önem veren ulaşım ağının oluşturulmasında görmek mümkündür (2012: 362- 365).

Kentleşme oranı ve kent-kır ayrımı bakımından şüphesiz nüfus faktörü önemli bir değişkendir. Nüfus, sadece toplumun devamını mümkün kılan bir biyolojik öge olarak değil; aynı zamanda iş-güç biçimlerini, dünya görüşünü, yaşam biçimini, dayanışma ve örgütlenme tarzını etkileyen bir faktördür.

Sonuç

Bireysel bir ihtiyaç ve arayıştan milli bir görev yapma arzusuna, sonrasında da hazırlayıcısı bakımından tam bir sukut-u hayal ve ekonomik yıkıma dönüşen *Türkiye Kılavuzu* adlı eserden günümüze sayılı nüsha intikal etmiştir.

Eser, hem kişisel bir girişimin ürünü, hem de bir nitelikli grup çalışmasının yansımasıdır. Aynı zamanda hazırlayan ekibin niteliğinden dolayı da olabildiğince bilimsel bir özellik taşımaktadır. Eseri değerli kılan bir diğer husus da, 1940'lı yıllara dair 14 ille ilgili (Kırıkkale dahil 15 il) sosyo-ekonomik ve kültürel veriler bakımından sahada derlenmiş orijinal veriler içermesidir.

Çalışma, bize 1946 yılının Ankara'sına ilişkin ilginç ve önemli bilgiler aktarmaktadır. Kuşkusuz ki, şehir tarihi bakımından pek çok alanda mukayeseli çalışmalar yapabilmek için burada yer alan veriler dikkate alınacak bir kaynaktır. Ne yazık ki, yayınlandığı yıllarda ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik ve kültürel şartlar bu zor ve zahmetli bir çalışmanın ürünü olan eserin yeterince anlaşılmasını ve değerlendirilmesini engellemiş; öyle ki, çok talihsiz gelişmeler eserin müteşebbisinin iflasına yol açmıştır.

Türkiye Kılavuzu, beş cilt olarak tasarlanmasına rağmen, maddi nedenlerle ancak ilk cildi yayınlanmış; elimizde de 14 ili kapsayan yayınlanmış bu birinci cildi kalmıştır diğer ciltler ne yazık ki, hazırlayıcısı tarafından yayınlanmadan imha edilmiştir. Dolayısıyla, birinci ciltte yer alan illerden biri olmanın dışında, Cumhuriyetin başkenti olması dolayısıyla özellikli ve değerli olduğunu düşündüğümüz Ankara'ya ait bazı bilgiler, bugünkü verilerle mukayese edildiği takdirde, Cumhuriyet dönemindeki modernleşme sürecinin ve Başkent olmanın Ankara'ya etkilerini yakından görmek mümkün olacaktır. 1920'li yılları başında Ankara, nüfusu yaklaşık 25 bin civarında olan küçük bir Anadolu şehri görünümündeydi. Başkent olduktan sonra Ankara, birçok bakımdan hızlı ve köklü bir değişime uğradı; 1927 yılında yaklaşık 74 bin olan nüfusu hızla artarak, 1935'de 123 bine, 1950 yılında ise 300 bine ulaştı.

Kitabın eki olarak verilen Ankara haritası bile, bozkırın ortasında siyasi ve bürokratik gücün taşınmasıyla birlikte, zaman içinde nasıl farklılaşmalar sağlanabildiğini göstermeye yetmektedir. Anadolu'nun tam ortasında hiçbir denize kıyısı olmayan, kayda değer bir sanayi ve ticari üretimi bulunmayan Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte yaşamış olduğu bu büyük değişim kuşkusuz ki, pek çok açıdan incelenebilir. Ancak, karşımıza çıkan tartışmasız ve yalın gerçek, gücün ve

iktidarın odaklandığı mekânların, zaman içinde kendiliklerinden gücün merkezi haline dönüştüklerini de gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak, *Türkiye Kılavuzu* adlı eserden hareketle; 1940'lı yıllarda Ankara'nın giderek modernleşen bir kent görünümü sunmakla birlikte, geleneksel topluma ilişkin bazı karakteristikleri de bünyesinde sürdürmekte olduğu söylenebilir. Karayolu, demiryolu ve hava yoluyla gerçekleştirilen ulaşımın ağırlıklı olarak motorlu araçlarla ve organik temelli olmayan enerji kaynaklarının kullanımıyla sürdürülmesini, imalat sürecinde makineye dayalı yeni teknolojilerin kullanılmasını, şehir aydınlatılmasında elektrik enerjisinden yararlanılmasını, dış dünya ile ticari ilişkiler kuran ve endüstriyel mal üretimiyle iştigal eden bir müteşebbis grubuna ve zihniyetine sahip olmasını, eğitim-kültür kurumlarıyla ve iletişim imkânlarıyla birlikte giderek modernleşmekte olan bir kentin göstergeleri olarak değerlendirebiliriz.

Hüseyin Orak, eski ortağı sanayici ve işadamı Vehbi Koç'u çok önemsemektedir. Bunu, çalışmanın Ankara bölümüne O'nun özgeçmişi ve öğütlerinin yer aldığı bir kısım ekleyerek gösterir. "Bir işadamı muvaffak (başarılı) olmak için nasıl olmalı?" sorusuna Vehbi Koç'un 14 madde halinde verdiği cevaplar* aynen kitaba aktarılmıştır (321). Vehbi Koç'un vermiş olduğu cevaplar, yakından incelendiğinde; işadamı Koç'un ve bu O'nu çok önemseyerek hazırlamakta olduğu *Türkiye Kılavuzu* isimli çalışmaya aktaran iş adamı Orak'ın, ünlü sosyal bilimciler Alex Inkeles ve David H. Smith tarafından tanımlanan "modern insan" özelliklerine büyük ölçüde sahip oldukları söylenebilir. Anılan bilim insanları, 'modern insan'ı şöyle tanımlamaktadır:

- yeni deneyimlere açık,
- toplumsal değişmeye yönelik,
- fikir oluşturan ve fikrini savunan,
- bilgi ve haber toplayan ve etrafında olan bitenden haberdar olan,
- zamana değer veren,
- çevresindekilere etkide bulunma yeteneğinde olduğuna inanma anlamında etkin,
- kaderciliğin yerini alan bir planlılığa ve dünyanın hesaba kitaba sığar olduğuna inanan,

---

* Vehbi Koç'un cevapları şöyledir: Bir işadamı: 1. Çok çalışacaktır, akli fikri daima işinde olacaktır. 2. Sıhhatine iyi bakacaktır, hem çalışmasını hem de eğlenmesini bilecektir (eğlencede her türlü israf yapmayacaktır). 3. Yaşına göre muhakkak spor yapacaktır. 4. Dürüst hareket edecek ve daima iyi tanınacaktır, herkese emniyet ve itimat telkin edecektir. 5. Hayatında kuvvetli rakiplerle çarpışacaktır. Bu sebeple rakiplerinin hareketlerini yakından takip edecektir. 6. Kültürlü olacak ve muhakkak ecebi lisanlarından birini bilecektir. Dünya inkişafını (gelişmeleri) yakından takip edecektir. (Bir lisan bir insan darb-ı meseli (atasözü) çok doğrudur). 7. Zamanı gelince muhakkak evlenecektir ve aile hayatına daima sadakat gösterecektir (Evlilik muvaffakiyetin sırlarından birisidir). 8. Memleketin işleriyle ve bilhassa üzerine düşen içtimai işlerle yakından ilgilenecek ve imkan dairesinde yardım edecektir. 9. İyi eleman seçecek ve iyi para verecektir, pahalı eleman daima ucuzdur. 10. Siyasetle alakadar olmayacaktır. 11. Bir işte karar alırken çok düşünecek ve kararı verdikten sonra dönmeyecektir. 12. Mensup olduğu dine iyi sahip çıkacak ve dinsiz olmayacaktır, din işi ile dünya işini birbirine karıştırmayacaktır. 13. Dost kazanmak ve kimseyi küçük görmemek lazımdır. 14. Yürüyeceği yolu iyi çizdikten sonra cesur olmak.

- etrafındaki insanlar ve kurumların güvenilebilir olduğu duygusuna sahip olan,
- teknik beceriye ve bilime dayalı eğitime değer veren,
- insan vakarına ve haysiyetine artan ölçüde önem atfeden,
- sanayide karar alma mantığını kavramış olan,
- evrensel kuralların toplumda herkese aynen uygulanması gereğine inanan birey modern insandır (aktaran Ergüder ve arkadaşları, 1991).

Modernleşme ve sanayileşme politikalarına önem verilen Erken Cumhuriyet Döneminde, diğer müteşebbislerin de temsilcisi sayılabilecek Koç ve Orak'ın, karşılaştıkları sorunları akıl ve bilgi yoluyla çözmeye çalışan, çevresi, ülkesi ve dünya hakkında bilgi toplamaya çalışan, bilimsel araştırmaya önem veren, iş ve çalışmayı yaşamlarının merkezine koyan, kişisel çabaya, planlamaya değer veren, bilgi ve fikir sahibi birey karakterinde oldukları ifade edilebilir. Bunun, Osmanlı geçmişinden gelerek varlığını sürdüren kadercilik, kanaatkarlık, rekabetten kaçmak, geleceği planlamayı gereksiz bulmak, riskten ve kişisel girişimden kaçınmak gibi geleneksel toplum değerlerinin halen etkin olduğu bir dönemde sergilenmiş olması, ayrıca dikkate değer bir durum olarak kaydedilmelidir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1999), *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Yavuz Alogan (Çev.), İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Anderson, B. (1995), *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, İskender Savaşır (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- ATO (1936), *363 No.lu Hüseyin Orak'a Ait Evrak ve Oda Kayıt Dosyası*, (Ankara).
- Bauman, Z. (1996), *Yasa Koyucular ve Yorumcular*, Kemal Atakay (Çev.), İstanbul: Metis Yayınları.
- Belge, M. (2011), *Militarist Modernleşme*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erdoğan, İ. (2000), *Kapitalizm Kalkınma Postmodernizm ve İletişim*, Ankara: Erk Yayınları.
- Ergüder, Ü., Esmer, Y. ve Kalaycıoğlu E. (1991), *Türk Toplumunun Değerleri*, İstanbul: TÜSİAD Yayınları.
- Georgeon, F. (2006), *Osmanlı-Türk Modernleşmesi (1900-1930)*, İstanbul: YKY.
- Giddens, A. (2004), *Modernliğin Sonuçları*, Ersin Kuşdil (Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Karpat, K. (2002), *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kurumsal Değişim ve Nüfus*, Akile Z. Durukan-Kaan Durukan (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Karpat, K. (2006), *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*, Dilek Özdemir (Çev.), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Karaveli, O. (2006), *Görgü Tanığı - Bir Gazetecinin Sıradışı Anıları*, İstanbul: Pergamon Yayınları.
- Kasaba, R. (1998), “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Der.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s.12-29.
- Kıray, M. (1982), *Toplumbilim Yazıları*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Milli Savunma Bakanlığı (MSB) Arşiv Müdürlüğü -MİY: 7940-4958-11/ Per. D. Arşiv Md. Belge Arş. İnc. Ks. 05 Ekim 2011 ve Hüseyin Hilmi Orak Konulu yazı.
- Orak, H. (1946), *Türkiye Kılavuzu*, İstanbul: İbrahim Horoz Basımevi.
- Pirenne, H. (1994), *Ortaçağ Kentleri*, Şadan Karadeniz(Çev.), İstanbul, 1994.
- Şengül, T. (2012), “Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi”, Faruk Alp kaya ve Bülent Duru (Der.), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim*, Ankara: Phoenix Yayınları, s. 353-403.
- Tekeli, İ. (1998), “Bir Modernleşme Projesi Olarak Türkiye’de Kent Planlaması”, Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba (Der.), *Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 136-153.
- Türkiye Kılavuzu Hakkında Broşür, 1 (1946), (Ankara).
- Ünsal, A. (1998), “Yurttaşlık Zor Zanaat”, *75 Yılda Tebaa’dan Yurttaş’a Doğru içinde*, İstanbul: Tarih Vakfı-Türkiye İş Bankası Yayınları, s.1-36.
- Yüksel, M. (2004), *Modernite Postmodernite ve Hukuk*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayını.

Gazete Taramaları

- Ankara, (1946), “Başkentin Kılavuzu”, 30 Mart.
- Aydın, (1946), “Türkiye Kılavuzu”, 30 Haziran.
- Baykal, Cevdet, (1946), *Türk Yolu*, 12 Nisan.
- Cahit, Burhan, (1946), *Sonposta* 3 Nisan.
- Daver, Abidin (1946), *Cumhuriyet*, 2 Nisan.
- Evinç, Vehbi, (1946), “Mühim Bir Eser”, *Türk Dili*, 28 Mart.
- Gezgin, Hakkı Süha , (1946), *Vakit*, 30 Nisan.
- Gündüz, Ali, (1946), *Ülkü*, 16 Nisan.
- İmset, İsmet Hulusi, (1946), *Sonposta*, 31.Mart.
- Kuntay, Mithat Cemal, (1946), *Sonposta*, 3 Mart.
- Nurettin, Vala (Va-Nu), (1946), *Akşam*, 31 Mart.
- Orhon, Orhan Seyfi (1946), *Yeniçağ*, 6 Nisan.

Pazar, 01.04.1946.

Ulus, (1946), “Çok Faydalı Bir Eser”, 20 Mart.

Yüzüncü, Reşad Feyzi, (1946), *Son Telgraf*, 27 Mart.

İnternet Erişimleri

<http://www.iletisim.com.tr/ki%C5%9Fi/mustafa-nihat-%C3%B6z%C3%B6n-565.aspx> (25.02.2012).

<http://www.turkuler.com/tgv/ferruh.asp> (25.02.2012).

<http://www.kenthaber.com/ic-anadolu/eskisehir/Kimdir/iz-birakan/yavuz-abadan> (25.02.2012).

<http://zehirlenme.blogspot.com/2010/10/balneoloji-ve-balneoterapi-nedir.html>, (24.02.2012).

<http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?kim=hasanaliyucel> (24.02.2012).

Yüzyüze Görüşmeler

Ayşe Sahavet Özbay (Hüseyin Orak'ın kızı) Görüşme günü ve yeri: 24.06.2011, Ankara

Orhan Karaveli (Gazeteci - Yazar) Görüşme günü ve yeri: 14.06.2011, İstanbul.

2000'ler Türkiye'sinde Sinema ve Din: *Takva* Filmi Örneği

Levent YAYLAGÜL*

Öz

Din[ler] her zaman sinema için bir konu teşkil etmiştir ve Türk sinemasında din konusuyla ilgili ya da dini bakış açısıyla pek çok film yapılmıştır. Ancak bu filmlerin çoğu tarihsel ve toplumsal bağlamdan yoksun şabloncu filmlerdir. Türk sinema tarihinde ilk defa *Takva* filmi, din meselesini tarihsel ve toplumsal bağlamına oturtan, dini sosyo-ekonomik ve politik bir kurum olarak ele alan bir filmidir ve bu açıdan incelenmeye değerdir. Bu bağlamda bu makalede *Takva* filminin içeriği metin analizi tekniğiyle incelenmiş ve böylece bu filmde dine (dergahlara) bakışın nasıl olduğu ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk sineması, din, takva, metin analizi.

In 2000's Cinema and Religion In Turkey: The Sample Film of *Takva* (A Man's Fear of and Respect to God)

Abstract

Cinema and religion has always been interrelated. Religion[s] have always constitute a subject for cinema, and in Turkish cinema a lot of films are shooted either about religion or with a religious view. But the majority of films, related to religion, have no historical and social context and have a similar template. In the history of Turkish cinema for the first time the film, named *Takva*, handled the question of religion in its historical and social context and that's why it worths analysing. In that context in this article the content of the film of *Takva* was analysed through textual analysis, so that the ideological approach of film related to religion (and sects) was revealed.

Keywords: Turkish cinema, religion, takva (A Man's fear of and respect to God), textual analysis.

---

* Doç.Dr., Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, E-posta: alaylagul@hotmail.com

Giriş

Din konusu, gündelik yaşamda önemli bir olgudur. Ancak din hiçbir zaman sadece bir inanç konusu olmamış aynı zamanda siyasetin de tam merkezinde yer almıştır. Bu bağlamda her inanç sistemi beraberinde ekonomik, siyasi ve kültürel bir düzeni de öngörür. Osmanlı'nın son dönemlerinde, devleti dağılma sürecinden kurtarmak için birleştirici bir unsur olarak görülen dinsel ideoloji, emperyalist politikalar karşısında iflas etmiş ve milliyetçilik akımları güçlenip gelişmiştir. Cumhuriyet döneminde, sanayileşme ve modernleşme amacının bir gereği olarak laiklik ilkesi benimsenmesine karşın, 1950'li yıllarla birlikte komünizmin panzehiri olarak korunup kullanılan İslamcılık, özellikle SSCB'nin dağılmasıyla birlikte daha da gelişmiştir (Turan, 2005). Son kırk yılda iyice güçlenen İslamcı akım, hep 'örtünme özgürlüğü' olarak formüle edilen türban sorunu çerçevesinde toplumun gündeminde olmuş ve siyasal yaşamın temel gerilim noktalarından birini oluşturmuştur. 12 Eylül askeri darbesiyle sol güçler ezilirken, İslamcı düşüncenin gelişmesinin siyasi ve ekonomik açıdan önü açılmıştır. Özellikle SSCB'nin dağılması, sol ideolojilerin daha da güç kaybetmesine neden olurken, neo-liberal politikalarla kapitalizmin krizinin daha da derinleşmesi; merkez sağ partilerin var olan toplumsal sorunları çözmede yetersiz kalması; sanayileşme perspektifinin terk edilerek yerine dünya kapitalist sistemine komprador bir şekilde eklenen bir dünya görüşünün benimsenmesi; köyden kente göçün artması nedeniyle köylerin boşalması; küreselleşme süreci ile korumacı kapitalist sisteme denk düşen ulus-devlet anlayışının ve bu anlayışın getirdiği milliyetçi ideolojinin ve buna bağlı yurttaşlık bilincinin çözülmesi ile birlikte etnik ve dini temelli milliyetçi akımların gelişmesi için uygun ortam yaratılmıştır (Akyol, 2009:25).

Batının sömürgeci anlayışı ile karşıtlık oluşturan Kemalist milliyetçiliğin küreselleşme ile geriletilmesi ve böylece millet yaratma anlayışına dayanan ulus kurgusu iflas etmiş ve boşalan kolektif kimliğin yerine dine dayalı millet (ümme) modeli geçmiştir. Bir anlamda etnik ve dini temelli milliyetçi yaklaşımlar ulus-devlete dayanan milliyetçiliğin yerini almıştır (Heywood, 2007:351). Bu süreç, Batılı sanayileşmiş ülkelerde ırkçı ideolojileri güçlendirirken az gelişmiş ülkelerde dini ve etnik temelli milliyetçilikleri körüklemiştir. Böylece İslamcılık günümüzde siyasal, ekonomik ve kültürel kaynakları kontrol eden, toplumsal yaşamı neo-liberal politikalar çerçevesinde biçimlendiren en güçlü hareket olmuştur. Ancak İslamcılık hiçbir zaman salt bir ideolojik ve düşünsel hareket olarak görülemez ya da "Kemalist modernleşme" projesine karşı bir reaksiyona indirgenemez (Kurt, 2009:9). Dinin somutlaştığı mezhep, tarikat, cemaat ve dini temelde örgütlenen siyasi partiler, birer kurumsal yapı oluşturmakta ve aslında her birisi aynı zamanda bir toplumsal çıkar grubuna denk düşmektedir. Gerek tarikat liderleri gerekse de dini temelde örgütlenmiş partilerin liderleri aynı zamanda ekonomik anlamda zengin ve egemen sınıfın üyelerini oluşturmaktadırlar. Çünkü eskiden beri, örgütlü dinin temsilcileri siyasal otoriteyi dine dayandırmakla Tanrı'nın gücünün ve yönetiminin sorgulanmazlığı mantığı ile kendi ekonomik ve siyasi ayrıcalıklı konumlarını sorgulanamaz kılmak istemişlerdir.

Kapitalist çağda din, kapitalizmden kaynaklı eşitsizlikleri meşrulaştırmak için ideolojik amaçlarla kullanılmakta ve böylece geniş kitlelerin bilinçleri yönlendirilmektedir. İslamcılık açısından bakıldığında bunu yapabilmek için İslamcılık

insanlara bir siyasi kimlik sunar, onlara ortak bir kimlik kazandırabilmek için de kim olduklarını ve olmadıklarını söyler. Bunun için de ‘biz’ ve ‘onlar’ ayırımına başvurur. Kendilerini normal, siyasi rakiplerini de sapkın ve mücadele edilmesi gereken ve onlara karşı yapılacak olan her türlü mücadelenin meşru sayıldığı bir ahlak anlayışı geliştirir ve böylece neyin etik olduğunu belirtir (Cindoruk, 2009).

Kendisi de toplumsal bir olgu olan din, hiçbir zaman o dinin kendi kendisine olan bakışına göre analiz edilemez. Din olgusu ancak din dışı bir bakış açısıyla analiz edilirse insanlar açısından bir özgürleşme sağlanabilir. Çünkü dinin kendisi aynı zamanda hegemonik ve siyasi bir ideolojidir ve insanın özgürleşme süreci ile yakından ilişkilidir. Her dinin üretim ve bölüşüm ilişkilerine ve devleti kimin ve nasıl yöneteceğine dair bir öngörüsü vardır. Çünkü dini anlayışlar laikliğe karşıt olarak din ve siyaset ayırımını ya da dünya işleriyle din işlerinin birbirinden ayrılması gerektiği yönündeki iyimser laiklik anlayışını reddederler. Onun yerine mevcut devlet yapılarını kendileri kontrol etmeye ve devleti kendi çıkarları yönünde totaliter bir biçime dönüştürmeye çalışırlar. Günümüzde gelişen dini akımların çoğu gücünü kapitalist dünya sisteminin örgütlü yapısına eklemekten almaktadır. Bunu yaparken de mevcut küresel kapitalist sisteme karşı olan muhalif yapıları yok ederek tek biçimli (neo-liberal) bir ekonomi, (baskıcı bir devlet) siyaset ve muhafazakar bir kültür ortamı yaratmak amaçlanmakta ve görece çoğulcu burjuva demokratik anlayışına dayalı düzenler küresel sermayenin ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürülmektedir.

Bu bağlamda din olgusu sinema için de her zaman önemli bir kaynak olmuş, dini menkıbeler, dinsel olaylar, çeşitli din ulularının hayat hikayeleri, sinemada yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle 1960’lı yıllardan itibaren Türkiye’de sinemanın bir sektör olarak gelişmesi ve yüzlerce film yapılmaya başlanmasıyla birlikte dinsel filmler de çok yoğun olarak üretilmiştir.

Yöntem

Türkiye’de dini konularda ya da dini bakış açısıyla pek çok film üretilmiş olmasına rağmen *Takva* filmi özel bir yere ve öneme sahiptir. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi, ilk defa *Takva* filmi din olgusuna sosyo-ekonomik ve politik bir yaklaşımla eğilmiştir. Özellikle ulusal sinemacılar, din olgusunu kültürel bir perspektifle irdeleme girişiminde bulunmuşlarsa da dinsel oluşumların ekonomik tabanını ilk defa *Takva* filmi ortaya koymuştur. Din ve sosyo-ekonomik ve politik yapı arasındaki ilişkilerin nasıl yansıtıldığının ortaya çıkarılabilmesi için filmin anlatı yapısının, karakterlerin, çatışmaların kısaca filmin temel mesajının aktarıldığı metnin, bu metnin de üretildiği toplumsal koşulların da dikkate alınarak incelenmesi gerekir. Bunun için öncelikle Türk sinemasında hangi tarihlerde hangi dinsel filmlerin yapıldığı ortaya konulmuştur. Daha sonra da *Takva* filminin hikayesini, anlatı yapısını, filmdeki karakterleri, çatışmaları analiz etmek için metin analizi tekniği kullanılmıştır. Buna göre dinsel konulu filmin kendisi dini bir metin gibi değil, içerikleri ve ideolojileri aktaran ve kültür endüstrileri içerisinde emtia formunda üretilmiş bir ürün olarak ele alınmış ve bu filmin içeriğinin filmin üretildiği ekonomi-politik bağlam tarafından belirlendiği görüşünden hareket edilmiştir. Filmi analiz etmek için öncelikle filmin içeriğindeki dinsel, ekonomik ve siyasal konular, semboller, dine dayalı ahlak

anlayışının nasıl sunulduğu, karakterler aracılığıyla onların yaşadıkları tecrübeler ve dönüşümlerden geçerek verilen mesajlar, doğrudan dinle ilişkili kişiler, yerler ve faaliyetler, topluluğun tanımlanışı ve dinin dayandığı (doğüstü çeşitli açıklamalar vs. gibi) faaliyetlerden geçerek ne tip ideolojik açıklamalar getirdiği incelenmiştir.

Sinema filmleri, yazılı işaret sistemlerinden farklı olarak çoklu (görsel-işitsel) göstergelere sahiptir. Filmler hem görüntü hem de sesi bir arada sunarak mesajların aktarılmasını sağlar. Dolayısıyla sinema filmlerinde filmin anlatısını oluşturan unsurların yanında filmin estetik ve görsel işitsel boyutunu oluşturan bir stili vardır (Wright, 2006:8). Bütün bunlar belirli bir tarihsel ve toplumsal koşullar/bağlamlar altında üretildiği için sinema filmlerini de içinde üretildikleri tarihsel koşullarla birlikte değerlendirmek gerekir. Bu bağlamda bu makalede *Takva* filminin içeriği nitel olarak analiz edilmektedir ve bu yapılırken de ülkenin tarihsel ve toplumsal koşullarının [da] dikkate alınması gerekir.

Türk Sineması ve Din

1950'li ve 60'lı yıllar, Türkiye'nin ekonomik, siyasal, toplumsal ve kültürel alanlarda en dinamik olduğu zamanlardır. Kapitalist dünya sistemiyle bütünleşmenin sonucunda toplumsal yapıda meydana gelen değişimler, sinema da dahil, hayatın her alanında yansımalarını bulmuştur. Bu yıllar, Türkiye açısından sanayileşme, kapitalistleşme, kentleşme, göç, yerleşim sorunları, sendikalaşma; siyasal açıdan sol akımların gelişmesi ve kültürel açıdan dönüşüm yıllarıdır. Bu dönemde toplumun geleneksel yapısı ve değerleri çözülürken onun yerini kapitalist değer ve düşüncelerle burjuva ideolojisi doldurmuştur. Kente göçme, tüketim, zengin olma ve sınıf atlama şeklinde özetlenebilecek bir dünya görüşü bu yıllarda şekillenmeye başlamıştır. Bu yıllar sanayileşmeyle birlikte toplumsal sınıfların daha belirgin ve sınıfsal çelişkilerin daha görünür olduğu yıllardır (Karaömerlioğlu, 2002:81-2). Bu açıdan Türk sinemasıyla ilgili kuramsal tartışmalar, 1960'lı yıllarda artmış ve bu bağlamda çeşitli yaklaşımlar ve düşünce akımları gelişmiştir. "Ulusal sinema", "halk sineması", "devrimci sinema" gibi tartışmalarla birlikte bir de "millî¹ sinema" ya da "İslamcı sinema" denebilecek bir akım ortaya çıkmıştır. İslamcılığın siyasal bir hareket olarak meclise girdiği yıllarda sinemada da yankısını bulan bu akımın başlatıcısı Yücel Çakmaklı'dır. Çakmaklı, sinemasını İslamcı bir bakış açısıyla oluşturur (Özgüç,1993:45). Yücel Çakmaklı'nın bakış açısını diğerlerinden ayıran temel özellik, İslam'ın kültürel bir perspektifle değil, siyasal bir yaklaşımla ele alınmasıdır. Yücel Çakmaklı, filmlerinde İslam'ı gündelik yaşamın bir parçası olarak değil, gündelik yaşamı biçimlendiren bütüncül bir dünya görüşü olarak ele alır. Bu bağlamda İslam'ı bütün toplumsal sorunların üstesinden gelebilecek olan tek reçete olarak sunar. Filmlerinde Türkiye'nin temel sorununun Batılılaşma ve laiklik olduğunu gösterirken,

¹ 1960'lı yıllardan beri Metin Erksan sürekli olarak ulusal sinema yerine millî sinema kavramını kullanır. Erksan'ın millî sinema anlayışının İslamcı sinemayla ilişkisi sadece bir isim benzerliğidir. Metin Erksan, millî sinema kavramı ile sanatın (sinemanın) ulusal olduğundan/olması gerektiğinden ve bu bağlamda Türk kültürüne dayanan bir sinemadan bahseder. Ancak Erksan'ın sinema anlayışındaki millîlik sadece dine atıfta bulunmaz, dini de millî kültürün bir unsuru olarak görür ancak hiçbir zaman millî olanı dini olana indirgemez. Erksan'ın millî sinema anlayışı laik bir dünya görüşüne dayanır (Kayalı, 2004).

ekonomik ve toplumsal yapıdan çok ahlaki ve dinsel görüşlere öncelik tanır. Yücel Çakmaklı'ya göre, İslam, Türk toplumunu ve kültürünü biçimlendiren temel dinamiktir ve Türkiye'nin temel sorunu Batılılaşma süreciyle ortaya çıkan kültür ikiliğidir. Çünkü Batılılaşma, yabancılaşma yani İslamiyet'ten uzaklaşmadır. Buna göre, Batılılaşma genel anlamda kültürel ve düşünsel huzursuzluklara yol açmış ve toplumu ikiye bölmüştür. Aslında Yücel Çakmaklı, filmlerinde, Batıya tamamen karşı değildir. O, filmlerinde Batının bilim ve tekniğinin alınmasını, buna karşılık kültüründen ve değer yargılarından uzak durulmasını ister (Arslan, 2006:190).

Yücel Çakmaklı'nın filmleri, teknik, estetik ve sanatsal açıdan gelişmiş birer sinema örneği sayıl[a]maz. Millî sinema, değişen toplumsal yapı konusunda metafizik bir bakış açısına sahiptir. Bir yandan toplumsal yapı değişip sorunlar karmaşıklaşırken bu toplumsal yapıya dayanan değer yargılarının, kültür ve ideolojinin değişmeden kalmasını savunmak, tutarlı bir yaklaşım değildir. Bu anlamda Yücel Çakmaklı bütün filmlerinde, değişmeyen ve uyulduğu takdirde bütün toplumsal sorunları çözecek bir ahlâk ve bu ahlâkın dayandığı din anlayışından bahseder. Kendi sinemasını millî sinema olarak değerlendiren Yücel Çakmaklı bir toplumun millî özellikleri olarak sadece İslam dinine ve ahlakına vurgu yapar. Bu bağlamda Yücel Çakmaklı'nın filmleri "dini-ahlâki melodramlardır (Özön, 1985:375-6). Yücel Çakmaklı, ticari sinemanın yerleşik anlayışına ve melodram kalıplarına bağlı kalır ancak diğer sinemacılardan farklı olarak dine, geleneklere ve ahlaka vurgu yapar. Bunu yaparken yine Türkan Şoray, Ediz Hun, Murat Soydan, Hülya Koçyiğit, Necla Nazır ve Orhan Gencebay gibi starları filmlerinde oynatır (Scognamillo, 1998:396-7). 1980'li yıllarda TRT'de çalıştığı dönemde de yine benzer görüşlerle diziler yapan Çakmaklı, dizilerde söylemini kısmen de olsa yumuşatmış görünür. Ancak 1980'li yılların sonunda yeniden radikal İslamcı tarzda sinema filmleri yapmaya devam eder. Çakmaklı bu ikinci döneminde yapmış olduğu sinemayı 'beyaz sinema' olarak adlandırır.

Yücel Çakmaklı'dan sonra Türk sinemasında İslamcı film geleneğini sürdüren yönetmen Mesut Uçakan'dır. Uçakan da 1980'li yıllarda Türk İslam sentezinin Türkiye'ye egemen kılınmaya çalışıldığı bir ortamda gerek televizyon dizileri gerekse de sinema filmleriyle İslamcı bir perspektifle filmler üretmiştir. Mesut Uçakan, 1987 ile 1997 yılları arasında ürettiği altı sinema filminde ve televizyon dizilerinde dinsel ideolojiye dayanan bir bakış açısını filmlerinde yansıtmıştır. 1990'lı yılların başında yoğun bir şekilde, kızların türban ile üniversiteye girememelerini eleştiren birkaç devam filmi yapmıştır (Scognamillo, 1998:468). Mesut Uçakan'ın yanı sıra Mehmet Tanrıseven ve İsmail Güneş de İslamcı düşünceyle sinema filmi yapan yönetmenler arasındadır.

1980'li yıllardan itibaren millî sinema anlayışında bir değişim olmuştur. Çünkü 12 Eylül askeri darbesiyle Türkiye'de neo-liberal ekonomi politikalarının uygulanması gerçekleşirken tamamen Amerikan yapımı olan neo-muhafazakar bir ideoloji olan Türk-İslam sentezi de devletin resmi politikası olmuştur. Bu anlayışla yapılan filmlerde toplumsal sorunları tutucu ve gerici bir bakış açısıyla ele almışlardır. 1970'li yıllardaki radikal çıkışın ve olgunlaşma göstergelerinin ardından Yücel Çakmaklı, TRT televizyonunda çalışırken, Tarık Buğra'nın romanlarından bazılarını filme çeker (Kayalı, 1988:13). 1980'li yılların ilk yarısında çektiği Küçük Ağa filmi bunlar arasında en önemlisidir. Bu filmde Çakmaklı, Halit Refiğ'in (ve Kemal Tahir'in

aksine) “Kurtuluş savaşını subaylar değil, imamlar yaptı” mesajı vermektedir. 1980 darbesi ile *Yorgun Savaşçı* ve onun temsil ettiği anlayış rafa kaldırılırken askeri yönetimin denetiminde TRT aracılığıyla Yücel Çakmaklı'ya *Küçük Ağa* filminin yaptırılması manidardır. Benzer şekilde Mesut Uçakan da, daha önce Yücel Çakmaklı'nın düşünsel yönelimini eleştirmesine karşın kendisi de benzer bir pratiğin içine girerek 1980 sonrasında TRT için filmler çeker. Daha önceden çektiği *Öç* filmi TRT de gösterilirken TRT adına *Kavanozdaki Adam* filmini çeker. Aynı şekilde Salih Diriklik de televizyon için, estetik ve sanatsal yönü olmayan bir dizi çeker. Sisteme entegre olan yönetmenler, 1980 öncesine göre farklılaşmaktadırlar. 12 Eylül'ün depolitizasyon ve siyasal İslam'ı yedeğine aldığı bir dönemde millî sinemaya ilişkin kuramsal tartışmalar da pek hatırlanmak istenmez (Kayalı, 1988:13).

Türkiye'de özellikle 12 Eylül askeri darbesinin ardından İslamcı akım daha da güçlenir. Bu dönemde, sinemayı İslam dinini kitlelere tebliğ etmek için bir araç olarak gören İslamcı sinema da gelişir ve 1990'lı yılların başında en güçlü dönemini yaşar. Bu filmlerle birlikte 1990'lı yılların başında “beyaz sinema” olarak adlandırılan filmler, aslında 1970'lerdeki millî sinema anlayışının devamıdır. İslami aydınlanmayı savunan bu filmler, İslam'dan uzaklaşmış dejenere karakterlere İslam dinini anlatarak onların aydınlanmasını sağlamayı amaç edinir. Bunu saf Müslüman karakterler aracılığıyla yapmaya çalıştığı için de karakterleri ve savunduğu değerler tarihsel olmaktan çıkar, tek boyutlu hale gelir ve dogmatikleşir. Böylece bu filmler aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti'nin laik ve Batıcı özellikleri İslami bir bakış açısıyla sorgulanır. İslamcı yönetmenler, millîyetçi, laik, pragmatik ve Batıcı dünya görüşünü ahlak dışı, sapkın ve dejenere olarak gösterip kendilerini meşrulaştırırlar (Maktav, 2004).

Türk Sinemasında dinle ilişkili yönetmenler, iki grupta toplanabilir. Bunlardan ilki, din olgusunu kültürün ayrılmaz bir parçası olarak gören ve konuya laik bir perspektifle yaklaşan yönetmenlerdir. İkinci grupta ise İslamcı bir perspektifle din olgusunu bütün bir toplumsal yaşamın biçimlendiricisi olarak gören yönetmenler bulunmaktadır. Laik bir perspektifle bakıldığında da bütün Türk filmlerinin içeriğinde İslam'a dair çeşitli kültürel/dini olgulara ve pratiklere rastlamak mümkün. Bunun yanında tamamen ticari kaygılarla piyasa amaçlı olarak insanların dinî inançlarının sömürülmesi yoluyla da bu tip filmler yapılmıştır/yapılmaktadır. Türkiye'de beyaz sinema² ya da İslami sinema, laik bir sistemde Müslümanların başına gelenlerin anlatıldığı çeşitli film örnekleri (Wright, 2006:4) üretmesine rağmen bu akım sinema açısından güçlü bir gelenek oluşturacak yönetmen ve film çeşitliliğine ulaşmamıştır. Beyaz Sinema ya da İslamî sinema geleneği içerisinde üretilen filmlerin estetik düzeyi oldukça düşük, filmin öyküsü açısından tutarsızdır ve bu tip filmler teknik ve film dili açısından ilkel bir şekilde, siyasal İslamcı düşüncenin propagandasını yapan filmlerdir (Atam, 2007:11)³.

² Türkiye'de 2000'li yıllardan itibaren sinema filmlerinin gişe ve hasılatlarına ilişkin belirli kayıtlar tutulurken, beyaz sinema örneği olarak kabul edilen filmler de dahil olmak üzere, bu filmlerin izlenilirlilik oranı ve endüstriyel yapıdaki paylarına ilişkin sağlıklı veriler bulunmamaktadır.

³ Türk Sinemasında 1950'li yıllarla birlikte din büyüklerinin hayatını anlatan çeşitli filmler de yapılmıştır. Bunlar; *Aşıklar Kabesi Mevlana* (1956-Hicri Akbaşlı); *Hazreti Ayşe* (1966), *Hazreti Yusuf* (1973), *Kız Evliya* (1973-Nuri Akıncı); *İslamiyet'in Kahraman Kızı* (1968-Kayahan Arıkan); *Hazreti Ali* (1969-Tunç Başaran); *Yunus Emre, Gönüller Fatihisi Yunus* (1973-Özdemir Birsnel); *Birleşen Yollar* (1970), *Çile* (1972), *Zehra, Oğlum Osman* (1973),

Din konusunda yapılan filmlerle dini filmler birbirlerinden farklıdır. Son 60 yılda yapılan filmlerin pek çoğu, İslam dininde önemli yeri olan şahsiyetlerin veya kahramanların yaşamından kesitler sunmaktadırlar. Bu tip filmlerdeki “dini” vurgusu sadece hayat hikayesi anlatılan kahramanın Müslüman olmasından dolayıdır. Oysa “millî sinema” dinden kaynaklanan manevi değerlere atıfta bulunan, toplumsal, tarihsel ve maddi alandaki gelişmeleri yadsıyan, bütün yaşamı [siyasal] İslam’ın bakış açısıyla yorumlayan filmlerdir. Bu anlamda millî sinemacılar İslam ümmetini bir millet olarak görürler. İzleyicilere İslamcı [tesettürlü, ibadet eden ve İslam ahlakına uygun] bir hayat tarzı önerirler (Maktav, 2004).

Bunun yanında İslamcı sinemacı olan Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan gibi yönetmenlerin filmlerinde doğrudan bir din konusu ele alınmasa bile anlatılan hikayeler İslâmî bir bakış açısıyla sunulmaktadır ve her şey bu bakış açısından görülmektedir. Öte yandan Türk sinemasında gerek doğrudan dinsel konuları ele alan ve gerekse de konuları dinsel bir perspektifle ele alan film sayısı son derece sınırlıdır. Din meselesini ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel açıdan en başarılı işleyen filmler Lütfü Akad’ın filmleridir. Lütfü Akad filmlerinde kültürün bir parçası olarak din olgusunu ustaca ele almakta ve böylece yobaz/modern ya da inançlı/dejenere şeklindeki kaba ve ham şekilci ayrıma düşülmemektedir (Kayalı, 1994:109).

Dini filmler özellikle ortaya çıktıkları dönem itibarıyla sinema sektörü açısından önemlidir. Öncelikle din, film yapmak için konu sıkıntısı çeken yönetmenler için hazır bir kaynak sunmaktadır. “Kıyasî enbiya”⁴ çok fazla senaryoya öykü sağlamaktadır. Öte yandan dini konulu filmler için geniş bir Anadolu pazarı vardır. Basit bir dekor ve kıyafetlerle figüranların yoğun olarak kullanıldığı filmler ucuza mal edilmekte ve benzer dekor, kıyafet ve oyuncularla çok kısa sürede birden fazla film çekme ve gösterme imkanı doğmaktadır (Özön, 1995:232). Ayrıca 1932 yılından itibaren önde gelen sansür maddesi olan “Din propagandasını istihdaf etme” kuralı (Tikveş, 1968) daha sonra uygulamada gevşemiştir. Böylece gerçek anlamda dinle ilişkisi olmayan ancak tarihsel olarak öyle olduğuna yönelik bir hava yaratılan “kostüme filmler”, bedevi masallarının anlatıldığı, kitleleri oyalayıcı seyirlikler olmuşlardır (Özön, 1995: 233). Bu bağlamda *Takva*⁵ filminin istisnai bir yeri vardır⁶.

Diriliş, Kızım Ayşe, Garip Kuş, Memleketim (1974), *Minyeli Abdullah* (1989), *Minyeli Abdullah-2* (1990), *Bişri-Hafî-i (Bir Zamanlar Sarhoştu)* (1992), *Kanayan Yara Bosna, Bosna Mavi Karanlık* (1994-Yücel Çakmaklı); *Bize Nasıl Kıydınız?* (1994-Metin Çamurcu); *Ezan Sesleri* (1993-Mehmet Dinler); *Gençlik Köprüsü* (1975-Salih Diriklik); *Rabia-İlk Kadın Evliya* (1973-Süreyya Duru); *Hak Yolunda Hz. Yahya, Hz. Yusuf’un Hayatı* (1965-Muharrem Gürses); *Mevlid-Süleyman Çelebi* (1962-Mehmet Muhtar); *Veysel Karanî, Yahya Peygamber* (1965-Hüseyin Peyda); *Hz. Ömer’in Adaleti* (1961-Nejat Saydam); *Hz. Ömer’in Adaleti, Rabia* (1973-Osman F. Seden); *Hz. Eyyub’un Sabrı* (1965), *Hazreti İbrahim-2* (1972), *Hz. Ömer* (1973- Asaf Tengiz); *Hacı Bektaş Veli* (1966-T. Fikret Uçak); *Lanet* (1979), *Rahmet ve Gazap* (1982), *Öç* (1984), *Reis Bey* (1988); *Yalnız Değilsiniz* (1990); *Sonsuza Yürümek* (1992), *Yalnız Değilsiniz-2* (1992), *Sevdaların Ölümü* (1992); *İskilipli Atif Hoca* (1993), *Kelebekler Sonsuza Uçar* (1993-Mesut Uçakan); *İslâm Adalettir* (1994-Yavuz Yalınkılıç); *Mevlana* (1973-Atif Yılmaz); *Hz. Ayşe-İslamiyet’in Doğuşu* (1987-Yunus Yılmaz) (Özgüç,1994). Bu filmlerin hepsinde din konusu temel konu ya da en önemli konudur.

⁴ Kıyas-ı Enbiya kelime olarak peygamberlerle ilgili hikayeleri ifade etmesine rağmen, kelimenin zaman içerisinde anlamı genişleyerek her türlü dini hikaye ya da din büyüklerinin yaşam hikayeleri de bu kategoriye sokulmuştur. Bu tip hikayeler Türk sineması için her zaman hazır bir hikaye kaynağı olmuştur.

⁵ Filmin Künyesi: Yönetmen: Özer Kızıltan. Görüntü Yönetmeni: Soykut Turan. Sanat Yönetmeni: Erol Taştan. Makyaj: Nimet İnkaya. Ses: Onur Yavuz. Işık: Kadir Yazıcı. Yapımcı: Sevil Demirci, Önder Çakar, Fatih Akın, Klaus Maeck, Andreas Thiel. Yardımcı Yapımcı: Alberto Fanni, Flami Zarda, Baran Seyhan. Yapım Sorumlusu:

Takva⁷ (Bir Adamın Allah Korkusu) Filminin Analizi

Filmin Konusu

Film, İstanbul'un eski mahallerinin birinde (Süleymaniye'de) kendi halinde yaşayan, inançlı ve inancının gereğini kendince yerine getiren, Balkan göçmeni bir ailenin, aileden kalma evinde yalnız yaşayan oğlu olan Muharrem'in yaşadıklarını anlatmaktadır. Muharrem, çocuk yaşta girdiği, babasının bir arkadaşının çuvalcı dükkanındaki işinde çalışmaktadır. İş dışı zamanlarda sakin bir yaşam süren Muharrem, üyesi olduğu tarikatın zikir ayinlerine devam etmektedir. Muharrem bekindir ve adeta asexüel bir yaşam sürmekte ve cinsel güdülerini dinsel nedenlerle baskılamakta ve bu baskılar rüyalarında dışa vurulmaktadır.

Muharrem'in dürüstlüğü, ait olduğu tarikatın şeyhinin de dikkatini çekmiş ve Muharrem, Şeyh tarafından, tarikatın gelirlerinin toplanması ve taşınmaz malların bakım ve onarım işleriyle ilgilenmek üzere görevlendirilmiştir. Böylece Muharrem, sadece dini pratiklerini gördüğü tarikatın ekonomik gücünü [de] görür. O gücün bir parçası eline geçen Muharrem'in koşulları değiştiği için dünyaya bakışı da değişir. Bu nedenle Muharrem, kendi iç dünyasında, daha önceki sade yaşamıyla yeni yaşamının kendisine sunduğu olanaklar arasındaki ilişki ve dengeyi sağlayamaz. Daha önce Allah korkusu ve sevgisine dayanan ve dünya işlerinden mümkün olduğunca uzak bir yaşam süren Muharrem, maddi koşullarla dünya görüşü arasındaki ilişkiyi, yani dinin ekonomi politikasını kavrayamadığı için bunalıma girer. Çünkü yoksul ve ezik biri iken, tarikatın mali işleri ile ilgilenmeye başlayınca mevki ve güç sahibi olur. Kendisine doğru, iyi, güzel, sevap, günah, takva vb. olarak öğretilen ne varsa yeni hayatında bütün bu değerler ve anlamlandırmalar sistemi kendi içerisinde çelişkili bir hale gelmektedir. Daha önce Allah'a yakın duran ve Allah'ı severek ondan çekinen ve böylece Allah'ın rızasını kazanacağını düşünen Muharrem, tarikatın ekonomik işlerine bulaştıktan sonra, eskiden günah saydığı bütün fiilleri işler ve bu nedenle cehenneme gitme korkusu ile aklını yitirerek asıl cehennemi bu dünyada yaşamaya başlar.

Mehmet Davran. Yürütücü Yapımcı: Feridun Koç- Falk Nagel. Senaryo: Önder Çakar. Kurgu: Andrew Bird, Niko. Müzik: Gökçe Akçelik. Oyuncular: Erkan Can, Güven Kıraç, Meray Ülgen, Settar Tanrıöğen, Engin Günaydın, Erman Saban, Öznur Kula. Filmin Süresi: 101 dakika. Oyuncular: Erkan Can, Güven Kıraç, Meray Ülgen, Settar Tanrıöğen, Engin Günaydın, Erman Saban, Öznur Kula. Filmin Süresi: 101 dakika.

⁶ Aldığı Ödüller: (i) 2006, 43. Antalya Altın Portakal Film Festivali'nde dokuz dalda ödül (En iyi ikinci film; Senaryo; Görüntü Yönetmeni; Sanat Yönetimi; Müzik; Erkek Oyuncu; Kostüm; Makyaj; Jüri Özel Ödülü). (ii) 2006 SİYAD (Sinema Yazarları Derneği) 39. Türk Sineması Ödülleri En İyi Erkek Oyuncu (Erkan Can) (iii) Kars 1. Altın Kaz Film Yarışması'nda Takva filmi "Altın Kaz" ödülünü kazanmıştır (Yardımcıel, 2006). (iv) Toronto Film Festivali Swarovsky Kültürel Yenilik Özel Jüri Ödülü. (v) 2007- 57. Berlin Film Festivali Uluslararası Film Eleştirmenleri Birliği Ödülü. (vi) Nurnberg En İyi Erkek Oyuncu Ödülü (Erkan Can).

⁷ Takva, inananların Allah'ı sevmesi ve ondan korkması/çekinmesi anlamına gelir. Ancak burada sevgi ile çekinme arasında bir denge söz konusudur. İnsanlar korktukları için Allah'ı sevmek yerine Allah'ı severek ondan saygıya dayalı bir şekilde çekinmeleri söz konusudur.

Filmin Anlatı Yapısı

Anlatı, herhangi bir hikayeyi örgütlemek için kullanılan stratejilere, kodlara ve uylarımlara göndermede bulunur. Anlatı, filmin hikayesi, karakterler ve konunun geçtiği mekanlar üzerinde odaklanarak (Wright, 2006:19) gerçek ve kurgusal olayların nakledilmesini içerir. Anlatı sineması insanlara bir hikaye anlatır. Öncelikle izleyicilerin kendilerini özdeşleştirebilecekleri bir dünya yaratmak için belirli stratejilere başvurur. Bu stratejilerle izleyicilere belirli değerleri aktarır ve onlarda bir etik duygusu yaratır. Anlatı sinemasında iyinin, doğrunun güzelin ve dolayısıyla kötünün, yanlışın ve çirkinin ne olduğu da gösterilir. Bu gerçeklikler öncelikle mekan ve kişiler üzerinden izleyicilere aktarılır. Film karakterlerinin güdü ve eylemleri ile hikaye gerçeklik kazanır. Klasik anlatılarda hikayenin kahramanları (özneleri) genellikle erkeklerdir. Kadınlar daha çok nesne konumundadırlar (Hayward, 2000:256).

Sinema filmleri anlatı formlarından sadece bir tanesidir. Anlatılar hem yaşamı doğallaştırırlar hem de yaşamın kendisi gibi anlatıların kendileri de doğaldırlar. Bu doğallıklarını da yapısal özelliklerinden almaktadırlar. Anlatı yapıları ve yapısal analiz sinema konusunda yapılan araştırmalarda ve kuramsal tartışmalarda önemli katkılar sağlamaktadır. Vladimir Propp'un 1920'li yıllarda masalın biçim bilimi konusunda yaptığı çalışmalar (Propp, 1990) ve özellikle Claude Levi Strauss (2002)'un 1950'li yıllarda mitler konusunda yaptığı çalışmalarda kullandıkları yöntem sinema incelemelerine de uygulanmıştır (Storey, 2000:10). Yapısalcı yaklaşım, anlatıların altında yatan yapıları bakar. Yukarıda da belirtildiği gibi anlatı, bir olay hakkında bir şey[ler] söyler. Sinema filmi bunu öncelikle olayları göstererek ve daha sonra filmlerde kullanılan konuşma ve diyaloglar aracılığıyla gerçekleştirir. Klasik anlatılar genellikle düzen/düzenin bozulması/düzenin yeniden kurulması ya da düzen/sorun/çözüm şeklinde bir anlatı yapısı izlerler (Hayward, 2000: 257). *Takva* filminde de benzer bir anlatı yapısı vardır. Filmin başında kurulu bir düzen vardır. Muharrem Efendi kendi halinde yaşayıp giderken dergahın gelirlerinin toplanması işi kendisine verilince düzeni ve dengesi bozulur. Filmin sonunda anlayamadığı ilişkiler yüzünden aklını yitirir ancak Muharrem Efendi'nin aklını yitirmesinin de ilahi bir açıklaması vardır. Şeyh müritlerine durumu izah eder. Toplumsal yaşamdaki denge yeniden kurulur. Muharrem de aklını yitirir ama bu bile Allah yolunda bir hizmet olarak kurulu düzeni meşrulaştırmaya ve sürdürmeye yarar.

Şeyh: Şu zat ermekle ermemek arasında kaldı. Bu, dönem dönem olur. Muharrem Efendi Allah tarafından dergahımıza gönderilmiş bir hediyedir. Bu da birkaç ay önce bir rüyamda bana müjdelendi. Bu zamanda bize gönderdiğin hediyeye bak. Dedim ki ona 'güzel bir kızım var sana vereyim' dedim. Yok dedi mübarek. Biz elimizi eteğimizi bu işlerden çektik, dedi. Bize düşen damatlık değil, bu kapıya hizmettir dedi.

Kişiler ve Mekanlar

Konulu filmler, popüler oyuncuların canlandırdığı karakterlere dayanır. Kişiler ya da karakterler belirli bir tarihsel dönemde ve mekanda yaşarlar ve böylece gerçeklik duygusu yaratırlar. Bu karakterler kadın ve erkeklerden oluşur. Kahramanların belirli fiziksel ve demografik özellikleri ve dünya görüşleri vardır. Bunlar kişilerin ya da

karakterlerin eylemleri aracılığıyla ortaya çıkar. Karakterler belirli mekanlarda yaşarlar. *Takva* filmi esas itibarıyla İstanbul'un çeşitli yerlerinde geçer. Filmin geçtiği mekanların gerçek olması filme gerçeklik duygusu kazandırır. *Takva* filmindeki ana mekanlar Muharrem'in evi, işyeri, dergah, çarşı, Fatih Camii, Muharrem'in kiralari toplamak için gittiği çeşitli semtler ve mekanlar ile Sultanbeyli Belediyesi'dir. Olay örgüsü iç ve dış mekanlarda gece ya da günün çeşitli zaman dilimlerinde geçer. Muharrem'in karakter olarak izleyicide "gerçek" duygusu kazandırmasını sağlayan mekanların yanında onun özelliklerinin ortaya çıkmasını sağlayan diğer karakterler de vardır. Anlatılmak istenen olay örgüsü bu mekanlarda, kişiler arasında kurulan ilişkilerle geliştirilir. Bu örgü genellikle çatışmalara ve çelişkilere dayanır. Bu çelişki genellikle iyi ile kötü arasındadır. Ancak *Takva* filminde çelişki yine "iyi" ve "kötü" arasında olmasına rağmen bu, Muharrem'in iç dünyasında cereyan etmektedir. Filmdeki diğer karakterler de Muharrem'in iç dünyasındaki çelişkilerin ortaya çıkmasını sağlayan dış koşulların yaratıcısı ve geliştiricisidirler. Temel çelişki, İslam'a uygun yaşamakla yaşamamak arasındaki mücadeledir. İslam anlayışı burada sadece bir din değil, insanların her türlü gündelik yaşam pratiklerini kapsayan bir üretim ve yeniden üretim sürecidir. Bu, Muharrem'in, mahallesinde sürdürdüğü "kendince" İslam'a uygun basit/sade yaşantısı ile dergahın kiralalarını toplama görevi edindikten sonra kendi mahallesinin dışına açılması ile kentin farklı sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel düzeylerinin yaşandığı farklı mekanlarda gördüğü kişiler, mekanlar ve ilişkilerle onun dengesinin bozulmasına neden olan çelişkilerdir. Bunlar başta para, cinsellik, alkol yani tüketimdir. Olaylar geliştikçe Muharrem yeni insanlarla tanışmakta (farklı kesimlerden gelen kiracılar [örneğin, gündüz içki içen kiracı Muharrem'in çok tuhafına gider, çünkü böyle bir şeye daha önce hiç tanık olmamıştır], elektrik ve su faturasını yatırdığı yerdeki yeni insanlar, alış veriş yapan, eğlenen, dolmuşa binen insanlar) ve yeni olaylara ve ilişkilere tanık olmaktadır. Bu süreçte Muharrem aslında toplumsal güç ilişkileriyle tanışmakta, toplumsal zenginliklerin dağılımındaki eşitsizliği ve adaletsizliği deneyimlemektedir. Bir yanda yoksulları ve onların çaresizliklerini görürken öte yanda büyük alış veriş merkezlerine, lüks ev ve otomobillere tanıklık etmektedir. Bunlar arasındaki ilişkiyi ve çelişkiyi kavramaya çalışırken inanç dünyasında da gel gitler yaşamakta ve kendi inancı çerçevesinde çözümleyemediği çelişkilerin ağırlığı altında ezilerek iç dünyasındaki dengesini kaybetmekte ve delirmektedir.

Muharrem'in hikayesi diğer insanlarla kurduğu ilişkiler çerçevesinde gelişir. Bu ilişkiler onu yeni mekanlara/ortamlara ve çelişkilere sürükler. Genel olarak sinema filmlerindeki karakterler aslında farklı sosyo-ekonomik ve kültürel seviyedeki toplumsal katmanların temsilcileridir. Böylece sinema filmleri farklı toplumsal katmanların olduğu bir yapıyı doğallaştırarak meşrulaştırır. Sıradan insanlar olarak izleyiciler toplumsal sınıfları göremezler ama farklı sınıflara mensup insanları görebilirler.

Şeyh: Ekonomik konularda herhangi bir çelişkisi yoktur. Cinselliğini de heteroseksüel bir şekilde yaşayıp çocukta kavuşmuştur. Dünyevi işleri de dini amaçlı yaptığı için (gençlere dini eğitim vermek, onlara barınak ve beslenme sağlamak vb) öteki dünyaya ilişkin belirgin bir kaygısı yoktur. Yaptığı her işi Allah yoluna yaptığını düşünerek meşrulaştırmaktadır. Muharrem ile olan ilişkisi hem dini hem de

ekonomik açıdan hiyerarşiktir. Muharrem'in işgücünden karşılığını ödemedi faydalanmakta, onunla kurmuş olduğu bu ilişkiyi dini bir söylemle meşrulaştırmaktadır. İslam dinine göre inanan ile Allah'ın arasına kimse giremez. Herkes kendi inancını kendisine göre yaşar. Ancak daha sonra tarikatlar, tekkeler ve dergahlar Allah ile kul arasına girmişlerdir. Muharrem de kendi inancını dergahtan dolayısıyla şeyhten geçerek yaşar. Şeyh onun için bir yol göstericidir.

Şeyhin Yardımcısı (Rauf): Fırsatçıdır. Çelişkilerden korkmaz. Duruma göre tavır almaktadır. Ne ekonomik ne de dini anlamda [görünüşte] herhangi bir kurumsal sorumluluğu olmadığı için davranışlarının sonuçlarına ilişkin herhangi bir kaygı da taşımamaktadır. Şeyh'le cemaat arasındaki ilişkileri o sağlamaktadır. Aslında dergahın işlerini fiilen Rauf idare etmektedir. Bu sayede Şeyh de dini ve tasavvufi konular üzerinde yoğunlaşabilmektedir. Muharrem'in bilgisinin ve görgüsünün yetmediği noktalarda ona yardımcı olmaktadır.

Muharrem: Takva eden Muharrem, para ile buluştuktan sonra işlediğini sandığı günahların neticesinde cehenneme gideceğinden korkarak ruhsal çöküntü yaşar. Öteki dünyada, bu dünyada yaptığı işlerin hesabını verememekten dolayı, Allah'a karşı olan sorumluluğundan, korkar. Çünkü tarikatın gelirlerinin toplanması sırasında Muharrem mazbut insanların yaşadığı kendi mahallesinden çıkar ve İstanbul'un kozmopolit yüzü ile karşılaşır. Örtünmeyen insanlar, gündüz vakti içki içen tamirciler, lüks yaşamlar, güzel ve bakımlı kadınlar Muharrem'in bastırmaya çalıştığı cinselliğini daha da tetikler. Fatura ödeme kuyruğunda bekleyen diğer insanların sıralarını gasp eder ve bunun doğal olduğunu öğrenir. Vicdanı yoksul aileden kira almamayı ister ancak Şeyhin bu konuda kararı ve sorumluluğu ona vermesi sonucunda yanlış yapmaktan korkar ve kararını değiştirir. Taşınmaz malların bakım ve tamir işlerini tarikat mensubu insanlara yaptırması gerektiğini öğrenir ve ekonomik ilişkilerde tarikat üyeliğinin belirleyici olduğunu görür. Ahlaki olarak, içki içen bir tamirciyi dükkandan çıkarmayı ister ancak şeyh için adamın içki içmesinden ziyade, kirayı zamanında ödemesinin daha doğru olduğunu görür ve kendi iç dünyasındaki çelişkileri daha da artar.

Muharrem'in Patronu (Ali Bey): Ali Bey aslında Muharrem'in patronunun oğludur. Babası ölünce işlerin başına Ali Bey geçer. *Vakit* okumaktadır. Eski bir handa çuval satmaktadır. İşlerin herhangi bir teknik zorluğu ve karmaşıklığı yoktur. Muharrem hem fiilen dükkani işletir hem de Ali Bey'in ayak işlerine koşturur. Şeyh'in Ali Bey ile konuşmasından sonra Muharrem yarım gün dükkanda çalışır geri kalan mesaisini de dergahın işlerine ayırır. Bunun üzerine Ali Bey, dükkanın işlerinin aksamaması için Bosna göçmeni bir genci dükkana, Muharrem'in yanına, çırak olarak alır. Ali Bey, ticarete her yolu mübâh görmekte, zekat ve fitresini verdiği sürece her kazancı helal kabul etmektedir. Dolayısıyla inancını hümanist bir şekilde değil, biçimci olarak yaşamaktadır.

Müteahhit (Erol): İş yapabilmenin tarikatla ilişki kurmaktan geçtiğini gören bir müteahhit tarikatla ilişki kurabilmek için, Muharrem'den, peşin para ile yüklü miktarda, çuval satın alır. Muharrem aldığı parayı patrona eksik söyler ve paranın bir kısmına el koyar. Ertesi gün müteahhidin bir arkadaşı daha gelir ve o da aynı fiyattan yüklü miktarda çuval satın almak ister. Muharrem bir kez daha yalan söylemek ve

paranın bir kısmına el koymak zorundadır. Bu durum Muharrem'in dengesinin daha da bozulmasına neden olur.

Şeyh'in Kızı: Muharrem'in rüyalarında gördüğü ve seviştiği kadındır. Muharrem bir gün onu kuyumcuda görür ve takip eder. Şeyh'in kızı olduğunu öğrenir ve dergahın kapısında yığılıp kalır. Şeyh'in kızı İslam ahlakı ve inancı gereği örtünür. Babasına ve büyüklere karşı saygılıdır. Onun da kapitalizmle bir çelişkisi yoktur. Kuyumcudan dolar karşılığı alış veriş yapmaktadır. Eğer Muharrem kabul etse muhtemelen onunla evlenip çoluğa çocuğa karışacaktır. Köktenci İslamcılar kadınların temel haklara ve özgürlüklere sahip olmasına karşıdır. Kadının görevi önce babasına sonra da kocasına itaattir. Bu bağlamda kadın İslam toplumlarında ikincil konumdadır. Babası/kocasını kendisi için neyi uygun görürse ona uyar.

Muharrem'in Çırağı [Muhittin] ve Çaycının Çırağı: Birisi Bosna'dan gelen, diğeri de Türkiyeli olan iki genç daha pragmatik, daha gerçekçi, daha güncel ve gerçek hayattan tiplerdir. Çaycı çırağı yaşamın bir geçim savaşı olduğunu farkındadır ama yapacak çok fazla şeyi yoktur. Muhittin ise Bosna savaşını/katliamını yaşamıştır. Anne babası oradadır. Tek amacı anne babasına ve oradakilere yardımcı olabilmektir. Onun için diğer göçmenlerle birlikte para toplamaktadır. Sadece dua ederek bir yerlere varılamayacağını farkındadır ve bir şeyler yapmak için çabalamaktadır. Bu yan karakterler yaşayan canlı tarihsel insanlar olarak Muharrem'in yaşadığı açmazın dışı vurulmasını sağlamaktadırlar.

Ahlaki Sorunlar/Çelişkiler

İslam'da mütevazı ve savurganlıktan kaçınan bir yaşam tarzı önerilmektedir. Filmde inananlara önerilen İslam'a dayalı ahlakın maddi temelleri açık bir şekilde ortaya konmaktadır. Filmde maddi beklentiler ve cinsel isteklerin bastırılması, günahtan kaçınma olarak sunulan ahlak ile sahip olunan koşullar arasındaki ilişki doğru bir şekilde vurgulanmıştır. İnsanların sahip olduğu koşullar ile dünya görüşleri ve pratikleri arasında doğrudan bir ilişki vardır. Muharrem daha önce hiçbir ekonomik güce sahip değilken hiç kimsenin işine karışmayan, içine kapanık, tevekkül sahibi ve daha mütevazı bir adamken, ekonomik gücü olduktan sonra, etrafındakilerin hayatlarına müdahale etmeye başlar. Bunu yine ahlaki bir amaçla yaptığını düşünür.

Her din kendine göre bir iyi ve kötü anlayışı getirir. İyinin, doğrunun, güzelin, ahlakın ve bunların karşıtlarının neler olduğunu belirtir. İslam dininde "Ahlaklı" olmanın ilk koşulu inançlı bir Müslüman olarak Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından sakınmaktır. Bunları yerine getiren iyi insan, iyi Müslüman'dır. İslam dini iyi ve kötü arasındaki ezel ve ebed olan bir mücadeleye vurgu yapar. İyi insan Allah'ın emirlerine uyan insan, kötü ise şeytana uyandır. İyi Müslüman dünya malına mülküne tamah etmeyen insandır.

Şeyh: Muharrem Efendi nasıl, alışıyor mu?

Rauf: Gayet iyi efendi hazretleri. Bu adamın şu dünya malında hakikaten hiç gözü yokmuş. Çok temiz süt emmiş birisi. Allah onu doğru yoldan ayırmasın.

Muharrem: "Ben sadece iyi bir insan olmak istedim Muhittin. Sadece iyi bir insan. Yaradan her zaman her yerde var. O'nun dediklerini yaparsan, istemediklerini yapmazsan

hem bu dünyada iyi bir insan olursun hem de öbür dünyada rahat edersin. Ama olmadı olmuyor. Şeytan her zaman var. Belki de şeytan dediğimiz bizzat kendimiziz”.

İslam dinine göre, inananlar için, bu dünya bir sınav yeridir. Buradaki sınavı başarıyla atlatanlar öbür dünyada ödüllendirilecek; başaramayanlar ise cezalandırılacaktır. Muharrem’in amacı öbür dünyada rahat etmektir. Yanlışlıkla da olsa fazla para karşılığı satış yapması, sonra durumu düzeltmek için yalan söylemesi, sonra tekrar müteahhitlere satış yapmak zorunda kalması, tekrar para alması ve yeniden yalan söylemek zorunda kalması Allah’ın emrinden çıkmak zorunda kalarak cehenneme gitme korkusu yüzündendir. Bu korku Muharrem’in aklını yitirmesine neden olur. Oysa Muharrem harama el sürmez. Dergah’ın paralarını topladıktan sonra hesap makinesiyle hesapları kontrol eder. Hesaplar doğru çıkınca Allah’a şükreder. Şeyh’in dediği gibi, “*Dünya işlerini yapmak için zihin açıklığı değil, kalp açıklığı gerekir. Zihin açıklığıyla yapılan işlere şeytanı bulaştırırsın*”. Bu konuda ne şeyh, ne yardımcısı, ne Muharrem’in patronu Ali Bey ne de müteahhitlerin bir çelişkisi yoktur. Onlar kapitalizmi gayet iyi anlamışlardır ve onun gereğini yerine getirirler. Oysa Muharrem içki için kiracıyı dükkandan çıkarmak ister. Çünkü onun verdiği para haramdır.

Muharrem (Rauf’a): Adam (kiracı) ikinci vakti içiyordu. Ne yapacağız?

Rauf: Hiç. Hiçbir şey. Allah onu ıslah etsin. Allah onu affetsin.

Muharrem: Amin, amin. Ama adam içiyordu. Ya onun kirası.

Rauf: Adam kirasını günü gününe ödüyor. İçiyorsa onun günahı. Allah onu ıslah etsin.

Muharrem: Ama o adam içki içiyordu.

Rauf: Peki Muharrem kardeş, söylersin, bir dahaki ay kendine başka bir yer bulsun. Tamam mı?

Muharrem’in ahlak anlayışı işine de yansır. Yanlarına aldıkları çırak Muhittin’le konuşurken ona öğütler verir. “*İşe geç kalmak yok, temizlikten kaytarmak yok*”. Muharrem’in ahlak anlayışı kılık kıyafet anlayışını da belirler. “*Burası esnaf, saçını keselim, ayıp olur*”.

Muharrem yalan söylemekten de yalanının ortaya çıkmasından da korkar. Fazla fiyatla çuval sattığı müteahhit diğer arkadaşları ile beraber yine çuval almaya gelince Muharrem, yalanının ortaya çıkacağından korkar.

Müteahhit: Aynı fiyattan değil mi?

Muharrem (İç ses ile): “Hesabı yanlış yaptık desek! 7 Milyarı Ali Beye kaptırdım. Artık geri dönüş yok. Bir daha satacağız. Bir daha satacağız.”.

Muharrem, minibüste yanına oturduğu bayan yolcuyla fiziksel temasta bulunmamak için toparlanır. Muharrem için cinsellik de ahlaki bir sorundur. Bastırdığı cinselliği rüyasında depreşince boy abdesti almaya gider, giderken de Şeyh’e ve yardımcısına rastlayınca utanır. Oysa şeyhe göre cinsellik utanılacak bir mevzu değildir. Cinsel açıdan hata yapmamak için evlenmek ve yuva kurmak şarttır.

Şeyh: Evlenmek helaldir. Niye? Çünkü bedenin ihtiyacını gidermek, zinaya düşmemek için.

Rauf: Şeyhim der ki şu Muharrem Efendiyi baş göz mü etsek?

Muharrem: Evlenmek mi? Biz o defteri çoktan kapadık Rauf kardeş. Biz buraya evlenmeye değil, yüz sürmeye geldik.

Ama aynı Muharrem elektrik su faturası öderken vatandaşın önce kuyruğa girmeden ödeme yapmada bir beis görmez. Önceleri kuyruğa girmeden ödeme yapmayı kul hakkına tecavüz olarak görür. Ancak şeyhin yardımcısı Rauf kendisini uyarır.

Muharrem: O zaman ben kuyruğa gireyim. Çünkü başkalarının hakkına şey gibi oluyor. Biliyorsun Rauf kardeş kul hakkı.

Rauf: O da olmaz. Senin vaktin değerli. Sen vaktini Allah yolunda kullanıyorsun. Kendi şahsın için değil. Bak bu kadar insan burada yemek yiyip içiyor. Görüyorsun değil mi? Bu kadar insana bu kadar hoca, bu kadar ulema ders veriyor. Bu gençler buradan dağılıyorlar, bir çok yerde bir çok dergah açıyorlar. Bütün bunlar neyle oluyor sanıyorsun? Biz bize verilen emaneti, burayı çekip çevirmeliyiz. Bu bir istek, bu bir görev değil Muharrem. Bu bizim üstümüze düşen bir farz anlıyor musun?

Muharrem: İyi ama ben bir şey demedim ki!

Rauf: Bunun için senin her dakikan altın değerinde. Kıymetli. Sen kendini öyle hissetmelisin. Sen yorulmamalısın. Sen oyalanmamalısın. Sen beklememelisin. Senin kazandığın her zaman sana Allah'a hizmet için yeni bir fırsat, anlıyor musun?

Memur (diğer memura): Müslüman'ız derler, şurada vatandaş beklerken önden kendi işlerini yaptırır. Devletin memuru torpil yapar.

Muharrem artık yol yordam öğrenmiştir. Belediyeye gider. Sıra beklemeden başkanla görüşür. İşlerini halleder ve tarikat üyelerine istedikleri belgeyi sağlar. Allah yoluna hizmette bulunan Muharrem için artık her yol mubahtır. Ahlak anlayışı da ona göre biçimlenir. Kaçak olan iş yeri için belediyeden tarikat yanlıları aracılığıyla ruhsat almak da bu yolda bir hizmettir.

(İçki içen) Kiracı: Geçen gün yine belediyeden geldiler. Kaçak diyorlar buraya hoca efendi.

Muharrem: Hallederiz.

Temel Dini Kanıtlar

İslam dini için temel dinsel kanıt, inancın kendisidir. İslam dininin kendine özgü dini ritüelleri ve pratikleri vardır. İnananın Allah'a itaat etmesi, boyun eğmesi hatta teslim olması gerekir. İnsanın Müslüman olabilmesi için Allah'ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna ve Kıyamet Günü'ne inanması gereklidir ve yeterlidir. Bu inancını göstermesi için de Müslümanların belirli dini görevleri yerine getirmesi gerekir. Bunlar, namaz kılmak; oruç tutmak; zekat vermek; hacca gitmek, "doğruları" yerine getirmek ve yanlışlardan kaçınmak ve Allah yolunda cihattır. 'Cihad'ın Arapçadaki karşılığı 'mücadele etmektir'. Öncelikle cihat, inanan bir insanın temiz ve onurlu yaşamak için mücadelesidir. Cihat, insanın nefesine karşı başlar daha sonra büyük cihatla da Allah yolunda her türlü mücadeleyi dile getirir. Buna siyasal mücadeleler de dahildir. Allah'ın düzeninin egemen olması için yapılması gereken her şey mücadeleyi içerir. Ancak bu mücadelede kadınlara, çocuklara, hayvanlara ve ağaçlara karşı şiddet uygulanmaz. Ayrıca dinde zorlama yoktur fakat cihat vardır. Günümüzde cemaatler ve dergahlar cihat üzerinden

kendilerini meşrulaştırmakta ve eylemlerini yaymaktadırlar. Artık cihat, bütün Müslümanları birleştirecek siyasal bir sembole dönüşmüştür (Mortazavi, 2008).

Bir Müslüman olan Muharrem, inandığı dinin pratiklerini yerine getirmeye çalışır. Beş vakit namaz kılar, namazdan sonra dua edip tespih çeker. Düzenli bir şekilde dergahın zikir törenlerine katılır. Yemeğini yer ve kendisine bahsettiği nimetler için Allah'a şükreder. Her başı sıkışınca ve üstlendiği görevin ve sorumluluğun gereğini yerine getirdikçe dua eder. Selamlaşmasını da İslam dininin emrettiği şekilde gerçekleştirir. "Günaydın" diyen, çırağı Muhittin'e kızar, "Önce Allah'ın selamını ver" diye çıkışır. Dergahın gelirlerini toplama işini Muharrem Efendi'ye vermeden önce Şeyh ve yardımcısı aralarında Muharrem Efendi hakkında konuşurlar.

Rauf: Sizce uygun olan o mudur?

Şeyh: Sence?

Rauf: Onun imanından, bağlılığından zerre kadar şüphem yoktur. Lakin benim sorum bu işi yapıp yapamayacağına dairdir.

Şeyh: Muharrem Efendi gençliğinden beri buraya gelir. Zikri aksattığına hiç şahit olmadım. Gönlü açık, imanı tamdır. Lakin ilmi zayıftır. Allah herkesi çeşit çeşit yaratmıştır. Her mahlukatın bir hikmeti, her insanın bir hizmeti vardır. Onun gönül kapısı açık Rauf. Dünya işlerini yapmak için zihin açıklığı değil, kalp açıklığı gerekir. Zihin açıklığıyla yapılan işlere şeytani bulaştırırsın.

Muharrem Efendi, sadece inanır ve inandığı için inancının gereğini yerine getirmeye çalışır. Bu konuda çırağı Muhittin ile Muharrem Efendi arasında bir görüş ayrılığı vardır. Muharrem daha metafizik bir dünya görüşü ile olay ve olguları analiz ederken Muhittin daha pratik, pragmatik ve ampirik düzeyde hayatı sorgulamaktadır.

Muhittin: Arkadaşlar ile oradakilere (Bosna'dakilere) yardım topluyoruz. Orası benim ülkem.

Muharrem: Senin ülken burası, bayrağın da bu bayrak (Türk bayrağını gösterir)

Muhittin: Sen savaşı görmedin.

Muharrem: Sizin için ben kaç gece dua ettim!

Muhittin: Dua ile olmaz.

Muharrem: Sus dinden çıkma. Ölümlere rahmet, hastalara şifa dile. Hayır da şer de Allah'tan.

Muhittin: Ufacık çocukları öldürdüler. Kaç kadının çılgılığı var kulaklarımda. Hepsi de Allah'tan yardım istedi. Neredeydi?

Muharrem (Muhittin'i tokatlar): Sus, günaha girme. Beni de günaha sokma. Sana iş verdik, aş verdik, yatacak yer verdik, sen hâlâ isyan ediyorsun. Sus şimdi gebertirim seni. Sadece güle ve dikenine şükretmek yeterli değil; kul, gül olmadan da şükredendir. ...Cevapsız soruları kendine sormaktan vazgeç. Başta sonu bilmek yeterli sandım. Sonda ne var? Ölüm. Ölümünden sonra? İşte bunu bilince tamam sandım. Yaradan'ın korkusu, onun korkusu beni düzene sokar sandım".

Ekonomik İlişkiler ve Sorunlar

1. Her şeyden önce dergahın kendisi ekonomik bir işletmedir. Geliri ve giderleri vardır. Bir kurum olarak dergahın işletilmesi gerekir. Şeyh, Muharrem Efendi'yi çağırır ve onunla konuşur.

Şeyh: Bilir misin ki dergahımızın çarkı nasıl döner? Çorbamız nasıl kaynar? Bilir misin onca çocuğumuz Kuran Kursunda nasıl okur? Yatağı sağlanır, üstü başı verilir". Bilirsin çoğu ya öksüzdür ya yetim ya da biçaredir ailesi. Yıllardır belki de yüz yıllardır hayır hasenat sahipleri mallarını ve mülklerini dergaha bağışlamışlardır. Dergahımızın birçok masrafları olduğu gibi birçok da iradı vardır şükürler olsun. Lakin bu dahi düzen gerektirir.

Muharrem'in yapacağı işleri ona anlatırken Şeyh'in yardımcısı, dergahın gelirlerinin ve mülkiyetinin ne olduğundan şöyle bahseder.

Rauf: İstanbul'un dört bir yanında 43 daire, 35 dükkan, 7 tane de üzerinde odun deposu ve hurdalık olan arsamız var. Vakitleri gelince bunların kiralarını toplayacaksın. Adresleri burada yazılı. Bitirip dergahta bana teslim edeceksin. İşte bu kadar. Ne var bunda!

2. Dergaha bağlı insanların dergahla olan ilişkilerinde ekonomik bir boyut vardır. Muharrem, dergahın ekonomik işlerini görmek için Şeyh tarafından görevlendirilir.

Şeyh: "Kiralarımızı toplayacaksın. Kirada olan yerlerin tamiri, bakımı varsa onları halledeceksin. Tamam işte bu kadar!"

Muharrem'in patronu Ali Bey de dergaha doğrudan bağlı olmasa da (en azından zikir törenlerine katılmaz) yaptığı iş, dergahın icazetini gerektirir. Müşterileri arasında dergahın üyelerinin olması kaçınılmazdır. Şeyh ondan da dergaha katkı yapmasını ister; ancak bu maddi bir katkıdan öte Muharrem'in dergahın işlerini yapması şeklindedir.

Şeyh: "Senden bir isteğim var Ali Efendi evladım".

Ali Bey: "Emriniz olur efendi hazretleri"

Şeyh: Bu kardeşimize [Muharrem'e] her öğlen namazından sonra izin vereceksin. İster maaşından kes, ister kesme. Allah yoluna hayra geçsin. Ama her öğlen namazından sonra izin ver. Allah için işleri vardır. Ben kefilim".

3. Dergah kendi içerisinde kapalı bir örgütlenmedir. İş yaptırmada ve iş vermede kendi üyelerine imkan tanır, kendinden olmayanı dışlar.

Şeyh: Allah razı olsun Muharrem Efendi evladım. Hesaplara şöyle bir baktım, [başka yerde Rauf din ulularının dünya işleriyle uğraşmamaları gerektiğini söylese de] bazı aksilikleri düzeltmek gerek. Bazı tamir işleri yaptırmışsın. İşte onları dergahımıza bağlı ustalara yaptırsaydın çok iyi olurdu. Hem din kardeşlerimize hayır işlemeleri için fırsat vermiş oluruz hem de dergahımızın gelişmesine yardımcı oluruz.

İslam'ın ekonomi anlayışı ve değerleri görünüşte Batılı değer sisteminden farklıdır. Batılı ekonomistler insanların ekonomik, siyasi ve sosyal motivasyonlarını açıklamak için bireysel çıkar anlayışına başvururlar. Bu bağlamda, Batılı ekonomik düşünce ilk başta ahlak sorunundan hareketle normatif bir anlayıştan pozitif bir anlayışa doğru bir gelişme göstermiştir. Bu bağlamda zaman içerisinde Batılı ekonomi kuramı, değerden bağımsız matematiksel formüller geliştiren pozitivist bir metodolojiye ulaşırken (Hunt, 2005), İslami ekonomi, tamamen değer yüklü normatif bir anlayışa dayanır. Batılı kapitalist ekonomi anlayışı sınırlı kaynaklara dayalı olarak

sınırsız insan ihtiyaçlarının nasıl karşılanacağını araştırır. Bu bağlamda ekonomik davranış, bireycidir. Kendi çıkarının peşinde koşan rasyonel insanın piyasa mekanizması aracılığıyla diğer ekonomik aktörlerle rekabet ettiği bir sistemin bilimidir ekonomi. Oysa İslami ekonomi modeli temelde Allah'ın yarattığı kaynakların sonsuzluğuna vurgu yapar. Sonsuz kaynaklara rağmen, insanların (kulların) ihtiyaçları sınırlıdır. Müslümanların ekonomik davranışları kolektivizme, toplum çıkarına, işbirliğine ve İslam ahlakına dayanır. Bu açıdan İslam dini, bireysel ihtiyaçlar da dahil, bütün insan davranışı üzerinde hukuki ve ahlaki sınırlamalar getirir. Bu sınırlamalar rekabeti gereksiz kılar. Bütün bir yaşam biçimi olarak İslam, sosyal adalete önem verir. Ölçülü olmayı, israftan kaçınmayı telkin eder (Mortazavi, 2008). Örneğin Muharrem Efendi'ye dergahın kiralarını toplama işleri verildikten ve kendisi de bu işi layıkıyla yaptığını gösterdikten sonra, Şeyh tarafından cep telefonu hediye edilir. Takım elbiseler, gömlekler, ayakkabılar, saat, dolmakalem ve oltu taşından tespih hediye edilince Muharrem Efendi şaşırır.

Şeyh: Hadi, diğer emanetleri de Muharrem Efendi'ye teslim ediver.

Rauf: Şimdi, buraya hazırlamıştım. Al bakalım bu saat senin. Vaktini anlamak için. Korkma şaşmaz. Gavur malıdır. Al bakalım bu kalem de senin. En pahalısından. Bir de bu tespih, oltu taşından.

Muharrem: Bunlara şeyhim bile el sürmezken bana yakışık alır mı Rauf kardeş?

Rauf: Onun zenginlik göstergeleriyle seninki bir mi Muharrem Efendi? Onun ilm-i irfanıyla tarikat-ı aliyemizin bereketi sende gözükmeli. Ne demiş şair? Bahçemizin halinden baharımı kıyasla. Bunlar gelip geçici şeyler. İlim irfan kalıcıdır. Allah hepimizi nail etsin. Gel bakalım Muharrem Efendi bu [lüks otomobil] da sana emanet. Bunu da Mahmut kullanacak ama senindir. [Mahmut'a dönerek] Hergün öğle vakti ya da Muharrem Efendi ne zaman söylerse onu iş yerinden alacaksın. Artık o ne isterse onu yapacaksın. Tamam mı? Artık ibadet dışındaki bütün vakitlerin tasarrufu Muharrem Efendi'ye ait. Gel-gel, git-git. Anlaşıldı mı?

Muharrem: Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber.

Rauf [Muharrem Efendi'ye]: Hadi git şimdi rahat rahat uyu. Allah rahatlık versin. Emanetlerin seni şaşırtmayacağı, onları kendi zevki sefan için değil de muteber işler için kullanacağını hepimize malumdur. Allah seninledir. Kolay gelsin.

İslâm dini yoksuların korunup kollanmasını ve dayanışma[k] gerektiğini belirtir. Buna karşın İslam dini özünde kapitalizmle çelişmez. Çünkü, her ne kadar bütün mülk Allah'a ait olsa da yeryüzünde onun adına bazıları bu mülkü tasarruflarında tutarlar. Bu açıdan İslâm dini de özel mülkiyet, kapitalist üretim, piyasa ve tüketim mekanizmalarına dayanan bir ekonomik modeli öngörür. Buna karşılık İslam devleti ekonomiye müdahale ederek, yeniden dağıtım sürecini düzenleyerek İslami normlar çerçevesinde sosyal adaletsizliği gidererek toplumsal yaşamı düzenler (Mortazavi, 2008). İslam içerisinde Marksist gelenekten etkilenerek sınıfsız bir toplum yaratma çabasında olanlar da vardır. Ancak Marksizm'in ateizme özellikle vurgu yapması ve dini, toplumların afyonu olarak görmesinden dolayı Müslümanlar Marksizm'e karşı temkinlidir. Özellikle SSCB'nin yıkılmasından sonra sosyalizm bütün dünyada itibar kaybederken, İslamcılık küreselleşen kapitalizme eklenilerek güçlenmiştir.

Filmde de dergahın çok sayıda taşınmaz mülkü ve kira geliri vardır. Kira gelirleri sayesinde dergah, kendi çapında önemli bir mali sermayeyi kontrol etmektedir. Bu

sermayenin kaynağını, yüz civarında, daire, arsa, dükkan, vb. taşınmazlar oluşturur. Dergah buradan elde edilen gelirlerle varlığını sürdürmektedir. Dergah yetenekli gençlerin ihtiyaçlarını karşılayarak onlara Kuran kursu vermekte ve buradan yetişenler, başka gençleri yetiştirmek için Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmaktadırlar. Kiraların toplanması, paraların bankaya yatırılması, kiralardan artırılması, bakım ve onarımların yapılması işi, daha önce ücretli bir işte çalışan ve kıt kanaat geçinen Muharrem'e verilir. Tarikatın mali işleri ile uğraştığında yeni giysiler, mobil telefon, özel şoförlü makam aracı sahibi olan ve farklı kişilerle ilişkiye geçen yeni bir Muharrem oluşur. İslam dininde bütün mülk Allah'a aittir. Bu açıdan mülkiyete ilahi bir değer atfedilir. Ancak kapitalist Müslümanlar, bu malın bekçiliğini yaptıklarını ve bu zenginliği Allah yoluna kullandıklarını vurgularlar.

Örneğin Şeyh mülkiyeti şöyle açıklar: "Tüm bu mülkler Allah'ındır ve dergahımıza emanet edilmiştir. Bu mülklerdeki her türlü emek Allah'a yapılan ibadettir". "...o benim değil ki, o, Onun [Allah'ın]. Her şey, her isim, her sıfat O'nun bize emaneti".

Ancak [Şeyh de dahil] ayrıcalıklı Müslümanlar, bu zenginliğin nimetlerinden faydalanmakta bir beis görmezler. Bu açıdan İslam dini kapitalizmde olduğu gibi biçimsel bir eşitlik söylemine sahipken, ekonomik anlamdaki eşitsizliği verili ve meşru kabul eder. Önemli olan Allah'ın huzurundaki eşitliktir. Şeyh, Rauf ve Muharrem Efendi ile Ali Bey, Cuma namazını Fatih Camii'nde kırlarlar. Yer olmadığı için Ali Bey arka saflarda kalır ama Şeyh, Rauf ve Muharrem Efendi aynı safta namaza durarak İslam dininin öngördüğü eşitliği gerçekleştirirler. Bu bağlamda kapitalizm İslam ile çelişmez. Kirasını ödeyemeyen yoksul ama dini bütün bir Müslüman aileden kira almamayı teklif eden Muharrem Efendi'ye Şeyh şöyle karşılık verir:

Muharrem: Efendi hazretleri durumları hakikaten çok kötü. Adam hasta, kadın işsiz. Üç tane çocuk. Üstelik aile de dini bütün bir aile.

Şeyh: Adem aleyhisselamdan beri zengin ile fakir hep olmuştur. Lakin bu zamanda fakir layığından çoktur. Açlık, yoksulluk diz boyu. Dinimiz fakirleri gözetir Muharrem. Senin o nurlu kalbin bunun farkında. Senin nurun o işte. Eğer kira almak lazım değilse alma. Ama o kirayı almadığımız için buradan bir talebin gönderilmesi gerekiyorsa onu sen seç Muharrem. Biz bu vebale karışmayız. Allah'ın izniyle o iş senin.

Muharrem: Evet belki kirada taviz vermek doğru değil, ama efendim bu zekat, fitre gibi şeyleri tarikat ehlinde toplansak da bu tür ailelere mi versek?

Şeyh: Bu dengeye bu yardım isteğine karışmak pek doğru değil. Sonra kiralardan toplanması için zekatların o ailelere verildiği ortaya çıkarsa cemaatimiz zarar görebilir. Bunlar hassas konular Muharrem. Dikkat etmek lazım.

Rauf: Gel Muharrem Efendi, şu yeni zamları hesaplayalım seninle. Kirasını ödeyen adamı içki içiyor diye kapı dışarı et. Dini bütün diye kira vermeyenden kira alma. Hadi bakalım şimdi çık işin içinden.

4. 1980'li yıllarda İslam inancına uygun bir şekilde faizsiz bankacılık sektörü ortaya çıkmıştır. Bu bankalar İslamcı dünya görüşüne dayanan ve faizin haram olduğunu düşünen insanların sahip oldukları paraların ekonomiye aktarılmasını sağlamıştır. Bu bankalar da gerek faizsiz olarak açtıkları TL. veya döviz hesapları gerekse iş yapmak isteyen kapitaliste ortak olma yöntemi ile kâr etmekte ve aslında diğer bankalardan çok da farklı olmayan işlemler yapmakta (Sönmez, 1992:41) fakat sadece elde ettiği artı değere faiz yerine kâr/zarar ortaklığı demektedir. Elektrik, su ve

havagazı paralarını bankaya talimat vererek otomatik olarak ödetmek isteyen Muharrem'in önerisine Şeyh'in yardımcısı Rauf şöyle itiraz eder.

Rauf: "O, olmaz, bankalar faizcilik yapıyor. Hem onlar bizim yatırdığımız elektrik su paralarını bir gün sonra yatırıp faizle sırtımızdan haram para kazanıyorlar. Olmaz".

Ancak aynı Rauf, dergahın kira gelirlerine yapılacak zam artışlarının hesaplanması söz konusu olduğunda kapitalizme karşı çıkmaz.

Rauf: "Ben de oturdum, bu önümüzdeki ay bazı kiraların zam zamanı, onları hesapladım.

Muharrem: "Eee? Nedir uygun olan?"

Rauf: "Valla işte enflasyon, beyaz eşya, TEFE, TÜFE filan derken % 15. Bence uygun olanı % 15".

Aynı şekilde para işlerinden korkan Muharrem çuval sattığında dolarla ödemek isteyen müteahhidin sorusuna şöyle yanıt verir.

Müteahhit Erol: Dolar olmasında bir sakınca var mı?

Muharrem: Yok canım. Niye olsun ki?

Yani ticaretin küresel sermayenin para birimi ile yapılmasında (dolarlar kendi ceplerine gittiği sürece) Müslümanlar açısından herhangi bir sorun yoktur.

5. Kapitalist sistemin ticarete ve ticari ilişkilere bakışını en iyi Muharrem Efendi'nin patronu Ali Bey'in yaklaşımı anlatır. Müteahhitlik işleri yapan Erol ve arkadaşlarının yaklaşımı da bunu ortaya koyar. Kapitalist sistemde kâr etmek için her yol mubahtır. Fırsatçılık en önemli meziyetlerden birisidir. Gerek Şeyh ve yardımcısı Rauf, gerek müteahhit Erol ve arkadaşları gerekse de Muharrem Efendi'nin patronu Ali Bey fırsatları değerlendirirler. Müteahhitler ticari işlerini yürütebilmek için dergaha yakın olmak isterler ve bunun yolu da Muharrem Efendi'ye yakın olmaktan geçer. Bu yakınlığı sağlamak için ticari olarak ilişki kurarlar ve Muharrem Efendi aracılığıyla Ali Bey'den 500'er kiloluk çuval satın alırlar. Muharrem de fazla hesap çıkarır ve Ali Bey'e daha düşük bir fiyat söyler ve Ali Bey ona rağmen satış fiyatını yüksek bularak sevinir.

Muharrem: "Karşıdan bir müteahhit geldi. Çuval istedi. Faturaya da ihtiyacı varmış 9 milyarlık, ben 7 milyar istedim. Biraz fazla oldu. Yanlış hesap, yorgunluktan".

Ali Bey: "İyi iyi... uzatma. Ticaret bu, kitapta yeri var. Fırsatları değerlendireceksin. Üstelik fitre ve zekatımızı da kuruşu kuruşuna ödüyoruz. Ne kazandımsa helalimdir.

9 milyarın 2 milyarını kendi alan Muharrem, 7 milyarı Ali Bey'e verir.

Ali Bey: "Aferin Muharrem, peşin satış ha?" Bu vakıf işleri sadece kalbini değil kafanı da açtı".

Benzer şekilde ticari amaçla dergaha yanaşmaya çalışan Müteahhit Erol, ihtiyacı olmadığı halde çuval alarak Muharrem Efendi ile tanışır. Bu onun için bir fırsattır. Bu ilişki ona başka ilişkilerin ve işlerin kapısını açacaktır.

Erol: Bizim inşaat işlerimiz var. Müteahhitim ben. İnşaat için bir miktar çuval alacaktım. ...Sizinle tanışmak bile benim için bir ihsan Muharrem Efendi. Çuval, işin latifesi. Asıl mesele sizinle tanışıp haspihal etmek.

Erol: (Yanında iki arkadaşı ile gelir) “Bu arkadaşlar da müteahhit. Tadilat oluyor, moloz oluyor. Onlar için çuval ihtiyaçları var... Çuval bahane. Ününüz ta bizim oralara kadar yayıldı”.

Buna karşılık Muharrem'in çırağı olan Muhittin, Bosna'daki savaş mağduru insanlar için para toplar. Allah'ın adına Kosova'dakiler için para toplayanlar o paraların bir kısmını kendi ceplerine indirmişlerdir. Türkiye tarihine “Bosna paraları” davası olarak geçen davada trilyonlar Allah adına toplanmış ve birilerinin cebine gitmiştir. Oysa Muhittin Allah adına toplamaz o paraları. Onların dünya görüşleri ve hayata bakışları dergah üyelerininkinden farklıdır.

Muhittin: Kosova Savaşı mağdurları için makbuz karşılığı para toplarız. Gönlünden ne koparsa.

Çavcının çırağı: Biz de savaştayız be oğlum, bizimki de ekmek savaşı.

Bu bağlamda İslam dini sadece sosyo-ekonomik bir ilişkiler dizgesi üretmez; bunun yanında kapitalist sistemi açıklayan bir anlayış tarzını da beraberinde getirir. Neticede İslam'ın temel ekonomik kurumu da kapitalist piyasa mekanizması ve bu mekanizma dolayısıyla kurulan özgür tercih ya da seçim anlayışıdır. Bu anlayış bir yandan kapitalizmi açıklarken öte yandan tarihsel bir sistem olarak kapitalizmi dogmatikleştirir ve meşrulaştırır. Küresel sermayenin yarattığı [ılımlı] siyasal İslam, küresel sermayenin çıkarları ile İslam'ın dogmatik ve gündelik yaşama ilişkin unsurlarını birleştirerek neo-liberal ekonominin hiyerarşik yapısını meşrulaştıran ve eşitlikçi toplumsal taleplerin önüne geçen ve toplumsal çelişkilerin üstünü örten muhafazakar bir sisteme dönüşmüştür (Yaşlı, 2010).

Görüntüsel Göstergeler

Film dilinin temel özelliklerinden birisi de görüntüsel göstergelerle sözel göstergelerin bir arada kullanılmasıdır. Sinemada göstermek esastır. Asıl anlatım aracı görüntülerdir. Söz, yardımcı unsurdur. Yani görsel yolla anlatılabilen bir mesajın söze anlatılmasına gerek yoktur. *Takva* filminde de özellikle bazı sahneler görüntüsel göstergeler yoluyla anlatılmıştır. Bunlardan bazıları Muharrem'in rüyasındaki sevişme sahneleridir. Muharrem'in bastırıldığı cinselliği, rüyasında dışa vurulmaktadır. Muharrem rüyasında çeşitli mekanlarda ve zamanlarda hep aynı kadınla sevişir. Sevişme, kırmızı ve loş bir ışık altında gerçekleşir ve böylece görüntüsel olarak erotik bir ortam yaratılarak cinsel çağrışımlar harekete geçirilir. Filmin sonunda bu kadının şeyhin kızı olduğu anlaşılır. Muharrem'e göre kadın şeytandır ve kendisini yoldan çıkarmakta ve Allah bu yolla kendisini imtihan etmektedir. Muharrem, Şeyh'in kendisini baş göz etme önerisini de reddeder. Cinsellik Muharrem için adeta bir tabudur. Dolmuşta yanına oturduğu kadın yolcuya fiziksel olarak temas etmemek için derlenip toparlanır. Alışveriş merkezinden geçerken gördüğü mayolu kadın resimleri ve cansız mankenler de Muharrem için birer şeytandır. Oysa Muharrem'in şeytan olarak nitelendirdiği ve tövbe ederek uykusundan uyandırdığı ve arınmak için boy abdesti

aldığı şeytan, Muharrem'in bastırıldığı bilinç altındaki güdülerin kişileşmiş olarak rüyasında karşısında çıkmasıdır.

Aynı şekilde Muharrem, kira paralarını topladıktan sonra namazını kılarken para dolu çanta çalınmasın diye çantayı önüne koyar. Namazını paraya doğru kılar. Kamera Muharrem'i ve paraları yan açıdan görür. Çerçeve de önce diğer namaz kılanlar görünür. Onlar mihraba doğru namazlarını kılarlarken ikinci çerçevede önündeki para dolu çanta ve Muharrem görünür. Muharrem sanki paraya secde ediyormuş anlamı çıkacak şekilde kapitalizm ve tekkeler arasındaki ilişki sembolik bir anlatımla dışa vurulur. Kapitalist sistemin temeli olan *sermaye* insanın yarattığı bir nesne olarak bütün insanları yöneten ve bütün insanları önünde secdeye durduran temel güç haline gelmiştir. Muharrem için para da yine kendisini baştan çıkararak bir şeytandır. Onu doğru yoldan çıkararak bir güçtür. Yanlışlıkla müteahhide fazla parayla çuval sattıktan sonra elinde kalan dolarları evine saklar. Onların dergahın parası zannedilmesinden çok korkar. Ailesine para göndermek için elindeki liralara dolara çevirtmek isteyen Muhittin'e şöyle der: "Mümkün olsa elimi bile sürmem onlara". Oysa küresel kapitalizm çağında din ve sermaye kol kola girmişlerdir. Muharrem'in kiracısı olan bir hipermarket sahibinden kirayı aldıktan sonra çevrinme hareketi yapan kamera, izleyiciye marketin üstündeki camiyi gösterir. Post-modern çağda binaların altı alışveriş merkezi üstü camidir artık. Tarikatlar eliyle toplanan paralarla, alta, zengin Müslümanların kendilerine ayırdıkları, alışveriş merkezi; üste cami inşa edilmektedir. Camide, kapitalist sistemin dışladığı, yoksulluk, yoksunluk ve sefalet içindeki insanlar, bu dünyada yitirdikleri kurtuluşu öbür dünyada bulmaları için yönlendirilirken, alttaki alışveriş merkezleri, yeni sermaye birikim düzeninde, eğitim ve beceri gerektiren işlerde çalışan ve görece yüksek gelire sahip olan kentteki vasıflı işgücünü oluşturan insanların alışveriş yapması ve eğlenmesi için düzenlenmiştir (Ocak,1996:37). Bu bağlamda bütün dünyayı yöneten güç de Muharrem Efendi'nin önüne koyarak ibadet ettiği paradır/sermayedir.

Sonuç

Bu makalede *Takva* filmi metin analizi tekniği kullanılarak incelenmiştir. *Takva* filmi, Türkiye'de sinema ve din ilişkisi açısından istisnai bir yere sahiptir. Türk sinemasının yüz yılı aşkın tarihinde din, sinema için her zaman bir kaynak oluşturmasına rağmen bu filmler daha çok dinsel menkıbelerin film haline getirilmesinden ibarettir. Türk sinemasında din konusu ya modernleşme karşıtı bir reaksiyon ile savunulmakta ya da din olgusu tarihten, toplumsal gelişmeden, geleneklerden kısaca kültürden soyutlanarak ele alınmakta ve aşırı modernleşmeci bir perspektifle dine karşı çıkmaktadır. İlk defa *Takva* filmi ile Türk sineması, dini somut bir sosyal gerçeklik olarak ortaya koymayı başarmıştır. *Takva* filmi Türk sinemasında laik-dinci [kısır] tartışmasının şabloncu sınırlarını aşarak hem dünya konjonktürüne bağlı olarak gelişen ve güçlenen dini akımları hem de bu akımların ekonomik ve siyasal bağlantılarını açık bir şekilde ortaya koyması bakımından Türk sineması açısından istisnai bir yere sahiptir. Film görünüşte dini inanç konusunu ele alıyor gibi görünmesine rağmen, tarikat ve dergahların nasıl birer ekonomik ve siyasal yapısı olduğunu bir adamın yaşantısı çerçevesinde ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda *Takva* filminin, Türk sinemasına, bireysel çapta da olsa, yeni bir soluk getirdiği söylenebilir. Çünkü Türk sinemasında daha önceki din konusuyla ilgili filmler ya da dini filmler, konu, anlatım tekniği, karakterler, diyaloglar açısından olumsuz anlamda ortak özellikler taşımasına karşın *Takva* filmi, düşünsel ve sanatsal açıdan ele aldığı konuda biçim ve içerik açısından belirli bir seviyeyi tutturabilmiş önemli bir filmidir. En başta *Takva* filmi türdeşlerinden ayıran en önemli özellik tema, anlatı yapısı, diyaloglar, görüntüsel göstergeler ve karakterler açısından gerçekçi bir film olmasıdır. Bunu sağlayan temel özellik de filmin düşünsel ve yaratım sürecinde belirli bir entelektüel çabanın harcanmasıdır. Film, siyasal ve ekonomik bir konuyu anlatmasına rağmen slogancılığa ve şablonculuğa düşmemiş, anlatmak istediği sosyal bir sorunu, sinemanın kendisine sunduğu imkanlar çerçevesinde söz ve görüntü kalabalığına kaçmadan anlatabilmiş başarılı bir film örneğidir. *Takva* filmi, Türk sinemasının gerek toplumsal sorunlara eğilme, gerekse de gerçekçi bir anlatım zenginliğine varan özellikleri ile Türk sinemasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir.

Türk sineması içerisinde *Takva* gibi, toplumsal sorunları gerçekçi bir şekilde ele alabilen filmlerin öncelikli olarak Türkiye'nin toplumsal sorunlarına dışarıdan şabloncu bir bakış açısıyla değil, içeriden tarihsel ve toplumsal bir perspektifle eğilmesi gerekmektedir. Yerli sorunları yerli bir bakış açısıyla ekonomik ve kültürel bir bütünlük içerisinde incelemek gerekir. Ekonomiyi yok sayıp sadece kültürel değerler üzerinden ya da tam tersi bir şekilde kültürel ve ideolojik sorunları yok sayarak sadece ekonomik yaklaşıma dayanan basit modellerle toplumsal sorunları açıklamaya çalışan filmler başarısız olurken *Takva* filmi ekonomi-kültür diyalektiğini yerli bir duyarlılıkla yakalayabildiği için başarılı bir film örneğidir.

Kaynakça

- Akyol, Taha (2009). "AKP Büyük Sermayenin Değil, Yükselen Anadolu Sermayesinin Temsilcisidir", *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* (içinde). Ed.: Ümit Kurt. Ankara: Dipnot. s.: 13-32.
- Arslan, Savaş (2006). "Yeşilçam'ın Yeşil Yüzü: Memleketim", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler-5* (içinde). Yayına Hazırlayan: Deniz Bayraktar. İstanbul: Bağlam. s.:185-196.
- Atam, Zahit (2007). "Takva Üzerine: Bir Kez Daha 'Türban Neyi Örtüyor?'". *Yeni İnsan Yeni Sinema*. Sonbahar-Kış. O6/07. 18-19. Ss.: 9-11.
- Cindoruk, Hüsametdin (2009). "AKP Dinci Bir Parti". *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* (içinde) Ed.: Ümit Kurt. Ankara: Dipnot. s.: 33-66.
- Hayward, Susan (2000). *Cinema Studies: Key Concepts*. Florence: Routledge.
- Heywood, Andrew (2007). *Siyasî İdeolojiler, Çevirenler: A. K. Bayram, Ö. Tüfekçi vd.* Ankara: Adres Yayınları.
- Hunt, E. K. (2005). *İktisadi Düşünce Tarihi*, Çeviren: Müfit Günay, Ankara: Dost.
- Karaömerlioğlu, M. Asım (2002). "Bağımlılık Kuramı, Dünya Sistemi Teorisi ve Osmanlı/Türkiye Çalışmaları", *Toplum ve Bilim*, No: 91. Kış. s.: 81-99.

- Kayalı, Kurtuluş (2004). *Metin Erksan Sinemasını Okumayı Denemek*, Ankara: Dost.
- Kayalı, Kurtuluş (1988). “Türk Sinemasına Hafızasını Kazandırmak Gerek”, *Bilim ve Sanat*. Mart. Sayı: 87. s.:12-15.
- Kurt, Ümit (2009). “Giriş”. *AKP Yeni Merkez Sağ mı?* (içinde). Ed.: Ümit Kurt. Ankara: Dipnot. s.: 5-11.
- Levi-Strauss, Claude (2002). *Yaban Düşünce*. Çev.: Tahsin Yücel. 4. Baskı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Maktav, Hilmi (2004). “Kuran’dan Kuram’a İslamî Sinema”. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. Cilt: 6. İstanbul: İletişim Yayınları. s.: 989-1019.
- Mortazavi, Saeed (2008) *Political Economy of Islam*. Humboldt State University. http://dscholar.humboldt.edu:8080/dspace/bitstream/2148/153/1/Political_Economy_of_Islam.pdf Erişim: 22 Temmuz.
- Ocak, Ersan (1996). “Kentin Değişen Anlamı”. *Birikim*. Sayı: 86-87 (Haziran-Temmuz). s.: 32-41.
- Özgülç, Agah (1994). *Türk Film Yönetmenleri Sözlüğü*. İstanbul: Afa Yayınları.
- Özgülç, Agah (1993) *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Türk Sineması*. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Özön, Nijat (1995). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*. 2. Cilt. Ankara: Kitle Yayınları.
- Özön, Nijat (1985). *Sinema-Uygulayımı-Sanati-Tarihi*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Propp, Vladimir (1990). *Masalın Biçimbilimi*. Çev.: M. Rıfat ve S. Rıfat. İstanbul: B/F/S/ Yayınları.
- Scognamillo, Giovanni (1998). *Türk Sinema Tarihi*. 3. Baskı. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Sönmez, Mustafa (1992). *100 Soruda 1980’lerden 1990’lara “Dışa Açılan” Türkiye Kapitalizmi*. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Storey, John (2000). *Popüler Kültür Çalışmaları*. Çeviren: Koray Kardeşahin. İstanbul: Babil Yayınları.
- Tikveş, Özkan (1968). *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukuku’nda Sinema Filmlerinin Sansürü*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Turan, Sibel (2005). “Türkiye’de Siyasal İslam’ın Görece Yükselişi: 28 Şubat Dönemeci ve Sonuçları ”. *Kapitalizm ve Türkiye-II* (içinde). Hazırlayanlar: Fuat Ercan-Yüksel Akkaya. Ankara: Dipnot Yayınevi. s.: 243-272.
- Wright, Melanie J. (2006). *Religion and Film: An Introduction*. London: I. B. Tauris and Company, Limited.
- Yardımcıel, Mukadder (2006). “Takva’ya Altın Kaz”. <http://www.hurriyet.com.tr/kultursanat/5456667> - 17 Kasım.

Yaşlı, Fatih (2010) “Anayasa Değişikliği, Yeni Rejim ve Sol”
<http://haber.sol.org.tr/print/yazarlar/fatih-yasli/anayasa-degisikligi-yeni-rejim-ve-sol-30838> Erişim: 13 Temmuz.

Çocuğun Adı Yok: Televizyon Haberlerinde Çocuğun Sunumu ve Çocuk Hakları Bağlamında Değerlendirilmesi

Şule YÜKSEL ÖZMEN *

Öz

Medya genel anlamda bilgilendirme, eğlendirme, kamuoyu oluşturma işlevleriyle anılmaktadır. Söz konusu çocuklar olduğunda; medyanın çocuklar üzerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu bakımdan medya büyük bir sorumluluk taşımaktadır. Bu çalışmada, medyanın bu sorumluluğu çocuklara ilişkin haberlerde nasıl ele aldığı incelenmiştir. Çalışmada Türkiye’de karasal yayın yapan ve en çok izlenen ana haber bültenlerine sahip TRT 1, Show TV, Kanal D, Star TV, ATV ve Fox TV’nin ana haber bültenlerindeki çocuk temalı haberler analiz edilmiştir. Çocukların nasıl sunulduğuna ortaya koymak için öncelikli olarak içerik analizi yapılmış, ardından nitel analiz yöntemiyle seçilmiş haberler çocuk hakları çerçevesinde yorumlanmıştır. Çocuk hakları ele alınırken, 1989 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Uluslararası Gazetecilik Federasyonu’nun çocuk haberlerinde uygulanacak ilkelere yönelik esasları temel alınmıştır. Çalışmada, literatürde çocuk odaklı habercilik başlığıyla kavramsallaştırılan haber anlayışı irdelenmiştir. Çalışma, çocuk haberlerinin yapılırken nelere dikkat edilmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Çalışmada televizyon haberlerinde çocuğun nasıl sunulduğu ve çocukların hangi durumlarda haber olduğu, çocuk hakları açısından haberlerin durumu soruları cevaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk haberleri, çocuk hakları, medya ve çocuk.

Child Has No Name: Presentation of Children in TV News and Evaluation of This Presentation in the Context of Children's Rights

Abstract

Media is known with its functions of informing, entertaining, molding public opinion in general. When the children come into question, media appears to have a significant impact on children. On this regard, media has a huge responsibility. It's examined how and in which way media takes responsibility in news about children in this study. The child-themed news were analyzed which have taken place in TRT 1, Show TV, Kanal D, Star TV, ATV and Fox TV main news bulletins which are terrestrial broadcasting in Turkey and have the most watched main news bulletins. A content analysis was carried out primarily in order to demonstrate how children is presented and then, the selected news by using qualitative analysis method were interpreted within the framework of children's rights. When considering children's rights, the principles of Convention of the Rights of the Children of the United Nations signed in 1989 and the principles of International Federation of Journalists are being based when considering children's news. The sense of news conceptualized with the child-focused journalism in literature was examined in this study. The study is important from the point of showing the thing to be paid attention while preparing news of children. The questions of how children are presented during the TV news and in which situations children become news and the situation of news in terms of children's rights were answered.

Keywords: Children news, children's right, media and children.

---

* Yrd.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi, E-posta: suleyozturk@gmail.com

Giriş

Çocuklar, medyada temsil edilme ve haklarının korunması noktasında dezavantajlı bir durumdadır. Çocuklar, haberlerde genellikle şiddet, suç veya hastalık içeren konularla ilgili olarak yer almaktadır. Medyanın işlevlerine bakıldığında kamuoyu oluşturma, bilgilendirme, eğlendirmenin başta geldiği görülmektedir. Medya bu işlevlerini yerine getirirken izleyici kitlesinin çeşitliliğine önem vermesi gerekmektedir. Bu çeşitlilik toplumsal cinsiyetten, etnik kimliklere, yaşlılardan çocuklara kadar geniş bir çevreyi kapsamaktadır. Çocukların medyada sunuluş şekilleri toplumun onlara yönelik algı ve tutumlarında belirleyici rol oynamaktadır. Medyada çocuğun sunum şekli veya görmezden gelişi toplumun diğer kesimi olan erişkin, yetişkin veya yaşlıların onları algılamaya biçimlerine etki edebilmektedir. Bu nedenle medyada çocukların nasıl sunuldukları önemlidir. Bu çalışmada, medyada çocukların temsiline ana haber bültenlerinde yer alan çocuk haberleri üzerinden bakılmıştır ve çocuk haklarına uyulup uyulmadığı ortaya konmuştur. Bunun için öncelikli olarak çocuk hakları kavramının medyada nasıl ortaya konduğu ve buna yönelik sözleşme ve etik kuralların neler olduğu özetlenmiştir.

Çocuk Hakları ve Medya

İletişim pedagogları çocuk ve medya ilişkisinde üç noktaya odaklanmaktadır. Odak noktasının ilkinin iletişim araçlarına duyulan güven oluşturmakta ve “bu derece medya araçlarına güvenmek doğru mu” sorusunu yöneltmektedirler. Bu konuda yapılan çalışmalarda sınırlı zaman dilimlerinde seçilerek izletilen programların çocuğun gelişimine olumlu katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Yoğun şekilde televizyon izlemenin çocukları olumsuz etkilediği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur. Buna göre; fazla televizyon izlemek çocuklar üzerinde şiddete düşkünlük, saldırganlık, suça teşvik, akademik anlamda başarısızlığa neden olmaktadır. İkinci nokta ise çocukların medya araçlarını kullanırken yeterli bilgileri olup olmadıkları üzerinedir. Bu sorunun cevabı medya okur-yazarlığı dersleri çerçevesinde aranmaktadır. Medya okur-yazarlığı en basit ve temel şekliyle medyanın akıllı ve etkili biçimde kullanılabilmesini içermektedir. Türkiye’de de Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) tarafından 2007-2008 öğretim yılında ilköğretim okullarında Medya Okur-yazarlığı dersi seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır. Diğer soru da iletişim araçlarının çocuğun gelişimine katkıda bulunacak şekilde ehlîleşip ehlîleşmediği üzerinedir. Çocuk haklarına televizyonların ne düzeyde yer verdiği, çocuk hakları odaklı bir medyanın varlığı, habercilik anlayışının gelişmesi bu çalışmanın konusuna denk gelmektedir. Çocuk ve medya konusunun ele alındığı sözleşme ve ilkelere bakıldığında en önemlilerinden biri 20 Kasım 1989 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi’dir. Sözleşme, Türkiye tarafından 1990 yılında imzalanmış; 1995’te *Resmi Gazete*’de yayınlanarak kabul edilmiştir. Toplam 54 maddeden oluşan Çocuk Hakları Sözleşmesinin temel prensipleri: çocuğun yaşaması ve gelişmesi, çocuğun korunması, çocuklara yönelik her türlü ayrımcılığın önlenmesi ve çocuğun kamusal alana katılımıdır. Sözleşmenin 17. maddesi medyanın çocuk hakları bağlamındaki rolüne işaret etmektedir. Çocuklarla İlgili Konularda Gözetilecek İlkeler ve Yollar başlığıyla Uluslararası Gazetecilik Federasyonu

tarafından 1998 yılında Brezilya'da düzenlenen bir toplantıda ortaya konan metin, çocuk hakları ve medya konusunda şu unsurlara yer vermektedir (Bek, 2011: 28-29):

- Çocuğu kapsayan konularda yazı yazarken hassasiyet göstermek ve çocuğun görebileceği zararı en aza indirmek için çaba sarf edilmelidir.
- Çocuklara zarar vereceği durumlarda onların görsel sunumundan ve teşhirinden kaçınılmalıdır.
- Çocukların sansasyonel haber malzemesi olarak kullanımından sakınılmalıdır.
- Kamu yararı söz konusu olmadıkça çocukların kimliği ifşa edilmemelidir.
- Çocukların cinsel içerikli görüntülerinin kullanılması önlenmelidir.
- Çocuk tarafından sağlanan bilginin teyidi sağlanmalı bu yapılırken de çocuk riske sokulmamalıdır.
- Çocuğun görüntüleri elde edilirken adil ve açık olunmalı, çocuk veya çocuktan sorumlu kişinin rızası alınmalıdır.
- Çocuk adına veya çocuğun çıkarlarını koruduğunu söyleyen kurumların doğruluğundan emin olmak için kimlik bilgileri doğrulatılmalıdır.
- Çocuğa açık bir yarar sağlamadıkça ailesine ödeme yapılmamalıdır.

Çocuk Hakları Bilgi Ağı (CRIN) tarafından belirlenen ilkeler ise şöyle sıralanabilir (Aktaran Bek, 2011:36-37):

- İsimler değiştirilmiş, gizlenmiş ve hatta kullanılmamış olsa bile, çocuğu, kardeşlerini veya akranlarını riske atacak görüntüleri veya haberleri yayımlamayın.
- Hiçbir çocuğa zarar vermeyin; yargılayıcı, kültürel değerlere duyarsız, çocuğu tehlikeye atan veya küçük düşüren, ya da çocuğun travmatik olaylara ilişkin acı ve üzüntüsünü tekrar canlandıracak soru, tavır ve yorumlardan kaçının.
- Mülakat yapılacak çocukları seçerken cinsiyet, ırk, yaş, din, statü, eğitim geçmişi veya fiziksel yetenekleri nedeniyle ayrımcılık yapmayın.
- Çocuklarla ilgili haber malzemelerinin reklamını yapmak için stereotipleri kullanmaktan ve sansasyonel sunum yapmaktan kaçının.
- Sahneye koymayın: çocuklardan, kendi geçmişlerinin bir parçası olmayan bir öyküyü anlatmalarını veya bir harekette bulunmalarını istemeyin.
- Çocuk ya da velinin bir gazeteciyle konuştuğunu bildiğinden emin olun. Mülakatın amacını ve nerede kullanılacağını açıklayın.

- Her türlü mülakat, video çekimi ve mümkün olduğunda belgesel fotoğraf için çocuktan ve velisinden izin alın. Mümkün ve uygun olduğunda, bu iznin yazılı olarak verilmesi gerekmektedir. Çocuk ve velinin herhangi bir şekilde zorlanmadan izinlerinin alınması gerekmektedir ve yerel veya küresel olarak yayılabilecek bir haberde yer aldıklarını anlamaları sağlanmalıdır. Bu genellikle, izin çocuğun kendi dilinde alınır ve karar çocuğun güvendiği bir yetişkinle birlikte verildiğinde sağlanabilmektedir.
- Mülakat yapanların ve fotoğrafçıların sayısını sınırlı tutun. Çocukların rahat olduğundan ve öykülerini baskı olmaksızın anlatabildiklerinden emin olun.
- Çocukların öyküsünün veya görüntüsünün yer aldığı daima konuya uygun bir bağlam sunun.
- Aşağıdaki durumlarda çocuğun adını değiştirin veya görüntüsünü gizleyin:
  - çocuk cinsel istismar veya sömürü mağduruysa,
  - çocuk fiziksel veya cinsel istismarın failiyse,
  - çocuğun kendisi, anne babası veya velisi tam bilgilendirilmiş rıza vermediği takdirde
  - çocuğun HIV-pozitif ya da AIDS olduğu durumlarda
  - çocuk bir suçla suçlanıyor veya hüküm giymiş ise.
- Başka çocuklarla veya bir yetişkinle, tercihen her ikisiyle birlikte, çocuğun söyleyeceği şeyin doğruluğunu teyit edin.
- Bir çocuğun risk altında olup olmadığı konusunda emin değilseniz, haber değeri ne kadar yüksek olursa olsun, tek bir çocukla ilgili haber yapmak yerine çocukların genel olarak durumlarıyla ilgili haber yapın.

Türkiye Medyasında Çocuk Haklarına Yönelik Düzenlemeler

Çocuk haklarını koruyan çocuk odaklı haberlerin yapılması amacıyla Bağımsız İletişim Ağı (BİA) tarafından çeşitli seminerler ve atölye çalışmaları yapılmıştır. Çocuk haberciliği bölümü ağın sitesi Bianet'te bir bölüm olarak yer almaktadır. British Council, BBC World Service Trust ve Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ortaklığında Medya ve Çeşitlilik Kılavuzu hazırlanmıştır. Bu kılavuzda medyanın üretim süreci ve içeriğini çocukların yararına dönüştürmek için ortaya hedefler atılmış, medya kuruluşlarına ve medya profesyonellerine düşen temel görevler sıralanmıştır. Buna göre medya içeriğinde çocuklara yaklaşım yaş, cinsiyet, ırk ya da etnik köken, dini inanç, sosyal ve ekonomik statü farkına bakılmaksızın medya içeriğinde çocuklar arasında ayrımcılığı önlemek ve onurlarının korunması konusunda gerekli duyarlılığı göstermek medya çalışanlarının görevi olarak ifade edilmiştir. Türkiye çapında uygulanan medya eğitimlerinin sonucunda 350 medya profesyonelinin katılımıyla

“Çocuk Dostu Medya Ağı” oluşturulmuştur. Çocuk Hakları, Medya ve Etik Kılavuzu medya mensuplarına tanıtılmış, çocukların “sessiz mağdurlar” veya “sevimli masumlar” olarak sunulmasından kaçınmanın önemi vurgulanmıştır.

Çocuk haklarının medyada korunmasına yönelik bir diğer madde Türkiye Gazeteciler Cemiyeti Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi’nde yer almaktadır:

“İlgili suçlara ve cinsel saldırılarda sanık, tanık ya da mağdur (maktul) olsun, 18 yaşından küçüklerin açık isimleri ve fotoğrafları yayınlanmamalıdır. Çocuğun kişiliğini ve davranışlarını etkileyebilecek durumlarda, gazeteci, bir aile büyüğünün veya çocuktan sorumlu bir başkasının izni olmaksızın çocukla röportaj yapılmamalı veya görüntüsü alınmaya çalışılmamalıdır.” (www.tgc.org.tr).

Doğan Medya Grubu, Yayın İlkelerinin 17. maddesinde çocuk haklarına değinmektedir: “Şiddet ve zorbalığı özendirici veya kışkırtıcı; çocukları cinsel konularda olumsuz yönde etkileyici, bireyler, topluluklar ve uluslararası nefret ve düşmanlığı körükleyici yayın yapmaktan kaçınılır” şeklinde yer alır. Etik ilkeler bağlamında ele alınmasa da TRT’de yayın ilkelerinde gerek çocuk haklarını koruyan gerekse gelişimlerine yardım edecek eğitsel unsurlara yer vermektedir.

İlgili Çalışmalar

Medyada çocukların imajları, kültürel hayattaki korku ve ümitleri özetleyecek şekilde yer alan metaforik bir araç olarak işlev görmektedir. Çocuklarla ilgili konular insanların ilgisini çektiği için haberi değeri yüksektir. Haber değeri olarak adlandırılan şey, kitle iletişim araçları yetkililerinin, eylem ya da söylemlerin üretimi, seçimi, biçimlendirilmesi ve yayımlanması sırasında kullandıkları profesyonel kodlardır (Girgin, 2003:32). Haber değeri beş başlık altında toplanır. Zamanlılık, yakınlık, önemlilik, sonuç, insanın ilgisini çekme. Çocuklar ilgisini çekme başlığı nedeniyle genellikle haber olmaktadır.

Çocuk haberleri yayın yönetmenleri tarafından en çok tercih edilen haberlerdendir. Fakat sadece ilgi çekicilik unsuru göz önünde bulundurulduğu için çocuk sorunlarının çözümü noktasında katkı sağlayamamaktadır. Şirin (2006) nedeninin medyanın kullandığı dil olduğunu ifade etmektedir. Çünkü haberin kurgusu dramatik olduğu için okuyucu ya da izleyici olayın gerçekliğinden uzaklaşmaktadır. Dramatik kurgu olayı bir film gibi izlemelerine neden olmaktadır.

Çocukların medyada nasıl yer aldığına ilişkin Moeller (2002) tarafından yapılan çalışmada, medya beş farklı kategoride çocuk haberlerini ele aldığını ortaya koymuştur:

1. Çocuklar, ülkenin gelecekteki refahının taşıyıcıları olarak kullanılmaktadırlar.
2. Çocuklar mağdur rolünde kullanılmaktadır. Mağdur, çocuk olduğu zaman felaket özellikle olduğundan fazla görünür hale gelir.
3. Çocuklar “kurtarılan mağdurlar” olarak gösterilmektedir. Bu yöntem insancıl, politik, askeri, ekonomik vb. tepkiye iteklemek için kullanılmaktadırlar.

4. Çocuklar “melek” olarak tasvir edilmektedirler. Onların masumiyeti, özellikle de tasvir edilen masum çocuk bir bebek olduğunda, kötü adamları ve suçları karartır.
5. Çocuklar fırsatın hedefleri olarak kullanılmaktadırlar.

Masumiyetin Hiyerarşisi adını verdiği bu çalışmada Moeller (2002: 48-50) masumiyeti basamaklandırmaktadır. Masumiyet hiyerarşisi, bebeklerle başlamakta, azalan sırada, 12 yaşına kadar olan çocuklar, hamile kadınlar, onlu yaşlardaki kız çocuklar, yaşlı kadınlar, diğer tüm kadınlar, onlu yaşlardaki erkek çocuklar ve diğer tüm erkekler şeklinde devam etmektedir. Haberlerde de bu durum görülmektedir.

Televizyon haberlerinde çocukları ilgilendiren haberlere çok yer verilmemektedir. Yer verildiğinde de ya suç konusunda ya da çoğunlukla da kurban olarak sunulmaktadır. Çocuklarla ilgili haberlerin de yüzde 20’si sadece onları ilgilendiren haberlerdir. Çocukların konu olduğu haberler, anne baba, doktor, avukat, mahkeme gibi daha çok erişkinlere yönelik temalardan oluşmaktadır (Mazzarella, 2007). Larry Grossberg toplum içindeki en sessiz nüfus olarak çocukları tarif ederken bunun nedenini de çocukları konuşturmak ve onların hikâyelerini yazma konusunda gazetecilerin isteksiz ve başarısız olmalarını sebep göstermektedir (Aktaran, Mazzarella, 2007). Çocuklarla röportaj yapmak ayrı bir beceri ve hassasiyet istediğinden gazetecilerin bu yönde bir çekinceleri olması bu yargıyı destekleyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ulus (2006) tarafından yapılan çalışmada çocukların medyada görünürlük kazandığında bu durumun çoğunlukla şiddete ve suça ilişkin konularla ilintili olduğu göstermektedir. Mutlu (2006) tarafından yapılan sokak çocuklarının ana haber bültenlerinde nasıl yer aldığına ilişkin söylem analizi televizyon haberlerinde çocuğun sunumuna yönelik bir çalışmadır. Mutlu, sokak çocuklarının toplum tarafından algılanışının olumlu olmadığını ve ‘suçlu’, ‘tinerci’, ‘yankesici’, vb. sıfatlarla bu çocukların toplum tarafından dışlanmadığını söylemektedir. Toplumda böyle bir algılayışın oluşmasındaki temel aktörün de medya olduğunun altını çizmektedir. Alankuş (2007:5) medyanın çocuklara iki farklı uçta yer verdiğini, bu uçlarının birinin “suçlu” diğerinin de “mağdur” olduğunu söylemektedir.

Büyükbaykal ve Büyükbaykal (2005), Cangöz (2005) ve Çalgan (2008) tarafından üç gazeteye içerik analizi yöntemiyle yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar çıkmıştır. Bu çalışmada da çocukların en çok mağdur olarak ele alındığı görülmüştür. Salihoğlu (2007) tarafından yapılan çalışmada da üç gazeteye içerik analizi yapılmıştır. Bu çalışmada ele alınan unsurlardan bir tanesi olan çocuğun kimliğine açıkça yer verilip verilmediğine yönelik kategori çocuk hakları ihlalinin göstermektedir. Çalışma çocukla ilgili haberlerin yarısından fazlasında çocuğun açık kimliğinin yayınlandığını ortaya koymuştur. “Çocukların kimliği haberde açık şekilde geçemez” şeklindeki etik kuralın çiğnenerek çocuk hakları ihlal edilmiştir. Çocukların kitle medyasında nasıl temsil edildiği sorunsalına örnek araştırma olarak 12 Temmuz-12 Ağustos tarihleri arasındaki *Star*, *Akşam* ve *Hürriyet*’te çocuklarla ilgili haberlerin içerik analizi yapıldığı çalışmada 128 haberden 114 tanesinin çocuk mağduriyeti ile ilgili olduğu tespit edilmiştir. Çocuklar, haberlerde edilgen bir konumda, şiddete maruz kalan ya da afet, kaza, trajediden zarar gören konumundadır. Haber içindeki hiyerarşi,

çocuklar üzerinde iktidar/şiddet uygulanan tecavüz, dayak, kaza, afet, yakınıni kaybetme, hastalıktan mağdur olma, yanlış tedavi, yanlış ameliyat, hastane masraflarını ödeyemeyen ailenin onu terk etmesi şeklindedir. Ayrıca alt gelir grubu ve kız çocukları, şiddet, kaza, hastalık, trajedi benzeri olaylarla haberde mağdur olarak temsil edilmektedir (Mora, 2007).

Araştırma Modeli

Araştırmanın örneklemini ATV, Fox TV, Kanal D, Show TV, Star TV ve TRT1’de yayınlanan ana haber bültenlerinin 3 Ocak-22 Ocak 2012 tarihleri arasındaki yayınları oluşturmaktadır. Aralık 2011 tarihini içeren bir aylık süre zarfında televizyon kanallarının izlenme oranlarına bakılmıştır ve en çok izlenen, karasal yayın yapan televizyon kanallarının haber bültenleri örneklem kapsamına alınmıştır. Haber bültenlerinin seçildiği zaman diliminin belirlenmesinde amaçlı örneklem yöntemi benimsenmiştir. Çalışmanın tarih seçiminde bir bölümü sömestr tatiline denk gelen, diğeri bölümü de okul zamanını kapsamına dikkat edilmiştir. Bu tarihlerin seçilmesinin nedeni çocukları ilgilendiren sömestr tatili gibi bir olayda çocuklara yönelik haberlerde bir artışın nicelik olarak olup olmadığına bakmaktır. Bu tarihleri arasındaki yukarıda belirtilen kanalların toplam 120 ana haber bültenini incelenmiş ve bu haber bültenlerinde çocuk konulu toplam 81 haber bulunmuştur. 120 haber bülteninde çocuk konusu geçen 81 habere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik çözümlemesi, iletişimin yazılı içeriğinin objektif, sistematik ve sayısal tanımlamalarını yapan bir araştırma tekniğidir (Berelson, 1952: 56). İçerik çözümlemesinin amacı, metinlerin içeriklerinden sosyal gerçeğin boyutlarına yönelik çıkarım yapmak olarak ifade edilirken, içerik analiz ile (a) durum tespiti, (b) alıcı üzerindeki etki ve (c) konu analizi yapılmaktadır (Gökçe, 1995:24).

Bu anlamda içerik analizi yönteminin özünü “sınıflandırma sistemi” oluşturmaktadır. İçerik çözümlemesinin amacı, sınıflandırma sisteminin dayandığı kategorileri göstermek, bunların hangi anlama geldiğini ve genel görünüm için hangi ağırlığa sahip olduğunu ortaya koymaktır. Yine sınıflandırma sistemi sonuçta kategorileri, yani değişkenleri karşılaştırma ve ölçmeyi amaçlamaktadır (Gökçe, 2001: 157). Bu çalışmada araştırma sorularına yanıt verecek şekilde bir sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırma çerçevesinde de kodlama cetveli oluşturularak, içerik çözümlemesiyle toplanan veriler analiz edilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Çalışmada öncelikli olarak içerik çözümlemesinin sonuçları tablolar halinde verilip yorumlanmıştır. Haberlerin televizyon kanallarına göre dağılımı, haberlerde hangi sırada çıktığı, haberin türü, haberde yer alan çocuğun cinsiyeti, haberde yer alan çocuğun niteliği haberin genel niteliğine yönelik tablolar açıklanmış, ardından çocuk haklarını korumaya yönelik unsurların haberde uygulanıp uygulanmadığına yönelik tablolara yer verilmiştir.

Tablo 1 Haber Türlerinin TV kanallarına Göre Dağılımı

Haberin Türü	Kanal adı						Toplam
	Show	Kanal D	Star	ATV	Fox	TRT1	
Politik	1	1	3	2	0	0	7
Sağlık	1	0	3	1	8	1	14
Polis / adliye	0	0	1	1	10	0	12
Magazin	1	2	2	5	5	0	15
Toplum	0	3	3	6	7	1	20
Trafik	2	0	2	4	4	1	13
Toplam	5	6	14	19	34	3	81

Çocuklara ilişkin en çok haberin Fox TV’de en az haberin de TRT1’de olduğu görülmüştür. Kanal D ve Show TV’nin ATV ve Star TV’ye göre çocukla ilgili haberlere daha az yer vermektedir. Haber bültenlerinde çocuklarla ilgili haberlerin genellikle 10. haberden sonra yayınlandığı ve haberlerin ortalama sürelerinin 2 dakika olduğu görülmüştür.

Çocuklara ilişkin haberlere bakıldığında örneklem zamanına denk gelen okulların sömestr tatili nedeniyle en fazla toplum haberinin yapıldığı görülmektedir. İkinci olarak magazin haberleri dikkati çekmektedir. Bunun nedeni ise, sömestr tatilinde çocuklara yönelik tiyatro, gösteri, sinema, vb. gibi tatil eğlencelerini içeren haberlerin olmasıdır. Bu haberlerin reklam unsuru taşıdığı gözlemlenmiştir. Üçüncü sırada ise sağlık haberleri yer almaktadır. Dördüncü sırada ise polis / adliye haberleri vardır. Sağlık ve polis /adliye haberlerine en çok yer veren haber bülteni Fox TV ana haber bültenidir. Trafik kazaları ya da trafik kazası sonucu mağdur olmuş kişiler tüm haber bültenlerinde Kanal D dışında tüm haber bültenlerinde yer almaktadır. Politik içerikli haberler genellikle öğrencilerin bir politik şahsiyeti ziyareti ya da bir politik kişinin yolda, okulda veya toplantıda çocuklara gösterdiği ilgiye yönelik haberlerdir.

Tablo 2 Haberde geçen çocukların cinsiyeti

Cinsiyet	Haber sayısı	Yüzde
Kız	18	22,2
Erkek	20	24,7
Genel	35	43,2
Belirtilmemiş	8	9,9
Toplam	81	100,0

Haberde geçen çocukların cinsiyetine bakıldığında %22,2’si kız, %24,7’si erkektir. Genel olarak ifade edilen haberler % 43,2 oranındadır ve bu haberler

çocukların toplu olarak görüldüğü ve tüm çocukları kapsamaktadır. Belirtilmemiş olan ise, genellikle suç odağı olarak ifade edilen çocuklara yönelik haberlerdedir.

Tablo 3 Çocukların haberde yer alma durumu

Çocuk haberde yer alma durumu	Kanal Adı						Toplam
	Show	Kanal D	Star	ATV	Fox	TRT1	
Fiziksel İstismarın Öznesi	2	1	0	4	11	0	18
Ekonomik Açıdan Mağdur	0	0	0	2	0	0	2
Eğitim İmkânından Mağdur	0	1	1	0	3	0	5
Başarı Öznesi	1	1	3	2	2	2	11
Reklam Aracı	1	2	3	6	7	0	19
Duygu İstismarının Öznesi	1	1	5	2	7	1	17
Suç Odağı	0	0	1	1	4	0	6
Diğer	0	0	1	2	0	0	3
Toplam	5	6	14	19	34	3	81

Çocuğun haberlerde nasıl yer aldığına bakıldığında en fazla mağdur olarak yer aldığı görülmektedir. Mağduriyetlerine bakıldığında fiziksel istismarın öznesi olarak 18 haberde, özellikle hasta ve yaşamını yitirmiş çocuk haberlerinde duygu istismarının öznesi olarak 17 haberde, eğitim ve ekonomik açıdan mağdur olarak da 7 haberde yer almıştır. Çocukların reklam aracı olarak kullanıldığı haber sayısı da 19 tanedir. Suç odağı olarak çocuklara yer veren kanal olarak Fox TV dikkat çekmektedir.

Tablo 4 Çocukların haberde yer alma biçimleri

Yer alma biçimi	Haber sayısı	Yüzde
Hasta /özürlü	16	19,8
Yaşamını yitirmiş	10	12,3
Yabancı	3	3,7
Evlat edinilmiş	2	2,5
Öğrenci	23	28,4
Suçlu	5	6,2
Çocuk gelin	6	7,4
Diğer	16	19,8
Toplam	81	100,0

Çocukların haberlerde yer alış biçimlerine bakıldığında en fazla öğrencilerle ilgili haberler mevcuttur. Sömestr tatiline denk gelen sürede bu araştırmanın yapılmasının da bunda etkisi vardır. İkinci olarak hasta ve özürli çocuklara yer verildiği görülmüştür. Ardından yaşamını yitirmiş çocuklar hakkında haber yapıldığı, bunu da çocuk gelin haberleri izlemektedir. Diğer haber kategorisinde yer alan çocuklar genellikle ünlülerin çocukları, reklam malzemesi olarak kullanılan çocuklar oluşturmaktadır.

Tablo 5 Çocuk haberde yer aldığı fiziksel çevre

Fiziksel çevre	Haber sayısı	Yüzde
Evde	10	12,3
Okulda	10	12,3
Sokakta	24	29,6
Hastanede	11	13,6
Diğer	16	19,8
Sahne	10	12,3
Toplam	81	100,0

Çocukların görüntüsüne yer verildiğinde nerede olduğuna bakıldığında en çok sokakta çocukların görüntülendiğini görüyoruz. Özellikle hasta çocukların hem evde hem de sokakta görüntülendiğini, çocuk sokaktayken genellikle oyun oynayan çocuklara bir kenarda durum bakarken ki görüntüsüne yer verilmektedir. Diğer kategorisindeki yer alan unsurlar çoğunlukla yaşamını yitirmiş veya yoğun bakımda hasta olarak yatan çocuğun fotoğrafı ve alışveriş merkezlerini içermektedir.

Tablo 6 Kanallara göre çocuğun kimlik bilgilerinin açıklanması

Çocuğun kimlik bilgileri açık ve net şekilde geçiyor mu?	TV Kanal Adı						Toplam
	Show	Kanal D	Star	ATV	Fox	TRT1	
Evet	3	1	4	6	13	2	29
Hayır	2	5	10	13	21	1	52
Toplam	5	6	14	19	34	3	81

Haberlerde genellikle çocukların kimlik bilgilerinin açıklanmamaktadır. Habere konu olan çocuk hasta ya da yaşamını yitirmiş ise kimlik bilgileri açık şekilde haberde geçmektedir. Suç veya taciz gibi bir durum söz konusu ise sadece ad ve soyisim baş harfleri ile verilmektedir.

Tablo 7 Kanallara göre çocuğun fiziksel çevrede tanınması

Çocuğun fiziksel çevresinin onu tanınmasına yol açacak unsurlar haberde var mı?	TV Kanal Adı						Toplam
	Show	Kanal D	Star	ATV	Fox	TRT1	
Evet	4	5	6	15	25	3	58
Hayır	1	1	8	4	9	0	23
Toplam	5	6	14	19	34	3	81

Çocuk hakları bağlamında haberlere bakıldığında çocuğun isminin geçmemesi dışında çocuğun tanınmasına yol açacak yakın çevresinin de isimlerinin geçmemesi, okuduğu okul, oturduğu mahalle gibi unsurların haberde olmaması gerekiyor. Bu durumun televizyon kanallarının ana haber bültenlerinde nasıl olduğuna bakıldığında çocuğun yakın fiziksel çevresinde onun tanınmasına yol açacak unsurların haberde yer aldığı görülmüştür.

Tablo 8 Kanallara göre çocuklarla röportaj yapılması durumu

Çocukla röportaj yapılmış mı?	TV Kanal Adı						Toplam
	Show	Kanal D	Star	ATV	Fox	TRT1	
Evet	2	3	3	8	10	1	27
Hayır	3	3	11	11	24	2	54
Toplam	5	6	14	19	34	3	81

Kanallara göre çocuğa sorulan sorunun kolay ve anlaşılır olma durumuna bakıldığında sadece 27 haberde çocuklarla röportaj yapıldı ve sorulan sorularında anlaşılır olduğu görülmüştür. Çocuklar tarafından sorunun anlaşılır olup olmadığının saptanması için benzer sorular aynı yaştaki çocuklara yöneltilmiştir. Örneğin “Sen sahnede halay çekecek olsan, ben sana heyecanlı mısın diye sorsam nasıl cevap verirsin?” gibi haberde muhabirlerin sorduğu suçlayıcı ya da duygusal yönlendirme taşımayan sorularla soruların anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir. Çocuklara sorulan soruların suçlayıcı ya da yönlendirici olup olmadığına bakıldığında sadece 8 haberde bu yönde bir tavır gözlemlenmiştir. ATV 5 haber ile çocuklara suçlayıcı ya da yönlendirici soru soran kanal olarak dikkat çekmektedir. Suçlayıcı ya da yönlendirici sorulara örnek “Paranız olmadığı için okula gidemediğine üzülüyor musun?” veya “Bu çocuk gelinin ikinci evliliğiymiş” şeklinde aktarılan bir haberde “kocanız niye dövdü sizi?” şeklindeki sorulardır.

Nitel Yorumlar

Çocukların haberlerde nasıl tanımlandığına bakıldığında; yaşıyla, hastalığı veya özüyle, sevimlilik unsuru taşıyan sıfatlarla, mağduriyetiyle, okuluyla, yeteneğiyle, iddia edilen suçuyla ve memleketi ile tanımlanmaktadır.

Yaşıyla

5 yaşındaki Özgür

Üç yaşındaki Sümeyye

13 yaşındaki küçük mucit

Hastalığı ve Özüyle

Cam çocuk Esra

Doğuştan cam kemik hastası Esra

Türkiye’de karaciğer nakli yapılan en küçük bebek

Doğuştan kalp damarları ters olan Hira bebek

Sevimlilik unsuru taşıyanlar

Minikler başbakanın imza istedi

Miniklerin Pepe İzdihamı-minikler imza kuyruğuna girdi

Dansın minik yıldızları – minik dansçılar

Podiyuma çıkan minik mankenler

Minik bebek

Mağduriyetiyle tanımlananlar

Ehliyetsiz sürücünün bisikletiyle gezerken ezdiği Küçük Tuğra

Küçük dâhiye okulda şiddet

Okulu ile tanımlananlar

İlkokul öğrencileri Enerji verimliliği haftasında bakanlığın misafirleriydi

Anaokulu öğrencileri

İlköğretim öğrencisi E. A.

Yeteneği ile tanımlananlar

Uçan yumurcaklar

Anadolu Ateşinin kıvılcımları miniklerin performansı dudak uçuklatıyor

Memleketi ile tanımlananlar

İstanbullu çocuklar rekor kırdı

Ankaralı öğrenciler

Danimarkalı çocuklar

Suçuyla tanımlananlar

PKKlı öğrenciler okul basıp öğretmen dövdü

Madde bağımlısı çocuklar terör estirdi

Molotof atan çocuklar

Sonuç

Araştırmanın sonuçları, UNICEF tarafından hazırlanan “Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif” adlı projede yer alan çocukların medyada nasıl temsil edildiğine ilişkin çıkarımlarla paralellik göstermektedir. Buna göre, çocuklar medya gündeminde yetişkinlerle eşit oranda yer almamaktadır. Haber öykülerine konu olduklarında ise şiddet veya kazaya maruz kalmış pasif ve sessiz “kurbanlar” veya bizzat şiddet ve potansiyel tehlikenin kaynağı veya öznesi olarak işaret edildikleri görülmektedir (UNICEF, 2007). Mağdur çocuklar, Şirin çocuklar, minik şeytanlar, olağanüstü çocuklar, aksesuar olarak çocuklar, yetişkinlerin geçmişle ilgili nostalji duyguları barındıran günümüz çocukları, minik melekler, gibi kategorileştirmelere (UNICEF; 2007) incelenen haberlerde de rastlanmıştır.

Medyanın çocuk temsiline çarpık bir anlayışa sahip olduğu görülmektedir. Çocuğa zamansal olarak az yer verildiğinde sorunlar görmezden gelinmekte ve çocuk temsil edilmemektedir. Çok yer verildiğinde de bu kez çocuk haklarının ihlal edildiği görülmektedir. Fox TV örneğinde görüldüğü gibi, hasta, engelli, suçlu vb. şekilde çocuk ötekileştirilmektedir. Alankuş (2007) burada ötekileştirme olarak ifade edilen durumu “çocuğun medyadaki görünürlüğünün artması özellikle haberlerde yer bulması çocuk hakları ihlallerini artırmaktadır” şeklinde yorumlamaktadır. Çocukların başına gelen hastalık, taciz, tecavüz vb. unsurlar haber değeri taşımaktadır. Türkiye’de kitle iletişim araçlarında çocuklara ilişkin sürekli olumsuz haberlere rastlanmaktadır. Büyükbaykal ve arkadaşları (2007) tarafından yapılan çalışmada gazetelerdeki çocuk haberleri incelmış, buna göre çocukların gazetelerde olumlu yönleriyle haber olmadığı, haberi öznesi olarak olumsuz resmedildiğini ortaya koymuştur. Özellikle gelir durumu düşük ve sosyo-ekonomik açıdan alt sınıflarda yer alan çocukların haber yapıldığı ve haberlerin kaza, suç, tecavüz, taciz, ölüm üzerine konulara odaklandığı görülmüştür. Bunların haber olması değildir sorun, sorun bu haberlerde çocukların olumsuz ve suç teşkil eden durumun öznesi gibi temsil edilmesidir. Bu haberler, çocukların korunması veya onların mağduriyetlerini gidermeye yönelik çözüm önerileri getiren yaklaşımla sunulmamaktadır. Bu yaklaşımla oluşturulmamış haberler de çocuk haklarını ihlal etmektedir.

Araştırmada kullanılan sıfatların çocuğun sosyo-ekonomik durumuna veya mağduriyetinin derecesine göre farklılaştığı görülmektedir. Dans eden, gösteri yapan veya reklam aracı olarak kullanılan ve görüntüleri genellikle sağlıklı ve iyi giyimli çocuklar “minik” şeklinde ifade edilmektedir. Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “minik” ifadesinin “sevimsizlik” anlamı taşıdığı ifade edilmektedir. Minik ifadesi bir de hasta bebekler için kullanılmaktadır. Çocukları betimlemekte çokça kullanılan diğer bir sıfat

da “küçük” kelimesidir. Bu sözcük, genellikle ekonomik yönden zayıf, hasta ve mağdur çocuklar için kullanılmaktadır.

Sosyo-ekonomik durumu yüksek olan çocuklar, yetenekleri, sevimliliği ve yaşı ile betimlenirken, sosyo-ekonomik açıdan zayıf olanlar suçuyla, mağduriyetiyle, hastalığı ile betimlenmiştir.

Çocuklara ilişkin haberlerin yeterince sıra dışı olmadığı durumlarda haberlerin trajik ve dramatik yanları ortaya çıkarılarak yeniden kurgulandığı görülmektedir. Haber bültenlerinde haberin belli bir çerçevede ele alındığı, geri kalan unsurların silikleştirilip sansasyonel şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Sıra dışı sözcükler kullanılarak haberler ilgi çekici hale getirilmektedir. Haberlerde “talihsiz çocuk”, “tinerci”, “terörist”, “çocuk gelin” gibi yaftalayıcı sıfatlarla kullanılmakta, bu durumun çocuğun üzerinde ne gibi yıkıma, maddi manevi ne tür bir zarara yol açacağı hesaplanmamaktadır. Çocuğun medyada tüketim nesnesi veya suçlu/mağdur olarak temsil edilmesi bir anlamıyla teşhir edilmesi medya tarafından yaftalanması sorunlu bir durumdur. Çocuk bu sıfatlarıyla toplum tarafından ötekileştirilip, dışlanmaya açık hale getirilmektedir. Mora (2007) çalışmasında medyada çocuk temsillerinin teşhir, damgalama, dışlama ve arzu nesnesi olarak yer aldığını belirtmektedir. Çalışmanın bulguları Mora'nın tasniflemesini destekleyen bulgular içermektedir. Bu tür bir damgalanma da çocuğun en temel hakkı olan “çocuk olma” hakkını elinden almaktadır. Terörist, tinerci, hasta, özürü vs. sıfatlarla medyada yer alan çocuk, belki de işlemediği bir suç veya onun tedavi sürecinde ihtiyacı olacak moral ve motivasyonuna engel bir durumla karşı karşıya gelecektir. Arkadaşları yanında utanacak ve bu utanç duygusu psikolojik gelişimine olumsuz etki yaratabilecektir.

Medyanın çocukların “özel” kimlikleri konusunda hassasiyet gösterdiği ama onun fiziksel ve yakın çevresinde onun tanınmasına yol açacak unsurlar konusunda hassasiyet göstermediği bu çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan bir tanesidir. Çocuk odaklı habercilik anlayışında bu unsurun çocukların haklarını koruma konusunda önemi vurgulanmalı ve haberlerin bu göz önüne alınarak yazılması sağlanmalıdır. Çocuk hakları konusunda diğer bir unsur çocukların medyada temsili üzerinedir. Çocuklar stereotipleştirilerek sunulmaktadır. “Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları Hak Temelli Perspektif” adlı çalışmada Bu stereotipleştirmeler şu şekilde ifade edilmiştir (UNICEF, 2007):

- Çocukların ciddi bir şekilde ifade ettikleri görüşlerin yetişkinleri güldürmek için kullanılması.
- Habere cazibe katmak için şirin çocukların kullanılması
- Çocuğun özsaygısı veya yetişkinin çocuğa olan saygısı adına hiç bir katkısı olmadığı halde, duygu sömürüsü yapmak için çocukların sefil durumlardaki fotoğraflarının ve tasvirlerinin kullanılması
- Çocuklara büyüklük taslanması ve tepeden bakılması
- Çocuklar konuyu daha iyi bildikleri halde yetişkinlerin çocuklar adına konuşması
- Çocuklara sirk hayvanları gibi gösteri yaptırılması

- Yetişkinlerin çocukların bilgisizliğini ortaya sermesi
- Yetişkinlerin çocukları kendi ağızlarında konuşmalarını veya sözlerini kesmeleri
- Çocuklar pasif olmadıkları halde öyleymiş gibi gösterilmeleri
- Genç insanların, "gençlik" adı verilen sorunlu bir grupta toplanarak adlandırılmaları

Tüm bu çerçevede medya profesyonellerinin temel görevi çocuklara kendi adına konuşma fırsatı vermek ve toplum nezdinde çocukların da birer birey olduğunun hatırlatılarak hak ettikleri saygının kazandırılması doğrultusunda çalışma yapmalarına katkı sağlamak olmalıdır. Bu bağlamda çocukların fiziksel ve psikolojik gelişimine katkı sağlayacak şekilde çocuğun medyada temsilinin önü açılmalıdır. Bu konuda da eleştirel medya okuryazarlığı konusunda hem çocukların hem de ebeveynlerin eğitimiyle ilgili gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

Kaynakça

- Alankuş, S. (2007). "Önsöz", Neden Çocuk Odaklı Habercilik Kitabı, S. Alankuş içinde, *Çocuk Odaklı Habercilik* (s. 25-72). İstanbul: IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Bek, M. G. (2011). "Medyada Çocuk Hakları ve Etik İlkeler" M. R. Şirin içinde, *Anne-baba Öğretmen ve Medya Çalışanları İçin Çocuk Hakları ve Medya* (s. 23-49). İstanbul : Çocuk Vakfı Yayınları.
- Berelson, B. (1952). *Content Analysis in Communication Research*, New York: Free Press.
- Büyükbaykal, C. I., Mengü, S. Ç., & Büyükbaykal, G. (2007). "Üçüncü Sayfadaki Çocuk Haberlerinin İçerik Analizi Yöntemiyle Değerlendirilmesi", *4. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi*, s. 229-316, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Cangöz, İ. (2006). "Gazete Haberlerinde Çocukların Temsili", Ertürk, Y. D., Akkor Gül, A., Ulusoy Nalcıoğlu, B. ve Pembecioğlu Öcel N. (der.), *2. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi İletişimin Çocuğa Etkisi*, s. 587-596, içinde, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Children Now. (2004). *Fall colors, 2003–2004: Prime Time Diversity Report*, Oakland, CA:Children Now.
- Doğan Medya Grubu, (2004). *Yayın İlkelerimiz* Şubat 11, 2012 tarihinde Okur Temsilcisi: <http://okurtemsilcisi.hurriyet.com.tr/YayinIlkelerimiz.aspx>.
- Girgin A. (2003). *Yazılı Basında Haber ve Habercilik Etik'i*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gökçe, O. (1995). *İçerik Çözümlemesi Sosyal Bilimlerde Bir Araştırma Yöntemi* (2. basım) Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları No:1.

- IFJ. (1998, Mayıs 2). “Children's Rights and Media: Guidelines and Principles for Reporting on Issues Involving Children”, Ocak 29, 2012 tarihinde *International Federation of Journalism*: <http://www.ifj.org/en/articles/childrens-rights-and-media-guidelines-and-principles-for-reporting-on-issues-involving-children>.
- Ilgaz Büyükbaykal, C. & Büyükbaykal, G. N. (2006). “Türkiye’deki Gazete Haberlerinde Çocuk”, Ertürk, Y. D., Akkor Gül, A., Ulusoy Nalcıoğlu, B. ve Pembecioğlu Öcel N. (der.), 2.Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi *İletişimin Çocuğu Etkisi*, s. 571-586 içinde. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Mazzarella, S. R. (2007). “News, Portrayals of Children and Adolescents” . J. J. Arnett içinde, *Encyclopedia of Children, Adolescents, and The Media* (s. 625-627). ABD: Sage Publication.
- Moeller, S. D. (2002). “A Hierarchy of Innocence-The Media’s Use of Children in the Telling Of International News”, *The Harvard International Journal of Press/Politics*, Vol. 7, 36-56.
- Mora, N. (2007). “Medyada Çocuk Temsilleri ve Medya Okuryazarlığı”, 4. *Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi*, s. 447-460, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Mora, N. (2008). *Medya Çalışmaları Medya Pedogjisi ve Küresel İletişim* İstanbul:Altkitap.
- Mutlu, O. (2006). *Söylem Düşkünü Olarak Sokakta Yaşayan Çocuklar*, İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Sosyoloji ABD.
- Orhon, N. (2011). “Çocuklar İçin Eleştirel Medya Okuryazarlığı”, M. R. Şirin içinde, *Anne-baba Öğretmen ve Medya Çalışanları İçin Çocuk Hakları ve Medya*, s. 378-392, İstanbul : Çocuk Vakfı Yayınları.
- Osgerby, B. (2004). *Youth Media*. London: Routledge.
- Salihoğlu, S. (2007) *2006 yılında Türkiye’de Üç Yazılı basın Organında Yer alan Çocuk Haberlerinin Analizi*, İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü Sosyal Bilimler ABD.
- Şirin, M. R. (2006). *Dersimiz Çocuk*, İstanbul: İz Yayıncılık
- Şirin, M. R. (2011). “Çocuk Hakları ve Medya üzerine Bir Ön Bakış”, *Anne-baba, Öğretmen ve Medya Çalışanları İçin El Kitabı Çocuk Hakları ve Medya* (s. 11-23). İstanbul: Çocuk Vakfı yayınları.
- TGC. (tarih yok). *Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi*, Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, www.tgc.org.tr.
- Ulus, S. (2006). “Haber Söyleminde Dönüştürülen Hakikat; Yoksullukla Kuşatılmış Çocukların Medyada Temsillerinin İki Örnek Haberle Eleştirel Karşılaştırılması”, Editör: N.T. Akbulut ve E.E. Balkaş, *Medya Mercek Altında* (ss. 249-282). İstanbul: Beta Basım Dağıtım

- UNICEF (2009). *Çocukları Destekleyelim*, Ocak 29, 2012 tarihinde UNICEF Türkiye: <http://www.unicef.org.tr/tr/knowledge/detail/65/savunu-bilgilendirme-ve-sosyal-politika-2>.
- UNICEF-Dublin Teknoloji Enstitüsü (2007). *Çocuk Hakları ve Gazetecilik Uygulamaları, Hak Temelli Perspektif*, Dublin.
- Yavuzer, H. (2003) *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldız, A. (2007). “Sosyal Öğrenme Teorisi Açısından Medya ve Çocuk Suçluluğu”, 4. *Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi* (s. 117-126). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi.

Haber Üretim Sürecinde “Bireysel Yarar/Toplumsal Yarar” Çelişkisi: Türkiye’de Çevre Haberi Yazan Gazeteciler Örneği

Nadircan DAĞLI*

Öz

Günümüz gazetecisinin haber üretim sürecinde içine düştüğü “bireysel yarar/toplumsal yarar” çelişkisini-ikilemini anlayabilmek için gazetecilerin görev yaptıkları basın kurumlarının da dâhil olduğu kapitalist işletmelerin esnek uzmanlaşma temelinde geçirdiği değişimi anlamak gereklidir. Bu amaçla makalede esnek uzmanlaşmaya giden süreçte giderek emeğin değersizleştirilmesi ve ona sahip olan insandan soyutlaştırılmaya çalışılması özetlenecektir. Bu değişim sürecine paralel olarak bir birey olarak gazetecinin geçirdiği mesleki dönüşüm, Türk basını örneğinde somutlaştırılarak değerlendirilecektir. Sonuç olarak, gazetecinin bireysel yarar/toplumsal yarar çelişkisinde, iş gücünü emrine sunduğu kapitalist işletmenin kârlılık beklentisi doğrultusunda kendi bireysel yararı adına hareket ettiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: gazeteci, kapitalist, sermaye, birey, toplum

Personal Interest / Social Interest Dilemma at News Production Example of Environmental Journalists at Turkey

Abstract

In order to comprehend the “personal interest/social interest” dilemma of the contemporary journalists, it is necessary to understand the change that capitalist cooperations, which also involve media organizations that employ journalists, go through based on flexible specialization. For this purpose the article aims to summarize the devaluation of labor and its exclusion from the it is observed that in the dilemma of personal – social interest, journalists act in individual who beholds it, in the process of flexible specialization. In parallel with this changing process, professional transformation of a journalist as an individual will be evaluated as in the example of Turkish media. In conclusion, it is observed that in the dilemma of personal – social interest, journalists act in favor of their personal interests in accordance with the profit expectations of the capitalist cooperation they work for.

Keywords: journalist, capitalist, capital, person, society

---

* Okutman, Gazi Üniversitesi Bilişim Enstitüsü. E.Posta: nadircand@gmail.com.

Giriş: Emekte Esnek Uzmanlaşma Temelinde Gerçekleşen Dönüşüm

Kapitalist üretim ilişkilerinin devamı, “ekonomik gelişme” olarak da adlandırılan sermaye birikiminin genişlemesinde sürekliliğin sağlanmasını gerektirir. Bu sürekliliğinin sağlanması ise üretici güçler ve üretim ilişkileri yanında çalışanın, çalışma yaşamında mesleki algılarında da söz konusu idealin korunması yönünde sürekli bir değişimin var olmasına bağlıdır. Bu değişimi Foster, “Daha fazla bölünmüş ve daha yabancılaştırılmış insanlarla birlikte insan ve doğa arasında daha küresel çapta bir metabolizmanın oluşması” (2010: 52-53) şeklinde tanımlar.

“Kapitalist üretim değişim ilişkileri metayı ve parayı gerektirir, ama onun özel ayıt edicisi emek gücünün alımı ve satımıdır” (Braverman, 2008: 77). “Bu nedenle tarih boyunca insan emeği, toplumsal değişimin hep merkezinde olmuştur” (Durand, 2000: 43).

Braverman (2008: 80) ise, insan emeğinin sadece artık üretmediğini, insan emeğinin kendi verimliliğini artırmasının (kapitalist üretim ilişkileri olarak adlandırdığımız) toplumsal koşullarını da üreten zeki ve amaçlı bir emek olduğuna dikkat çeker. Kapitalistler işçilerden ücret karşılığı emeklerini satın alırken doğal olarak emeği işçinin kendisinden ayrı olarak elde edemezler. Bu nedenle kapitalistler işçilerden satın aldığı emeği en yararlı ve verimli biçimde kullanmaya çalışır. Braverman’a göre “Kapitalist için en büyük artığı ve böylelikle en yüksek kâr ortaya çıkaracak olan şey budur” (Braverman, 2008: 80). Bu nedenle ekonomik gelişmenin tarihsel süreci içerisinde üretim ilişkileri atölye tipi sınırlı üretimden sanayi tipi üretime doğru değişim geçirmiş; insan emeğinin üretim içerisindeki konumu giderek daha fazla denetim altına alınmıştır.

Ayrıca, Braverman (2008: 78), işçinin sattığı ve kapitalistin satın aldığı emek miktarı olmadığına da dikkat çeker. Aslında kapitalist, işçiyle üzerinde anlaşmaya varılmış bir zaman diliminde işçinin emek gücünü satın alır. Sanayi üretiminde üretim süreci içerisinde kullanılan aletler, makineler ve üretim için gerekli olan hammaddeler dışında satın alınan emek de kapitalistin mülkiyeti altına girer.

Braverman’ın sözünü ettiği bu süreç, Sanayi Devrimi olarak adlandırılan dönemde (1740-1870) somutlaşmıştır. Ancak Braverman’ın dikkatimizi çektiği nokta, emeğin kapitalist yapı içerisindeki konumu nedeniyle Sanayi Devrimi ve sonrasında kapitalist ekonomik yapıdaki değişimlerin içeriği, sadece teknik yeniliklerden ve finansal yapıdaki genişlemeden oluşmuyor olmasıdır. Sanayi Devrimi, küresel kapitalist bir ekonominin gereklerine uygun emeğin en çok kâr getirecek şekilde kullanılması ve buna yönelik olarak üretimin örgütlenmesi konusunda büyük bir gelişimi de içermektedir. Hızlı teknolojik dönüşümler, üretim ilişkilerinin de etkisi altında, kapitalist ekonominin gereklerine göre yeniden biçimlenmeye başlamıştır.

Sanayi Devrimi sonrasında erken kapitalist dönemdeki atölye üretimine göre işletmeler de büyümüştür: “Sanayi kapitalizmi önemli sayıda işçinin tek bir kapitalist tarafından istihdam edilmesiyle başlar” (Braverman, 2008: 83).

Üretim hacminin ve istihdam edilen işçi sayısının artması; üretim süreçlerinin karmaşıklaşması gibi nedenlerle üretim sürecinde görev yapan farklı iş bölümü gruplarının eş güdümünün sağlanması gereği ortaya çıkmıştır. Bu eşgüdüm sağlama

gerekliliği, zaman içerisinde, sermaye sahiplerinin emeği yönetmek için askeri hiyerarşiye öykünen ve çalışma disiplini öne çıkaran yönetim sistemleri kurmasına neden olmuştur.

Hosbawn (2005: 37), bu tip üretim sistemlerine dönemin İngiliz demiryolu ve liman işletmelerini örnek gösterir. Ona göre “iş güvencesine sahip tek biçimli ve disiplinli işçilerin oluşturduğu piramit tipi yapılanmanın çekiciliği, o döneme kadar büyük işletmeler için bir idare biçimi tanımlanmamasından ileri geliyordu” (2005: 37).

“Sanayi devriminde geçen değişim, siyasi değişim ve çatışmaların yanı sıra, fabrika saatleri ya da üst yönetimin denetimi anlamına gelen iş disiplini şeklindeki kültürel değişiklikler olmadan gerçekleşmezdi” (Freeman, 2003: 40).

Bu tarz despotik işletme yönetimleri feodal dönemin yeniden yorumlanması gibiydi. Disiplinli bir çalışmaya ve işyerine olan bağlılığa önem veren burjuvazinin idare anlayışı (bilimsel işletme yönetimi ya da Taylorizm), bir hiyerarşi disiplini içerisinde işçilere, çok çalıştıkları ve işlerini iyi yaptıkları takdirde tepeye yani burjuva sınıfına daha çok yaklaşabileceklerini vaat ediyordu.

Sürekli yeni pazarlar arayan kapitalizmin etki alanını genişlettikçe, kapitalist işletmelerin sermaye birikimlerinde büyük artışlar oldu. Sermayenin artışı ile tek bir sermaye sahibinin sahip olduğu şirketlerden pek çok sermaye sahibinin bir araya geldiği anonim şirketler ortaya çıktı. Emeğin kullanımı, yönetimi ve işbölümünün planlaması için erken sanayi döneminin “askeri” yönetim modelleri tek başına yeterli gelmemeye başladı.

“Anonim şirketlerde özgün yönetim fonksiyonu sadece tek bir yönetici tarafından değil, yöneticilerin, yönetici yardımcılarının, şeflerin vs'nin kontrolü altındaki bir işçi organizasyonu tarafından, idare edilir. Yani emek gücünü satın alma ve satma ilişkileri ve böylelikle de yabancılaşmış emek, bizzat yönetim aygıtının bir parçası haline dönüşmüştür” (Braverman, 2008: 253).

Erken sanayi döneminin dikey olarak örgütlenmiş ve ast/üst ilişkisine dayanan üretim yapılarının artan talebe uyumu için bilimsel değerlendirme ve incelenme tekniklerinden yararlanılmaya başlandı. Artık üretim sürecinin her aşaması verimlilik ve zaman kullanımı açısından denetim altına alınmaya başlandı. Fredrick Winslow Taylor tarafından temelleri atılan bilimsel yöntem ya da “Taylorizm” olarak adlandırılan bu yeni idare biçimi gelecekte gelişmiş anonim şirketlerin idari olarak yapılanmasında temel rol oynayacaktı.

Braverman “Bilimsel Yöntemi” şu şekilde tanımlıyor:

“Bilimsel Yöntem olarak tanımlanan bu yöntem gerçek bilimin niteliklerinden yoksundur, çünkü varsayımları kapitalizmin üretim koşullarıyla ilgili bakış açısından başka bir şeyi yansıtmaz. Aksini ileri süren kimi itirazlara karşın, insani bakış açısından değil, kapitalist bakış açısından; uzlaşmaz bir sosyal ilişkiler düzeneği içerisinde direngen iş gücünün yönetilmesi bakış açısından hareket eder. Söz konusu durumun nedenlerini keşfetmeye ve bu durumun nedenleri ile yüzleşmeye girişmez, tersine bu durumu karşı konulamaz, “doğal” verili bir koşul olarak kabullenir. Araştırma konusu yaptığı şey, genel olarak emek değil, emeğin sermayenin ihtiyaçlarıyla uyumlulaştırılmasıdır. İşyerine bilimin temsilcisi olarak değil, bilimin tuzaklarıyla maskelenmiş yönetimin temsilcisi olarak girer” (2008:106).

“Bilimsel yöntem” ile temel olarak emeğin azami kapasitesinde kullanılması hedefleniyordu. Böylelikle sermaye artışında-artışta süreklilik sağlanacaktı. Bu nedenle, üretim süreçleri içerisinde emeğin kullanımı bilimsel teknikler kullanılarak en ince ayrıntısına kadar hesaplanmaya ve planlanmaya başlandı. Emek giderek üretim sürecindeki makineler gibi ürettiği işin niteliği bakımından standartlaştırıldı. Zamanla akademik yaşamda işçinin ve emeğinin incelenmesine yönelik özel araştırma disiplinleri ortaya çıktı (Braverman, 2008: 148).

Kapitalist sistem içerisinde anonim şirketlerin işgücünden olabildiğince tasarruf ederek ve iş zamanında boşa geçen kısımları azami ölçüde azaltarak, rekabette ayakta kalabilme arayışlarına koşut olarak üretim sistemlerindeki dönüşüm de devam etti.

Bu dönüşüm sürecinde 20. Yüzyılın ikinci yarısından sonra kapitalist sistemin devamlılığı için geleneksel Fordist üretim sistemi ile var olabilecek yeni bir antitez ortaya çıktı: Post-fordizm. Post-fordizm, “Üretim ve satışın farklı yönlerinin sorumluluğunun merkezi olmadığı, üst düzey yönetimin genel stratejik karar mekanizmasının denetimini elinde tuttuğu ve sermaye dağılımı üzerindeki denetimi sayesinde farklı bölümler üzerinde son söze sahip olduğu çok-bölümlü bir yapılanmaydı” (Cowling, 2003).

Artık üretimin ve pazarlamanın tüm dünya çapında yapılmaya başlandığı bir dönemde post fordizmdaki temel amaç, yüksek düzeyde çeşitlendirilmiş ürünleri çok kısa sürede (üretim-dolaşım) piyasaya ulaştırmaktı. Amaca göre bazı sektörlerde verimsiz ve hantal kalabilen Fordist üretim, esnek uzmanlaşma temelinde söz konusu sektörlerin değişim geçirmeye başlaması anlamına geliyordu. Esnek uzmanlaşmanın, yani bu sektörlerin emek örgütlenmesinin, istihdam politikasının temel dayanağı ise teknolojik yenilikler, özellikle de bilişim teknolojilerindeki değişimdi. Enformasyon ve onu işleyen teknolojiler bütün insan etkinliklerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği için, bireysel ve kolektif varoluşun tüm süreçleri doğrudan yeni teknolojilerle biçimlendirilebilir olmaya başlamıştı.

Emek kavramı üzerinde çalışan Braverman’ın kendisi de çıraklıktan ustalığa doğru geleneksel yöntemlerle yetiştirilmiş bir bakır zanaatçısıydı. Braverman kendi tanımlaması ile fabrikalarda çalıştığı dönemde sadece kendi zanaatı değil diğer üretim süreçleri ile de “somut bir kavrayışa” sahipti (2008: 39). Yıllar içerisinde üretim sisteminin içinde bulunan biri olarak değişimi gözlemleyen Braverman’a göre emek süreçlerindeki dönüşüm sonucunda emek süreçleri zamanla zanaat disiplini “mirasından soyutlanarak” vasıfsızlaştırılmış ve bu dönüşüm esnek uzmanlaşma adı altında sermaye tarafından egemenlik aracı olarak kullanılmaya başlanmıştı. (2008: 49).

Esnek uzmanlaşmaya dayalı yönetim biçimlerinde piyasanın talepleri doğrultusunda işletme yapısı da sürekli yeniden biçimlenmekteydi. Esnek uzmanlaşmanın diğer bir yönü ise merkezi yönetim yerine yoğunlaşmış bir network-ağ yönetiminin gelişmesidir. Bu network ağı ya da şebeke içerisinde daha az bürokrasi katmanı, daha düz ve esnek organizasyonlar söz konusudur. Post-Fordist dönemle birlikte yeniden yapılanan yönetim organizasyonları içerisinde görev yapan çalışanlar da işsiz kalmamak için değişen yönetim düzenlemelerine uyum göstermek zorunda kalmışlardır.

Özetle, yeni organizasyon yapılanmasında pek çok farklı alt birime bölünmüş yönetim yapısı egemen hale gelmiş, emek gücü de bu birimlere dağılmış yönetici gruplarının denetimi altında kullanılmaya başlanmıştır. Konumuz açısından bu durumun önemli bir sonucu, söz konusu yönetici gruplarının sermayenin artan kârlılık baskısı altında iş güvencesi ve iyi ücretlendirme gibi yönetim ilkelerini verimsizlik nedeni olarak görmeye başlamaları olmuştur (Braverman, 2008: 63). Emek süreçlerinde atama, görev değişimi ve yönetsel kararların alınma süreçleri karmaşıklaşmış, performansla yönelik değerlendirmeler önem kazanmıştır. Bu süreç içerisinde emek sürecinin insani boyutu da tamamen göz ardı edilmişti. Önemli olan şey maliyetlerin düşürülmesi ve emeğin denetiminin sağlanmasıydı. Bu nedenle emek gücü sayısı ve emeğin sahip olması gereken niteliği azaltılarak kalan emeğin satın alınan süresi içerisindeki kullanımında daha verimli yollarının bulunması ve gerektiğinde kolayca değiştirilebilir olması önem kazanmıştır.

Emek kesimi için iş yaşamına dair örgütsüzleşmenin hızlandığı, belirsizliğin arttığı; sonuç olarak üretim ilişkilerindeki bu değişimin bireysel yararın daha katı bir biçimde gözetildiği, toplumsal ilişkilere damgasını vurduğu “geç kapitalizm” evresine girilmiştir.

Post-Fordist dönemle birlikte asli işi sermaye adına yönetmek olan gelişmiş teknolojik araçları kullanma konusunda uzman, sürekli gelişen teknolojiye ve değişen taleplere göre kendini yenilemesi gereken esnek üretim dizgilerinin beyaz yakalı çalışanı ortaya çıkardı. Modern esnek yönetim biçimleri içerisinde gevşek network ağlarında çalışan tüm bilgi işçileri gibi anonim şirketlere dönüşmüş basın kuruluşlarında çalışan gazeteciler de iş güvencelerinin ve niteliklerinin azaltıldığı bir iş dünyasında kolaylıkla gözden çıkarılabilen “uzman” emeğe dönüşmüşlerdir.

Araştırmada giderek “uzman emeğe” dönüştürülen gazetecinin toplum yararına olan mesleki sorumluluğu ile içinde bulunduğu kapitalist işletmenin karlılık beklentisi doğrultusundaki bireysel yararı arasında nasıl bir çelişki yaşadığı ve yaptığı seçimin ne olduğu Türkiye örneğinde cevaplanacaktır.

Çalışmada araştırma ile ilgili kavramsal bilgilerin elde edilmesi için kitap, elektronik kaynak ve belge taraması yöntemi kullanılmıştır. Doktora tez araştırması (Dağlı, 2012: 138) için yapılan, ulusal gazetelerde çevre haberi yapan 10 gazeteci ve haberleri değerlendiren editör ile derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak elde edilen veriler kullanılmıştır.

Esnek Uzmanlaşma ve Basın İşletmeleri

Kapitalist ekonomik yapı içerisinde faaliyet gösteren basın işletmelerinde çalışan emek kesimi de doğal olarak bu dönüşümün yani tekniğin ve vasfın-uzmanlaşmanın, sermayenin “özel” gereksinimleriyle bütünleşmesinin dışında değildi. Basın ticarileştikçe ve gazeteler yaygınlaştıkça mal ve hizmet tanıtımında da sıkça kullanılmaya başlandı. Bu bağlamda reklam gelirleri, gazetelerin satışından elde edilen gelirin önüne geçti. Günlük gazete çıkaran basın işletmeleri daha çok kişi tarafından okundukları ve bunun bir sonucu olarak daha çok reklam alabildikleri ölçüde, kapitalist ekonominin gelişme sürecine paralel olarak küçük basım evlerinden aile

şirketlerine, daha sonra da büyük anonim şirketlere dönüşmeye başladı. Anonim şirketlere dönüşen ve pek çok süreli yayını içinde barındıran büyük basın grupları, zamanla televizyon, radyo, internet gibi farklı medya ortamlarını da içine alarak medya gruplarına dönüşürken, aynı zamanda medya alanının dışındaki alanlarda da yatırım yapar oldular. Basın dışında faaliyet gösteren büyük holdingler ise siyasi, ekonomik çıkarlarının korunmasında ya da hizmetlerinin-ürünlerinin tanıtımında-pazarlanmasında kullanmak için medya grupları kurmaya başladılar.

İdeal durumda, kitle iletişim araçlarından demokratik iletişime bir çok yolla katkıda bulunacak; özel hayata saygı, yazının biçiminde, içeriğinde ve üslubunda gerçeğe bağlılık ve tüm yurttaşları kamusal iletişime katılmaya teşvik edecek tarzda bir olgu sunması beklenir (Meyer, 2004: 23). Bu beklentilere rağmen kamusal alandaki tartışma ortamını kurmakla yükümlü basın, kamu yararını ticari çıkarları doğrultusunda yönlendirmeden kaçınmayarak kapitalist ekonominin temel değerlerini öne çıkarmıştır.

Bu yeni nesil ticari yapılar içerisinde çalışan yeni nesil gazeteciler de diğer emekçiler gibi ücret karşılığında emeğini işverene kullandığı için işçi sınıfı içerisinde değerlendirilebilir. Ancak gazeteciler diğer emekçilerden farklı olarak sermaye ve emek arasındaki ilişkide farklı bir konuma sahiptirler. Gazeteciler genelde ücretlendirmeler açısından farklılaşsalar da sınıfsal konumları açısından burjuva-sermaye sınıfının “organik” bir üyesi değildirler. Aldıkları ücretin karşılığı haber üretim sürecindeki üretkenliklerini de bir ölçüde belirleyen uzmanlık alanlarındaki bilgi birikimleridir. Bu potansiyel üretici işgüçlerini içinde yer aldıkları basın kuruluşuna kiralarlar ve sermayenin çıkarlarıyla çatışmadıkları ölçüde de diğer emekçilerden görece farklılaşarak, “kısmen” bağımsızlaşırlar.

Bu bağlamda, gazetecilikte uzmanlaşmanın gazeteciliğin mesleki bir yapıya dönüştürülmesiyle, başka bir deyişle haber üretim sürecinin kapitalist emek süreçleri içine dâhil edilmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. McChesney, bu durumu “elitçi” ve “antidemokratik” (2006: 77) bir süreç olarak tanımlamaktadır. Söz konusu yeni mesleki model, gazetecinin haber üretim sürecindeki konumunu ve görevlerini bilimsel yönetimin ilkeleri çerçevesinde standartlaştırarak daha kolay denetlenebilir bir hale getirmektedir. Haber için bilgiye erişim kanalları, haber yazımı ve yayın sürecinde belirlenen standartlar ve kurallar ile gazetecinin haber üretim sürecindeki hareket alanını sınırlar. Gazetecinin düşünsel üretimi çeşitli kademelerde denetlenir. Gazeteci, emeğini kullandığı sermaye gurubuna karşı hareket edemez ve yaptığı haberin niteliğinden önce üretim performansının ölçüsü-niceliği öne çıkar. Gazetecinin ürettiği haber zaten nitelik olarak standartlaştırılmıştır.

1990’larda üretimin hemen hemen her alanına giren yeni iletişim teknolojileri, basın-yayın kuruluşlarında da yoğun bir kullanım alanı buldu. Bu sürecin bir yansıması olarak yeni nesil gazetecilerle yeni iletişim teknolojileri arasında mesleki dönüşümün göstergeleri anlamında kurulan koşutluklar basın işverenleri düzeyinde giderek daha sık dillendirilmeye başlandı. Yeni dönemin gazetecisi, yeni iletişim teknolojileriyle uyum içerisinde çalışabilen, çok hızlı haber içeriği üretebilen, haberi üretirken fayda-maliyet hesabını iyi yapan, kurumsal çıkarları iyi gözetken, yorum yapmaktan kaçınan

ve çalıştığı gazeteyi herhangi bir konuda ürettiği haber içeriğiyle güç duruma düşürmeyecek; kısacası esnek uzmanlaşma ile biçimlenmiş olması gerekmektedir.

Gazeteci, mesleğinin dışında, bir birey olarak içinde yetiştiği toplumsal yapının, aldığı eğitimin ve çalışma hayatının oluşturduğu belli değer yargılarına da sahiptir. Bu yargılar, mesleki yaklaşımının oluşmasında kısmen belirleyici niteliktedir. Gazetecilik mesleğini bir biçimde “tercih eden” kişiler, işe alınma süreçlerinde işverenler tarafından uygun olarak nitelendirilen bu değer yargıları çerçevesinde değerlendirilirler. Günümüzde uzmanlaşmış basın organizasyonlarında bu durumu, gazetecilik mesleğine yeni başlayanların Preston’un “sosyalleşme” (2009: 36) adını verdiği bir “eğitim” sürecinden geçme gerekliliğiyle örneklendirmek mümkündür. Yeni gelenler öncelikle organizasyon ve çalışma pratikleri ile ilgili bir eğitim görürler. Haber müdürleri ve editörler tarafından gerçekleştirilen eğitim süreci haber organizasyonunun kendi değerleri ve normları çerçevesinde şekillenir ve iş başında uygulanır (Preston, 2009: 36).

Preston’un “sosyalleşme” adını verdiği bu süreçte, gazeteciye doğrudan kontrol uygulamak yerine, iş başında yetiştirilirken onun kendi otokontrol sistemini oturtması sağlanır. Bu noktada gazetecilerin iş güvencelerinin sınırlı, kolayca değiştirilebilir ve mesleki örgütlenmelerinin zayıf olması, “sosyalleşme” sürecinin başarısını da kolaylaştıran temel unsurlardır. Sosyalleşme sürecinin bir başka işlevi de bu süreci başarıyla tamamlayan gazetecilerin söz konusu süreçten geçmemiş deneyimli gazeteciler ile yer değiştirmelerine maddi bir temel (gerekçe) sağlamaktır.

Çoğu zaman muhabirler zor şartlarda çalışmaya devam edebilmek için oto sansür uygularlar (Morresi, 2006: 115). Muhabirlerin kendi kendilerini denetlemeleri, sahip oldukları bireyci anlayış ile çelişmemektedir. Sonuçta muhabirlerin sahip oldukları “iş ahlakı”, çalıştığı kuruma en iyi şekilde hizmet edebilmek için gerektiğinde kendi kendini sansürlemekten çekinmemesi için gereken ahlaki temeli sağlamaktadır. Artık bu “ahlaki temel” ile gazeteci, yaptığı haberde kamu yararı yerine kendi bireysel ya da içselleştirdiği kurumsal yararını öne çıkarır. Artık önemli olan çalıştığı kuruma karşı sorumluluklarını yerine getirmek için görevini yapmak ve işsiz kalmamaktır.

Yeni nesil gazetecilerin içinde buldukları yoğun mesleki rekabet ortamı da sözü edilen bu maddi ve ahlaki meşruluk temellerini güçlendirici bir işlev görür. Her bir muhabir rekabetin gereği olarak rakip gazetelerde, rakip meslektaşları tarafından işlenecek benzer haberleri farklı ayrıntılarla işleme önceliği ile (sosyalleşme ön eğitiminden geçişle birlikte) koşullandırılmış olarak çalışır. Onun için de artık önemli olan haberinin daha çok okunmasıdır. Bu kriter, aslında gazete sahibinin başarı daha doğrusu kârlılık kriteridir. Bu nedenle gazeteci haber yazımında daha dikkat çekici detaylara yönelirken, kamu yararı olarak adlandırılan “soyut”, bulanık bir kavramsallaştırma yerine editöryal kadronun beğenisi yönünde koşullanmış bir sonuç ortaya çıkar. “Sosyalleşen” gazeteci için kamu yararı algısı, çalıştığı gazetenin yayın politikaları doğrultusunda biçimlenir. Böylece, günümüzde gazetecilik yapan ücretli çalışan için kamusal hizmet anlayışı kendisi dışında hedef kitle adına ancak ücretini ödeyen sermayenin politik ve ekonomik çıkarlarının yansımaları olarak yeniden biçimlendirilmiş olur.

Gazetecilik mesleğindeki bu dönüşüm, kaçınılmaz olarak gazeteciyi başarıya doğru uzanan bireysel çıkarları ile gazeteci olarak kendisinden beklenen toplumsal sorumlulukları yerine getirme konusunda bir çatışmaya sürüklemektedir.

Türk Basınında Esnek Uzmanlaşma Temelinde Dönüşüm Süreci

Türkiye son kırk yılda birçok ekonomik ve siyasi istikrasızlık dönemi yaşadı. Bu dönemlerde ülkeyi yöneten hükümetler ve askeri yönetimler ülkenin tüm sosyal ve ekonomik kurumlarını her defasında yeniden biçimlendirdi. Türkiye’de bu genel-geniş ölçekli yapılanmaya koşut olarak basın sektörü de son kırk yılda sahiplilik yapısı, örgütlenme biçimleri ve teknik-teknolojik altyapısı bağlamında bir değişim geçirmiştir. Bu değişim aynı zamanda sektörün gereksinim duyduğu iş gücünü de yeniden örgütlemesi anlamına gelmektedir. Türkiye’de basının giderek daha ticari bir yapıya dönüşmesi ile gazetecilik mesleğinin bu yapının kazandığı özelliklere göre yeniden biçimlendirilmesi birbirine koşut gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

25 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar doğrultusunda gazete kâğıtlarına da uygulanan teşvikler kaldırıldı. Gazete kâğıtları bir gecede %300 zamlandı. Gazete kâğıdına yapılan büyük zamlar, basın işletmelerini finans kapitale yakınlaştırırken teknolojilerindeki hızlı gelişim de yatırım zorlukları yaşayan Türk Basının aile isimleri ile anılan sahiplik yapısını etkilemeye başladı.

12 Eylül 1980 yılındaki askeri darbeden sonra 1982 yılında Türkiye’nin yeni Anayasası referandumla kabul edildi. Darbe döneminden sonra ülke yönetimine gelen Turgut Özal’ın başbakanlığındaki Anavatan Partisi hükümetleri ülkeyi liberal politikalar doğrultusunda yönetti. Genel olarak sermayenin güçlendirilmesini, bunun için de ücretlerde ve sosyal haklarda kısıntıya gidilmesini içeren bu politikaların rahatça uygulanması biraz da toplumun uygulanan ekonomi politikalarını kabullenmesine bağlıydı. Basın da bu doğrultuda bir araç oldu.

Bu süreçte aile şirketlerinden birer anonim şirkete dönüşen basın sektörünün büyükleri, şehir merkezinde Cağaloğlu’nda bulunan binalarından ayrılp İkitelli ve Bağcılar’da çevre yollarının etrafındaki büyük gökdelenlerine ve plazalarına taşındılar. Aynı holding bünyesindeki farklı gazetelerde, yayınlarda, televizyonlarda ya da radyolarda çalışan binlerce insan Doğan Medya Center, Hürriyet Binası, Zaman Gazetesi Binası ve Sabah Gazetesi Binası gibi büyük, ileri teknoloji ile donanmış, lüks yapılarda bir arada çalışmaya başladı. Bu binaların görkemi ve büyüklüğü reklam kampanyalarında gazete güvenilirliğinin bir parçası haline getirildi. Gazeteler salt haber verme işlevinden de sıyrılarak farklı kültürel katmanlara ve farklı tüketici beğenilerine yönelik bir bilgi kaynağı ve reklam-tanıtım aracına dönüştürüldü. Örneğin 1985 yılında yayın hayatına başlayan *Sabah* Türkiye’de yükselişe geçen liberal ekonominin tetiklediği toplumsal değişimin güçlü bir temsilcisi ve savunucusu oldu. *Sabah*, Türk gazeteciliğinin İstanbul’da Babıâli semtinde konuşlu geleneksel gazetecilik yapısını simgeleyen binalardan ayrılarak, işletmelerin büyük anonim şirketlere dönüşecekleri plazaların yapılmaya başladığı İkitelli bölgesine geçişinin de öncüsü oldu.

Haberin toplanmasından basım aşamasına hatta dağıtımına kadar her aşama konusunda en azından belli bir bilgi birikimine sahip, ülkenin genel sorunlarına hakim, çevresi geniş, maddi ve teknik olanaksızlıklara rağmen haber peşinde koşan bilgi

emekçisi geleneksel Cağaloğlu gazetecisinin yerini, sadece haber yaptığı alan ile ilgili sınırlı bir bilgi birikimine sahip, gazetelerde yeni yeni kullanılmaya başlayan bilişim teknolojilerini yetkinlikle kullanan gazeteciler aldı. Bu yeni nesil gazeteciler, 80’li yılların liberal politikaları ile yetişmiş iyi bir kariyer isteyen ve çalıştığı gazetenin ideallerini benimsemiş gazetecilerdi. Dönemin gelişmelerine paralel olarak gazetecilerin sahip oldukları mesleki haklar da törpülenmeye başladı. 1980 sonrası sosyal haklarda yaşanan gerilemenin hazırladığı ortamda gazeteciler örgütsüzleştirildi. Özsever’e göre işverenlerin sendikasılaştırma çabaları karşısında gazeteciler de örgütlenmeye ilgisiz kaldı (2004: 109). Örgütsüzleştirilmiş ve vasfı değiştirilmiş gazeteci profili ile birlikte Türk basınında gazetelerin yönetim birimleri de değişmeye başladı.

“Basın kuruluşlarının geleneksel olarak çok daha teknik ve esas üretime dönük yönetim yapısının yerini, medya döneminde, şirket yönetimi (coporate management) ilkelerinin benimsendiği yeni bir yönetim anlayışı aldı, bu yeni anlayışa eşlik eden yeni bir yönetici tipi gelişti. Yeni yönetim anlayışında, artık dışsal bir idari ve teknik yönetim yerine, yazı işleri ile kaynaşmış ve çıkar/kâr merkezli, karmaşık bir medya planlaması konuldu” (Adaklı, 2006: 294).

Gazete yöneticileri, sadece yazı işleri müdürü olmanın çok ötesinde gazetenin maddi çıkarlarını gözeten, reklam gelirlerini arttırmayı amaçlayan, içerik üzerinde tam denetim kurma konusunda yapılandırılmış çok katmanlı idari yapıyı yöneten profesyonellere dönüşmüşlerdir.

Gazeteciliğe ilişkin donanımların yerine teknolojik donanımları gelişkin, yeni iletişim teknolojilerini yetkin olarak kullanabilen daha genç ve örgütsüz gazeteciler Türkiye’nin büyük gazetelerinde çalışmaya başladı. İş güvencesinin, sendikal güvencenin olmaması, işsizliğin büyük bir sorun olduğu Türkiye’de işini kaybetme korkusu yaşayan ve bu nedenle daha kolay kontrol edilebilir bir gazeteci profili ortaya çıkarmaya başladı. Buna uygun olarak haber üretim süreçleri de yeniden örgütlendi. Sabah Gazetesi’nin kurucu ekibinden olan Can Ataklı’ya göre de yayınlama sürecini yönetecek, işini iyi bilen bir grup insanın varlığı yeterliydi:

“On tane falan süper maaş alan yazar ve birkaç iyi haber koklayan müdür, istihbarat şefi geldi, yeterli olmaya başladı. Zaten iş masa başına dönmüştü. Geri kalanların kazançları düşmeye başladı. Yeni gelen adama çok az para vermeye başlandı. Açıkçası bu çok az para verilen kişiler işten çıkartıldığında değişen bir şey olmuyordu. Yani çok düşük maaşlar kritik görevlerdeki çalışanlar için değil. Tabii kartel olayı da çok etkiledi maaş durumunu. Gazeteci ayrılınca başka gazetede iş bulamadığı için maaş azlığı nedeniyle başını kaldıran pek olmuyordu. Tabii şimdi her şey tam anlamıyla karıştı. Çalışanlar bırakın maaş artışı talebini, maaş düşürülmesine bile razı, yeter ki bu kriz ortamında tamamen işsiz kalmasın.” (Seymen, 2001: 76).

“Bütün bu süreçte promosyon yarışları, pazarlama teknikleri ile gazetelerin tirajı ayakta tutulsa da, medyanın itibar ve güvenilirliği hızla eridi. Medya sermaye büyüklüğü ve çeşitlilik anlamında büyüyordu. Ama periyodik hale getirilen Ocak ve Temmuz tenkizatları ile medya çalışanlarının toplam sayısı olmasa bile, birim başına çalışan sayısı azaldı/azaltıldı. Medya içi gelir dağılımı bozuldu. Bu gelişmeler bile “içeriden” bir tartışmayı üretmedi. Tam tersine bu yapı ile uyumlanmak için derin bir zihniyet değişimi herkesin katkısıyla işlemeye devam etti.” (Seymen, 2001: 102).

Daha önce sözünü ettiğimiz, Preston'ın “sosyalleşme” olarak adlandırdığı süreç, bugün Türkiye'deki ulusal gazetelerin tümünün kendine özgü haber dili ve kurumsal ilkeleri oluşturmasıyla yansımasını bulmuştur. Bu kurumlarda çalışmaya yeni başlayan genç gazeteciler önce gazetenin ticari, ideolojik olarak belirlenmiş ilkeleri ve haber dilleri konusunda iş üzerinde eğitilirler.

Örneğin 220 sayfalık kapsamlı bir çalışma olan ve Sefa Kaplan tarafından yazılan *Hürriyet Gazeteciliği* adlı kitap, sadece *Hürriyet* değil, Doğan Medya Grubu içerisindeki tüm gazeteler, yayınlarda çalışan gazeteciler ve ileride grup içerisinde işe başlayacak gazeteci adayları için hazırlanmıştı. Kitabın temel amaçlarından biri *Hürriyet*'in marka değerini ileriye taşımaktı ve bunun için de bu gazeteciler için “marka” olmayı öneren kapsamlı bir mesleki çerçeve hazırlanmıştı. Gazetecinin önüne konulan başarı ölçütü bir “marka gazeteci” olmaktı.

“Muhabir, muhabirlik niteliklerini sürekli geliştirerek mesleğinde ilerleyebileceğinin bilincinde olmalıdır. Muhabirliği, yöneticilik ya da köşe yazarlığı için sıçrama noktası olarak görmek elbette mümkündür. Bu durumda bile, istenilen noktalara gelebilmek son derece iyi yani marka muhabir olmak gereklidir” (Kaplan, 2003 :106).

Kitap muhabirin uyması gereken mesleki davranış kuralları, haber dili, bilgi toplama, *Hürriyet*'e özgü imla kurallarını da içeren temel bir başvuru kaynağı olarak hazırlanmıştı.

Türk basınındaki uzmanlaşmanın bugün büyük ölçüde basın işletmelerinin çıkarları doğrultusunda; ekonomi, siyaset, spor gibi belli alanlarla sınırlandırılmış olduğu gözlemlenebilir. Bu sınırlandırılmış uzmanlaşma da kamuoyu yararına değildir. Uzmanlık bilgisi, gazete yayın politikası doğrultusunda rekabette ekonomik ya da politik bir getiri, tiraj ve reklam sağlıyorsa önemsenmemektedir. Türk Basını'nda bu ana dalların dışında kalan çevre gibi konulara yönelik uzmanlık sıfatı, kurumsal yapılanmaların gazeteciler arasında bölüştürdüğü alana yönelik haber servisi yapılanmasındaki uzmanlıklar değil de, gazetecilerin genelde kendi yönelimleriyle elde ettikleri deneyimlerle oluşan, tanımlı olmaktan uzak genelde bireysel uzmanlıklardır. Bu tip bireysel uzmanlıkların varlığının gazeteler açısından kritik bir önemi yoktur. İhtiyaç duyulduğunda ajans haberleri ya da bir başka muhabir de aynı görevi üstlenebilir.

Türk Basınında Gazetecinin Bireysel/Kamuoyu Yararı Çelişkisi

Hıfzı Topuz, *Türk Basın Tarihi* adlı kitabında, Türkiye'de medya grupları içerisinde yer alan büyük ulusal gazetelerdeki düşünce özgürlüğünün çerçevesini şu şekilde çizer:

“Büyük bir gazetenin içerisinde çeşitli görüşleri yazarlar bulunabilir. Gerçekte ise bunlar göstermeliktir. Bu ayrıntılar gazete ya da derginin gerçek politikasını ve eğilimini değiştirmez” (2003: 347).

Topuz'un Türk basını için yaptığı bu saptama mesleki idealler ve kapitalizmin gerçekleri karşısında gazetecilerin mesleki yaşamları boyunca yaşamak zorunda oldukları çelişkiyi de belirtir. Türkiye'de bazı gazeteciler çalıştıkları gazetenin genel çizgisinden farklı görüşte olabilirler ve bu görüşleri çerçevesinde habercilik

yapabilirler ancak çalıştıkları gazetelerin yönetimlerini ve gazetelerine sahip olan sermayeyi sorgulayamazlar. Böyle bir sorgulamaya giriştikleri zaman o gazetede çalışmaları olası değildir. Son dönemde Türk basınında yaşanan el değiştirmelerle büyük holdinglerin kontrolüne geçen gazetelerde o döneme kadar görev yapan gazeteciler, etik açıdan kamuoyuna karşı sorumlulukları karşısında bir çelişki yaşamaya başladılar.

Gazeteci Zeynep Oral, Türk basının aile işletmelerinden büyük anonim şirketlere dönüşümüne olan tanıklığını anlattığı *Meslek Yararı* adlı kitabında çalıştığı *Milliyet'in* satılması karşısında duyduğu endişelerini şöyle anlatır:

“İnsanlar alınıp satılabilir miydi? Gazetecinin görevi okurlarına doğru bilgi vermek, gerçekleri bildirmektir. Bu görevi yerine getirmesi için bağımsız olması kaçınılmazdır. Çıkar ilişkileri ağına düşmemesi şarttır. Üzerinde kuşku bulunan bir sermayede çalışırken gazeteci bağımsızlığını koruyabilir miydi?” (2011: 122).

Eski Babıâli kuşağından tecrübeli gazeteci Zeynep Oral kamu yararı karşısında bireysel ya da kurumsal bir tercih yaparak kendi içinde bir çelişkiye düşmedi ve kamu yararını gözetmeye çalıştı. Ancak bir süre sonra gazetesi kendi gibi uzun yıllardır gazetede çalışan diğer bir gazeteci ile birlikte onu işten çıkardı. Oral işten çıkarıldıktan sonra gazeteci olarak meslek anlayışı çerçevesinde yaşadığı hayal kırıklığını *Meslek Yararı'nda* şöyle yazmıştı:

“Milliyet Gazetesi benim diyerek, çok uzun süre o masala inanmıştım. Oysa hepsi hepsi, önce bir patronun, sonra başkalarının yanında çalışan bir insandım” (Oral, 2011: 216).

Türkiye’de anonim şirketlere dönüşmüş gazetelerde çalışma yaşamlarına başlamış genç gazeteciler, 80’lerde Türkiye’ye egemen olan liberal politikalar içerisinde yetişmiş beyaz yakalı emekçilerdi. Onlar için gazetecilik mesleğinde başarılı olmak demek çalıştıkları gazete için en iyisini yapmak ve kendilerinde beklenen performansını göstermekti. Özsever’e göre bu genç gazeteciler yanında çalıştıkları medya sahibinin çıkarlarını içselleştirmekte, kendisini yönetim ile özdeşleştirmekte ve oto sansür uygulamaktadırlar (2004: 59). Özsever genç gazetecilerin yaşadıkları çelişki karşısında bireysel çıkarları ile uzlaşmaya varmalarını “mesleki kayma” olarak tanımlar (2004: 59). Gazeteci örgütsel destekten yoksun ve yalnız olduğu kurumsal yapılarda kendilerinden bekleneni herhangi bir denetlemeye gerek kalmadan yapmakta kurumsal politikalara tam uyum göstermektedirler.

“Gazetecilerin medya patronları karşısındaki güçsüzlüğü, sendikal haklarını da kullanmaktan yoksun bırakılması, medya sahiplerinin ticari kaygılarla siyasi iktidarla yakınlaşma eğilimleri, sansürü ve oto sansürü birlikte getirmekte böylece basın ve ifade özgürlüğünün kullanılabilmesinin koşulları yok edilmektedir” (TGS, 2010: 359).

Serkan Seymen *Amiral Battı* adlı kitabında Dinç Bilgin’in sahipliği döneminde Sabah Gazetesi’nin bir süreç içerisinde tümüyle bireysel çıkarların bir aracı haline geldiğini bu süreç içerisinde gazetede çalışan ve daha sonra işten çıkarılan Can Ataklı’nın tanıklığı ile anlatır: (Ataklı, Dinç Bilgin ve gazetenin o dönemki Genel Yayın Yönetmeni Zafer Mutlu’nun gazeteciliği tümüyle bireysel çıkarlarının bir aracı haline dönüştürmelerini eleştirir.)

“Bu büyük bir güç. Sen başbakanı bağıra bağıra –ben burada vergi kaçırıyorum- dediğin yapının içerisine koyuyorsun o da bunu kabul ediyorsa, bu büyük bir güçtür işte. Çok hoşlarına gitti.”

Genel Yayın Yönetmeni Zafer Mutlu bireysel yarar ile kamu yararı çelişkisi karşısında tarafını açıkça belirterek şöyle bir açıklama yapmıştı.

“Benim Babıâli'nin bugüne kadar gördüğü genel yayın yönetmenlerinin dışında bir yapım var. Kendimi gazeteyi yapmakla görevli bir genel yayın yönetmeni olarak değil patronuna para kazandırmakla görevli bir yöneticisi olarak gördüm” (Seymen, 2001: 48).

Kemal Can sermaye olarak büyüyen Türk Basınında birim başına çalışan gazetecilerin sayısının azaltılmasını ve medyada gelir dağılımının bozulması ile yaşanan gelişmeleri Seymen'in *Amiral Battı* kitabında şöyle özetler:

“Bu gelişmeler “içeriden” bir tartışmayı önledi. Tam tersine, bu yapı ile uyumlaşmak için derin bir zihniyet değişimi herkesin katkısıyla işlemeye devam etti. Bu zihniyet değişiminin en önemli gücü, medya patronlarının “iktidar” karşısındaki pozisyonunun yukarıdan aşağıya doğru her düzeydeki medya çalışanlarına ve tavrına hâkim olmasıydı” (2001:102).

“Kartel içi transferi yasaklayan “centilmenlik anlaşmaları” ile de beslenen iş güvencesizliği, yükselmenin koşulları ve medya içi ilişki pratiği tek tek bütün gazetecileri korunmasız hale getirdi. Plaza mimarisinin içinde eriyen mesleki refleksleri “dinazorluk” sayıldı. “işini bilen medya çalışanı” da güvencesini işinin getirdiği ilişkilerden tedarik etmeye yöneldi” (2001:102).

2012 yılında, *Türk Basınında Uzmanlaşma ve Çevre Gazeteciliği* başlıklı doktora tezi için, çevre haberi yazan 10 gazeteci ile derinlemesine görüşmeler yapıldı. Bu görüşmelerde gazetecilerin kamuoyu algıları ile ilgili sorular da soruldu (Dağlı, 2012).

Gazetecilerden, kamuoyunun kendilerinden ne beklediğini söylemeleri istendiğinde; gazeteciler: “Kamuoyu objektif kriterlerle ekonomiden kopmayan bir çevre haberciliği istiyor.”, “Kamuoyu beklentisi doğrudur.”, “Kamuoyu beklentisi tarafsızlıktır.”, “Sansasyonel nitelikli olmayan paniğe sürüklenmeden yapılmış çevre haberleri” ifadeleri kullanılmıştır. Görüşme yapılan gazetecilerden ikisi bu soruya bir cevap vermemiştir. Bir gazeteci ise kamuoyu bilincinin herhangi bir beklenti içerisinde olamayacak şekilde düşük olduğunu belirtmiştir.

Görüşülen tüm gazeteciler yazdıkları haberlerin kamuoyu üzerinde etkili olduğunu düşünmektedir. Ancak bu etkiden ne anladıkları ve gazetecilerin kamuoyunu algılama biçimleri arasında önemli farklılıklar bulunduğu dikkate alınmalıdır. Gazetecilerin bir bölümü, kamuoyunu somut olarak karar vericiler olarak tanımlamıştır. Diğer gazeteciler ise kamuoyunu soyut olarak çevre sorunlarından etkilenen kişiler olarak gördüklerini belirtmişlerdir.

Araştırma için yapılan görüşlere göre çevre sorunları ile ilgili olarak gazetecilerin kamuoyunu da tanımlamaları politik görüşleri doğrultusunda ve görev yaptıkları gazetelerin yayın politikası ve gazetecilerin kişisel görüşleri çerçevesinde değişmektedir. Kamu kavramı bazı gazeteciler için karar vericiler olarak sınırlanmıştır. Örneğin görüşme yapılan gazetecilerden biri haber yazımında “objektif kriterlerin” ortaya konulması gerektiğini düşünmektedir, çünkü ona göre halk “objektif ama ekonomiden kopmayan bir çevre” istemektedir. Bu gazeteciye göre toplumda çevreye bakışta “sanal bir gerçeklik” vardır. Gazeteci net olarak ifade etmese de, çevre ile ilgili kendi kamuoyu algısı ile bölgede görüştüğü insanların düşünceleri arasında bir çatışma olduğu gözlemlenmektedir. Bir başka gazeteci ise kamuoyunun bilinç seviyesinin beklentilerin çok altında olduğuna inanmaktadır. Çevre ile temel kavramların bile

yeterince anlatılmadığı, bu nedenle öneminin de kavranamadığını düşünen gazeteci kendi için açıkça kamuoyunu karar vericiler olarak sınırlamıştır. Kamuoyu kavramını karar vericiler olarak sınırlandıran gazeteciye göre, habere konu olan sorun ile karar verenler arasında bir bağ kurmalı. Gazeteci bununla ilgili bir tespit de yapıyor: “bakanlık, akademik çevreler ve cumhurbaşkanı arasında bir bağ olmadığı için bunu sağlamak gazeteciye düşüyor.”

Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre, çevre haberi yapan gazetecilerin büyük çoğunluğu, haber konusunun gazete politikalarına uymayacağını düşündükleri noktada otosansür uygulamaktadırlar ya da o haberi hiç yapmamaktadırlar. Araştırma kapsamında görüşülen gazete editörü, haberin değerlendirilmesinde öncelikle o haberin gerçekliğini sorguladığını söylemiştir. Bundan sonra editöre göre bir haberin yayınlanabilmesi için öncelikle çalıştığı gazetenin bağlı bulunduğu medya grubunun belirlediği ve kitap olarak yayınladığı yazım ve içerik ilkelerine göre hareket edilmelidir. Belirlenen bu çerçevenin dışına çıkılan bir durum görüldüğünde editör haberi yazan muhabire dönme gereğini çok fazla hissetmeden gerekli düzenlemeyi yapmaktadır. Söz konusu araştırmaya göre gazeteciler haber üretme sürecinde editör kadro ile uyum içerisinde çalışmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen gazetecilerden biri bu durumu “çift taraflı kontrol” olarak tanımlamıştır. Gazeteci çalıştığı gazetenin birçok şirketle “organik bağı” olduğunu ve “bu şirketler aleyhinde haber yapmanın olanaklı olmadığını” belirtmiştir. Editörler çatışma noktalarında muhabirin üzerindeki istihbarat şefi ile birlikte hareket ederek muhabirden bilgi de isteyebilmektedir. Araştırmaya katılan editör bu müdahalelerin “muhabirin ak dediğine kara demek” noktasına da ulaşmadığını belirtmiştir.

Sonuç

Ticarileşmiş basın kuruluşlarında da uzmanlaşmaya dayalı, karmaşık bir yapı içerisinde güvenilir ve ilkeli bir habercilik hedeflenmiş gibi gözükse de, kapitalist ekonominin gereği olan ticari çıkarların çatışması ve rekabet, haber üretim sürecini de etkilemektedir. Gazetecilik idealinin gereği olarak gazetecinin olaylar, sorunlar ve kurumlar karşısında kamuoyunu bilgilendirmesi, katılımcı bir demokratik düzenin devamı ve kamuoyunun serbestçe oluşumunun sağlanması için çalışması gibi beklentilerin sağlıklı bir biçimde Türkiye’deki gazetelerin güncel yapılanmasının içerisinde sağlanması olanaklı olarak görülmemektedir. Gazetecinin habercilik mesleğinin idealleri karşısında haber üretirken kamuoyu yararı bireysel yarar çatışması içerisine sürüklenmektedir.

Günümüzde gazetecilerin yaratıcı çalışma alanlarının sınırları, meslek yaşamı içerisinde standartlaşmayı sağlamak ve düşünsel üretimi kontrol altında tutmak için haber yazım kuralları, yayın politikası ile belirlenmiş durumdadır ve bu sınırlar editöryal kadronun denetiminde bulunmaktadır. Gazetecilerden öncelikli olarak haberi gazetelerin yayın politikası çerçevesi içerisinde hazırlayarak hızlı bir şekilde yayına hazır hale getirmeleri beklenmektedir. Bu beklenti gazetecilere zaman, haber alanı ve nicelik olarak üretim baskısı biçiminde yansımaktadır. Gazeteciler bunun farkındadırlar ve bu duruma katlanarak ya da benimseyerek ellerinden geldiğince sorunu yönetmeye çalışmaktadırlar.

Türk Basının geçirdiği değişim süreci içerisinde yaşanan ekonomik krizler ve haber üretim maliyetlerinin sürekli artması nedeniyle, Türkiye’de ülke çapında yayınlanan günlük gazetelerin haber üretim organizasyonları olabildiğince az gazeteciyle çalışmak üzere yapılandırılmıştır. Bu durum gazetecilerin haber üretim performansını düşürmeden daha uzun saatler boyunca çalışmasına neden olmaktadır. Türkiye’de güçlü ve etkin bir biçimde gazetecinin haklarını koruyacak sendikal veya mesleki bir örgütlenmenin de bulunmaması, onları içlerinde buldukları büyük sermaye yapıları içerisinde yalnızlaştırmıştır. Bu durum basın sermayesi için onları daha kolay yönetilebilir hale getirmiştir. Gazeteciler çalıştıkları gazetelerin politik konuları ve bu konuları doğrultusunda uyguladıkları yayın politikalarına son derece bağlıdır ya da tamamen bu politikaları içselleştirmişlerdir. Bu nedenle de haber üretim süreçlerinde belirgin ya da doğrudan müdahaleleri pek sık yaşamamaktadırlar. Çünkü gazeteciler en başta işe alınırken bu hassasiyetler gözetilerek ve belirli bir deneme sürecinin sonunda işe alınmışlardır. Görüşme yapılan gazetecilerden bazıları çalıştığı gazetelerin politikalarını bireysel olarak da benimsemişlerdir veya kendi görüşleri ile uzlaştırmışlardır. Bazı gazeteciler ise gazetelerinin yayın politikalarını tamamen benimsemeseler de bir uzlaşma içerisindeyler. Asgari olarak bu uzlaşmayı sağlayamadıkları takdirde bu gazetecilerin zaten gazetede çalışmaya devam etmeleri mümkün değildir. Bu nedenle zaten sosyal güvenceleri daha zayıf olan genç gazeteciler yaşamlarına devam etmek, işsiz kalmamak için ve mesleki tatminlerini önleyecek içsel bir çelişki yaşamamak için mesleki yaşamları boyunca bu uzlaşmayı ister istemez kendileri yaratarak mesleki bir çatışmadan uzak durmaya çalışmaktadırlar.

Kaynakça

- Braverman, H. (2008), *Emek ve Tekelci Sermaye*, Ç. Çıdamlı (Çev.), İstanbul: Kalkedon.
- Cowling, K. (2003), “Monopoly Capitalism”, Londra Mc Millan,1982, M. Wayne İçinde, *Marksizim Ve Medya Araştırmaları*, B. Cezar (Çev.), 1. Baskı, s. 95, İstanbul: Yordam.
- Durand, J. P. (2000), *Marx’ın Sosyolojisi*, A. Aktaş (Çev.), İstanbul: Birikim Yayınları.
- Dağlı, N. (2012) *Türk Basınında Uzmanlaşma ve Çevre Gazeteciliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Freeman,C. ve Soete, L. (2003), *Yenilik İktisadı*, E. Türkcan (Çev.), Ankara: TÜBİTAK.
- Foster, J. B. (2010), *Ekoloji ve Kapitalizmden Sosyalizme Geçiş*, Monthly Review (22), s. 49-62.
- Hosbawn, E. (2005), *Sermaye Çağı 1848-1875*, Çeviren: Bahadır Sina, Şener, Ankara: İmge.
- McChesney, R. W. (2006), *Medyanın Sorunu*, Ç. Çıdamlı, E. Coşkun, E. Usta (Çev.), 1. Baskı. İstanbul : Kalkedon, 2006.

- Morresi, E. (2006), *Haber Etiği*, Fırat Genç(Çev.), Ankara : Dost, 2006.
- Oral, Z. (2011), *Meslek Yararı*, 2. Baskı, İstanbul : Cumhuriyet Kitapları.
- Özsever, A. (2004), *Tekelci Medyada Örgütsüz Gazeteci*, 1. Baskı. Ankara : İmge.
- Preston, P. (2009), *Making News*, New York : Routledge, 2009.
- Seymen, S. (2001), *Sabah Grubunun Öyküsü: Amiral Battı (Can Ataklı'nın tanıklığıyla)*, 3. Baskı. İstanbul : Siyah Beyaz Metis Güncel, 2001.
- Türkiye Gazeteciler Sendikası Ankara Şubesi, (2010) *TGS 2007-2010 Çalışma Raporu*, Ankara: Türkiye Gazeteciler Sendikası, 2010.
- Wayne, M. (2006), *Marksizim ve Medya Araştırmaları*, Çeviren: Barış Cezar, 1. Baskı. İstanbul : Yordam Kitap, 2006.

Bilim Merkezlerinin Kent Markalaşmasındaki Rolü ve Konya Örneği

H. Nur GÖRKEMLİ*

Başak SOLMAZ**

Öz

Bilimi geniş kitleler üzerinde daha popüler kılmak amacıyla kurulan ve eğitime eğlencenin bir arada yer aldığı bilim merkezleri dünyada 1960'lı yıllarda hizmet vermeye başlamıştır. Sayıları gün geçtikçe artan bilim merkezleri yüksek ziyaretçi sayılarıyla şehirler üzerinde büyük etkilere sahiptir. Bilim merkezlerinin etkileri bireysel, toplumsal, politik ve ekonomik olarak sıralanabilir. Özellikle ziyaretçilerin sayısı ve yaptıkları harcamalar, kent için önemli bir gelir kaynağı oluşturmakta ve istihdam etkisi yaratmaktadır. Bilim merkezindeki faaliyetler ve ziyaretçiler medyanın da ilgisini artırıp, kentin popülerliğine katkı sağlar. Bireylere ve topluma sağladığı katkıların ise, uzun vadede yenilikleri, buluşları ve kalkınmayı beraberinde getirme potansiyeli vardır. Türkiye'de TÜBİTAK destekli ilk bilim parkı Konya'da 2013 yılı içerisinde hizmete girecektir. Konya, sosyal, ekonomik kültürel ve altyapı verileriyle büyük ölçüde markalaşmaya hazır bir kent olarak göze çarpmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 eylem planında, Konya'yı Türkiye'deki diğer 14 kentle birlikte, marka kent yapma hedefi koymuştur. Mevcut değerlerine ek olarak, yeni açılacak bilim merkezinin Konya'nın markalaşmasında önemli bir katkı yaratacağı öngörülmektedir. Bu çalışma bilim merkezlerini ve çevresine sağlayacağı olanakları mevcut literatür taramasıyla ortaya koyarken, aynı zamanda Konya'nın markalaşma potansiyeline katkılarını da değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: bilim merkezleri, marka kentler, Konya

Role of Science Centers on City Branding-The Case of Konya

Abstract

Science centers, which were first established in 1960s to make science popular on the masses, are places where education and entertainment come together. The number of science centers continuously increase in the world and with their high number of visitors, they have great impacts on the cities. Impacts of science centers can be classified as individual, social, political and economical. Especially the large number of visitors and their spending has an important income and employment effect on cities. The activities and high number of visitors also attracts the media interest and this increase popularity of the city. Its individual and social impacts have a potential to bring innovations and development in the long run. The first TUBITAK (The Scientific and Technological Research Council of Turkey) supported science center will be opened in Konya in the year 2013. With many of its social economic, cultural and infrastructural data, Konya seems ready for becoming a branded city. Together with 14 other cities in Turkey, Ministry of Culture and Tourism selected Konya to be a branded city in its 2023 Action Plan. In addition to its existing values, it is expected that the science park, which will be opened shortly, will have great contributions for Konya's branding activities. In this study, the science centers and their impacts are reviewed by literature study and the possible contributions of Konya Science Center to Konya's branding potential are evaluated.

Keywords: science centers, branded cities, Konya

---

* Yrd.Doç.Dr., Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, E-posta: ngorkemli@selcuk.edu.tr

** Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, E-posta : bsolmaz@selcuk.edu.tr

Giriş

Küresel gelişmelere bağlı olarak artan rekabet koşullarında kentler artık kendilerini benzer diğer kentlerden daha farklı kılmaya ve böylece daha fazla tercih edilebilir olmaya çalışmaktadır. Şehirler bu sebeple imajlarını geliştirmek için kentsel gelişimi uyarmaya, daha fazla yatırımcı ve ziyaretçi çekebilmek için yaratıcı çözümler üretmeye zorlanmaktadır (Richards ve Wilson, 2004:1931-1951).

Paddison (1993:339-350) kent pazarlamasında sermayeyi fiziki altyapıya yönlendirmenin önemini vurgulamış ve sembol yapıların kentsel marka imajı geliştirmede ve rekabet avantajı yaratmada başrol oynadıklarına dikkat çekmiştir. Genelde oldukça maliyetli olabilen bu eserlere örnek olarak Bilbao Guggenheim Müzesi, Londra'daki Tate Modern Galerisi ve Gateshead'deki Baltık Flour Mills binası gösterilebilir.

Kültürel etkinliklerin yanında bilimsel etkinlikler de kentte cazibe yaratabilmektedir. Ziyaretçilerine bilimi deneyimleme olanağı tanıyan, eğitim ve eğlencenin bir arada bulunduğu bilim merkezleri, dünyada giderek daha da popüler hale gelmekte ve kimi zaman belli başlı müzelerden bile daha fazla ziyaretçi çekerek kentin önemli bir odak noktası olabilmektedir.

Bilim Merkezi Nedir?

Bilim merkezleri eğlence ve eğitimin bir arada olduğu, ziyaretçilerin gerçek bir bilim adamı gibi incelemeler yapabilmesine olanak tanıyan yerlerdir (Weitze, 2004). Bilimi daha popüler hale getirebilmek için onu uzman olmayan kişilere tanıtmaya çalışan bilim merkezleri (Persson, 2000: 9-17), doğal dünyadaki fikirlerin keşfedildiği, araştırıldığı ve test edildiği yerlerdir. Tüm yaş grubundan, kültür düzeyinden, eğitim düzeyinden insanlara hitap eder, onların merakını giderir, sorularına yanıt verir, deneylere aktif olarak katılmalarını sağlar ve diğerlerine neler öğrendiğini açıklamasına olanak verir. Ziyaretçiler, bilim merkezlerinde interaktif bir ortamda deneyleri tekrar ederken bir taraftan da bilim adamı gibi düşünmeyi de anlarlar (Weitze, 2004). Bilgiyi klasik yöntemlerle değil, görsel, işitsel ve duyulara hitap eden etkileşimli düzeneklerle aktaran sergilerde, bilgisayar programları, mekanik ve elektronik düzenekler, hatta bazen basit ahşap oyuncaklar ziyaretçilerin etkileşimli olarak bilimsel olguları tecrübe etmelerini sağlamaktadır. Bilim merkezlerinin bulunduğu bölgeye has özellikleri de bünyesinde barındırdıkları görülmekte, böylece yerel ziyaretçilerin bilimi kendileriyle özdeşleştirmeleri kolaylaşmakta, yabancı ziyaretçilerin de kentin kimliğiyle ilgili fikir edinebilmeleri sağlanabilmektedir. Bilim merkezini ziyaret edenler, bazen bir sahra çölünün, bir girdabın, bazen de küçük bir DNA molekülünün, ya da bir mikroçipin içine heyecanlı bir yolculuk yaparak keşifte bulunabilmektedir (www.tubitak.gov.tr).

1900'lü yılların başlarında bilim müzeleri ile ilgili oluşumlar görülse de, gerçek anlamda ilk bilim merkezlerinin ortaya çıkması 1960'lara uzanır. 1957'de Sputnik, 1960'larda San Francisco ve Toronto Ontario bilim merkezleri, bilim merkezlerinin ilk örneklerindedir. 1969 yılında açılan San Francisco'daki Exploratorium, 600'den fazla interaktif serginin yer aldığı 10.000 m² üzerine kurulu bir yerdir ve yılda 500.000 kişi

tarafında ziyaret edilmektedir. Bu bilim merkezi tanıtımında “herkes bir bilim adamıdır” sloganını kullanmıştır. Kuzey Almanya’da küçük bir kasaba olan Flensburg’ta 1985’te faaliyete başlayan Phanometa, yılda 70.000 ziyaretçisiyle küçük bir kasabanın nasıl ziyaretçi çekebildiğini göstermiştir (Weitze, 2004).

2010/2011 verilerine göre, dünyanın en çok ziyaret edilen bilim merkezlerinin listesi Tablo 1’de görülmektedir. Buna göre; bir bilim merkezinin yılda milyonlarca ziyaretçiyi çekebildiği görülmektedir.

Tablo1. 2010-2011 yılı dünyanın en çok ziyaret edilen bilim merkezleri ve ziyaretçi sayıları.

Bilim Merkezi	Ziyaretçi Sayısı
Citi des Sciences et de l’Industrie	5.000.000
Londra Bilim Müzesi	2.700.000
Shanghai Bilim ve Teknoloji Müzesi	2.500.000
Tayvan Ulusal Bilim ve Teknoloji Müzesi	2.050.790
Chicago Bilim ve Endüstri Müzesi	1,605,020
Seattle Pasifik Bilim Merkezi	1,602,000
Boston Bilim Müzesi	1,600,000
Kolkota Bilim Şehri	1,522,726
Ontario Bilim Merkezi	1,509,912
Münih Alman Müzesi	1,500,000
California Bilim Merkezi, Los Angeles	1,400,000

Kaynak: <http://museumplanner.org>.

Bilim merkezleri sadece interaktif deneylerin yapıldığı yerler değildir. Buralara ziyaretçi çekmek ve bu ziyaretçilerden gelir elde etmek amacıyla planetaryum ve 3 boyutlu sinemalar da yer almaktadır. Bunun yanı sıra, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını gidermelerine ve yorgunluklarını üzerlerinden atmalarına olanak sağlayan kafeler, restoranlar, dinlenme noktaları ve bilime ilgiyi sıcak tutacak bilimsel oyuncaklar, deney setleri, ilgi çekici bilimsel kitaplar, multimedya CD’leri, bilim merkezine özel hatıra eşyaları gibi ürünlerin satıldığı dükkânlar da bulunmaktadır. Bunların dışında bilim merkezlerinde bilgisayarla yönlendirilen çoklu projeksiyon cihazı, izleyenleri çevreleyen 360 derecelik bir simit görüntüsü ile tek seferde yüzlerce insana güneş sistemini, evrendeki yerimizi, Samanyolu’nu ve diğer gök cisimlerini göstermektedir (www.tubitak.gov.tr).

Bilim Merkezinin Etkileri

Bilim Merkezlerinin etkileri bireysel, toplumsal, politik ve ekonomik olarak dört grupta sıralanabilir (Persson, 2000:9-18). Aşağıdaki şemada misyonu, stratejik planı ve kurumsal yapısı olan bilim merkezlerinin, fonlar, personel ve gönüllülerle günlük faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir. Bilim merkezinden sağlanan bir dizi çıktı (sergiler, programlar, medya, basım, vb.) bireysel, toplumsal, politik ve ekonomik olmak üzere bir dizi etki yaratırlar (Garnett, 2002).

Kaynak: Garnett, 2002.

Araştırmalarda bilim merkezlerinin etkileri daha çok bireysel yönden incelenmekle birlikte, sosyal ve ekonomik etkilerini inceleyen çalışmalara da sınırlı sayıda rastlanmaktadır. Politik etkilerinin ise, çok fazla çalışılmadığı görülmektedir. Garnett (2002), bilim merkezlerinin etkileriyle ilgili çalışmaları incelediğinde, bireysel etkileriyle ilgili çalışmaların %87, sosyal etkileriyle ilgili çalışmaların %9, ekonomik etkileri ile ilgili çalışmaların %4'lük bir paya sahip olduğunu, politik etkileriyle ilgili herhangi çalışma olmadığını araştırmasında dile getirmiştir.

Bilim merkezlerinin bireysel etkileri daha çok bilim öğrenimi, toplum içi davranışlarının değişmesi, kariyer yönü belirleme, mesleki uzmanlıkta gelişim ve kişisel eğlence düzeyinde incelenmektedir. Sosyal etkiler ise; yöresel, bölgesel, uluslararası turizm, toplumsal boş vakit değerlendirme faaliyetleri, gençlere istihdam sağlama, gönüllü yerel oluşumlar, yerel kulüpler ve topluluklar, kentsel gelişim, çevresel restorasyon ve altyapı başlıkları altında çalışılmıştır. Bilim merkezlerinin ekonomik etkilerini inceleyen araştırmalar ise, daha çok ziyaretçilerden bilim merkezine ve yöreye sağlanan gelir, bilim merkezinin kendi harcamalarıyla yöredeki iş

hayatına katkıları ve istihdam etkileri boyutuyla çalışılmıştır (Garnett, 2002). Aşağıda bilim merkezlerinin etkileri alt başlıklar halinde incelenmektedir.

Bireysel Etkiler

Araştırmacılar, bilim merkezlerinde daha etkili öğrenme becerisi geliştirildiğini, ziyaretçilerinin araştırma, gözlem, yorum, bilgi paylaşımı ve direkt olarak bilimsel düşünceyle ilgili yeteneklerinin gelişmesini de çalışmalarda ortaya koymuştur. Bunun yanı sıra, bilim merkezlerinin ziyaretçiler üzerinde güçlü duygusal etkiler oluşturduğu ve davranışlar üzerinde uzun süren katkılar yarattığı rapor edilmiştir (www.science-centers.org.uk).

Falk ve Needham (2010:1-12) California Bilim Merkezini ziyaret edenlere 2000 yılında bilim merkezi açılır açılmaz ve yaklaşık 10 yıl sonra 2009'da birer anket uygulanmıştır. Katılanlar ziyaret sonrasında bilim ve teknoloji anlayışlarının önemli ölçüde etkilendiğini dile getirmişlerdir. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu da, ziyaretçilerin farklı etnik, ekonomik ve sosyal çevreden gelen tüm Los Angeles nüfusunu temsil ediyor olmasıdır.

Coventry (1997) ve Salmi'nin (2000) Avustralya ve Finlandiya'da yaptığı araştırmalar bilim merkezlerinin üniversite öğrencileri arasında kariyer seçmede etkili olduğunu ortaya koymuştur (aktaran: Persson, 2000: 9-17).

Toplumsal Etkiler

Çalışmalar, bilim merkezlerinin geniş ölçüde bireysel ve toplumsal etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Bilim merkezlerinin ve müzelerin toplum içinde iletişimi-etkileşimi arttırdığına ve sosyal ağlar kurulmasına yardımcı olduğuna dair araştırmalar da mevcuttur. Ayrıca bilim merkezleri bilim adamları ve halk arasında genel bilimsel konular hakkında diyalog yoluyla sosyal sermaye köprüsü oluşturmaktadır (www.science-centers.org.uk).

Matarasso (1997) İngiltere'de sanatsal faaliyetlere katılan 243 yetişkin ve 170 çocuk üzerinde yaptığı araştırmada, yeni arkadaşlıklar oluşturma oranının %91, diğer kültürleri öğrendiklerini söyleyenlerin %54, gelecek projelere destek olmak isteyenlerin %63, projede yer almaktan mutluluk duyduklarını söyleyenlerin ise, %73 olduğunu ortaya koymuştur.

Toplumsal çıktılarla ilgili olarak; mahrumiyet bölgelerindeki okulların müzeleri kullanmaları ve müzelerin onlara ulaşabiliyor olmasının da önemli olduğu söylenebilir (www.science-centers.org.uk).

Politik Etkiler

Araştırmalara çok konu olmasa da, bilim merkezlerinin eğitime ve turizme olan katkı politikacıların ilgisini çekmektedir. Ziyaretçilerin çokluğu arazi kullanım şeklini ve kent planını etkilemekte, çoğu bilim merkezi kentsel gelişim planlarında bir odak

notası olarak yer almaktadır. Bilim merkezindeki etkinliklerin medyanın ilgisini çekmesi sonucu yörenin tanınırlığı da artmaktadır (Persson, 2000: 9-17).

Bütün bunların yanında ve belki de daha önemlisi, yerel ve merkezi yönetimlerin, bilim merkezlerinin bir odak noktası haline gelebilme potansiyellerini, ziyaretçi çekerek ekonomik yarar sağlama ve tanınırlığı arttırıp, markalaşma yolunda avantaj yaratma özelliklerini kullanmak istemektedir. Bilime ve eğitime sağladığı katkılar da, yönetimlerin üst ölçekteki hedefleriyle örtüşebilmektedir.

Ekonomik Etkiler

Greene (2001) çalışmasında, Manchester Bilim ve Endüstri Müzesi'ne bir ziyaretçinin yaptığı 1 pound harcamanın, yerel ekonomide 15 poundluk bir harcama etkisi yarattığını ortaya koymuştur. 2000 yılında 300.000 ziyaretçinin yarattığı 1,5 milyon pound müze gelirinin 18 milyon poundluk bölge gelirine etki yarattığı hesaplanmıştır. Bu rakama müzelerin yerel iş yerlerinden yaptığı mal ve hizmet alımları ile 120 kişinin istihdamı da eklenebilir.

Santa Clara'daki Teknoloji Müzesi'nin 1999 rakamlarına göre, 44,2 milyon dolar ekonomik çıktının, 14,8 milyon dolar kişisel gelir ve 802 istihdam yarattığı hesaplanmıştır (aktaran: Garnett, 2002). 1999 tarihinde Hindistan'da yapılan 2. Dünya bilim merkezleri kongresi verilerine göre, dünyadaki yaklaşık 1200 bilim merkezi her yıl yaklaşık 184 milyon insan tarafından ziyaret edilmekte ve sağlanan ekonomik getiri 1,4 milyar doları bulmaktadır (Persson, 2000: 9-17).

Persson çoğu bilim merkezinin ülkelerinde en çok turist çeken yerlerin başında geldiğini, Amerikan nüfusunun üçte birinin her yıl bilim merkezlerini ziyaret ettiğini bildirmiştir. Bu oranlar İngiltere'de %16, İskandinavya'da %10 ve Hindistan'da ise %0,5.'tir (Persson 1999; aktaran Persson 2000).

Bilim merkezlerinin kısa vadede elde edilen ziyaretçi, harcama, iş yaratımı gibi etkilerinin yanı sıra, daha uzun vadedeki etkileri de önemlidir. Bireysel etkilerde yer alan eğitim-öğretim, bir sonraki aşamada inovasyonu ve yenilikleri beraberinde getirebilecek, bunun sonucu olarak da kalkınmaya katkı sağlayacaktır. Artan kalkınma ve pazarlama faaliyetleri ile desteklenen daha yeni etkinlikler yeni ziyaretçileri bölgeye çekecek ve böylece ekonomik etki daha fazla büyüyecektir.

Markalaşma Yolunda Bilim Merkezlerinin Rolü

Küreselleşen dünyada büyük bir rekabet içinde bulunan şehirler, daha fazla yatırımcı ve ziyaretçi çekebilmek ve benzer şehirlerden kendilerini daha farklı kılabilmek için markalaşma faaliyetlerine daha fazla yatırım yapmak zorundadır.

Bir kentin markalaşması, kentleri marka olarak kavramsallaştırma yaklaşımı olarak tanımlanmaktadır. Marka, halkın zihninde bir dizi çağrışım yaratan fonksiyonel, duygusal, ilişkisel ve stratejik unsurlardan oluşan çok boyutlu bir yapıdır ve bu yapı da tüm pazarlama eylemlerine rehberlik etmektedir (Kavaratzis, 2004: 59). Kent markalaşması, bir kentin diğerlerinden sıyrılarak öne çıkmasına ve kentin imajının

pozitif şekilde değişmesine yönelik olarak yapılmaktadır (Şahin, 2010: 10). Bir kente sosyal ve ekonomik yönden bir değer katmak için yapılan bu imaj çalışmaları markalaşma faaliyetlerinin önemli bir parçasıdır.

McKercher ve arkadaşları, bazı yerlerin diğerlerinden daha popüler olma sebeplerini beş maddede sıralamıştır. Bunlar sırasıyla; ürünün niteliği, yaşanan deneyimin niteliği, pazarlamanın niteliği, kültürel özellikler ve liderliktir. Hong Kong Turist Kurulunun rehberinde yer alan 90 anıt/müze, 1033 kültür turisti üzerinde anket yapılarak değerlendirilmiş ve ziyaretçilerin çoğunun (%70) ilgisini çeken 10 popüler yer belirlemiştir. Tercih edilmeyen 50'den fazla sayıdaki yerin neden tercih edilmediği araştırılmıştır. Popülariteyi etkileyen bu beş faktörden ürün (alan, yerleşim, ulaşılabilirlik), deneyim (seçkinlik, özgünlük, tüketim kolaylığı, eğitim) ve pazarlamanın turistlerin seçiminde daha etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle, turizm merkezlerinde inşa edilen çok amaçlı binaların popüler olma şansının yüksek olduğu, ulaşılabilirliğin ve pazarlama faaliyetlerinin de bu yerlerin popüler olmasında etkili olduğu belirtilmiştir (2004: 393-407).

Uluslararası tanınmış müze, anıt, kültürel ve sanatsal faaliyetler gibi kültürel altyapının varlığı, markalaşan kentlerin özellikleri arasında öne çıkmaktadır. Winfield-Pfefferkoern, markalaşma konusunda başarılı kentlerin katma değere sahip özellikleri olduğunu belirtmekte, bu özellikleri de kentin coğrafi konumu, endüstrisi, ekonomisi ve işgücüne dayalı olumlu nitelikler olarak sıralamaktadır. Bu katma değerler, şehrin marka olarak ayırt edilmesine katkı yaratmaktadır (2005:133-140). Yukarıda da belirtildiği gibi, bilim merkezleri kent ekonomisine katma değer sağlayan önemli bir aktördür. Aynı zamanda bilim merkezlerinin kentlere tıpkı müzelerde olduğu gibi, ziyaretçi ve ilgi çekebilme potansiyeli vardır. Buradan hareketle, bilim merkezleri gibi çok fonksiyonlu ve sembol yapıların bir kentin markalaşmasında önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

Konya'da Bilim Merkezinin Kurulması

Türkiye'de bilime olan ilginin artırılmasında bilim merkezlerinin öneminin kavranması ve bu merkezlerin yurt genelinde yaygınlaşmasının sağlanması amacıyla, büyükşehir belediyelerine yönelik olarak "4003 - Bilim Merkezi Kurulması Çağrısı" yayınlanmıştır. Bu kapsamda TÜBİTAK desteğiyle bilim merkezi projesini hayata geçirecek büyükşehir belediyesinin Konya Büyükşehir Belediyesi olduğu 4 Eylül 2008 tarihli bir basın toplantısıyla açıklanmıştır (www.tubitak.gov.tr). 2013 yılında hizmete girmesi planlanan ve inşaatı devam eden Türkiye'nin TÜBİTAK destekli ilk bilim merkezinde planetaryum, gözlemevi, sergi salonları, laboratuvarlar, Konya kültürünü anlatan bölümler, bilimsel gelişmelerin aktarılabilceği ortamlar ve ziyaretçileri çekecek çevre düzenlemeleri yer alacaktır. Bilim Merkezinin Konya'nın Mevlana Müzesi'nden sonra en büyük cazibe merkezi olacağı beklenmektedir (www.kbm.org.tr).

Markalaşma Yolunda Konya

Konya, tarih ve modernliğin iç içe olduğu kökleri insanlık tarihinin ilk yerleşim dönemlerine dayanan (Çatalhöyük), Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmış önemli bir kenttir. Tarihi İpek Yolu üzerinde olan ve stratejik olarak önemli bir lokasyonda bulunan ve bu dönemlere ait pek çok eserler barındıran kent, ayrıca ünlü düşünür Mevlana Celaleddin-i Rumi'nin yaşadığı, eserlerini yazdığı ve öldüğü yerdir.

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Eylem Planı'nda 2023 yılına kadar Türkiye'deki diğer 14 kent ile birlikte markalaşması gerektiği düşünülen ve hedeflenen Konya (www.sp.gov.tr), markalaşma yolunda pek çok avantaja sahip bir kenttir. Çeşitli araştırmacılar, bir kentin bölgesel, ulusal hatta küresel ölçekte marka kent olabilmesini belirleyen bir takım ortak kriterler ortaya koymuştur. Şahin (2010:32) çeşitli araştırmacıların bu kriterlerini derlemiş ve şu şekilde listelemiştir:

- 1 milyon üzerinde nüfus
- Sosyo ekonomik statü ve istihdam yapısı
- Yüksek düzeyli araştırma üniversitelerinin varlığı
- Yüksek kapasiteli havayolu ulaşımı
- Güçlü telekomünikasyon olanakları
- Kentle ilgili yayınların ve filmlerin varlığı ve medyada yer alması
- Uluslararası etkinlikler için yeterli kapasite
- Uluslararası tanınmış müze, anıt, kültürel ve sanatsal faaliyetler gibi kültürel altyapının varlığı
- Düşük suç oranı

Yukarıdaki ölçütlerin bir bölümü, Mevlana Kalkınma Ajansı'nın 2011 ve 2012 yıllarında düzenlediği verilerden derlenerek aşağıda, Tablo 2'de ifade edilmektedir.

Tablo 2. Konya'nın Türkiye'deki Yeri

	Konya	Türkiye'deki Sıra (81 il içinde)	Türkiye Ortalaması
Nüfus (*)	2.013.845	6	-
Kentsel Nüfus (*)	1.486.653	7	-
Kentsel Nüfus/Toplam Nüfus (*)	% 73.82	15	-
İç Göç (*)	47.901	9	-
Dış Göç (*)	56.729	7	-
İstihdam Oranı (%) (*)	46.5	27	43
İşsizlik Oranı (%) (*)	8.2	41	11.9
Okul sayısı (*)	2.076	5	-
Yüksek okul mezunu sayısı (*)	105.782	7	-
Master dereceli kişi sayısı (*)	7.970	7	-
Doktora dereceli kişi sayısı (*)	3.091	4	-
Üniversite öğrencisi sayısı (*)	68.424	5	-
Akademik Personel sayısı (*)	3.527	4	-
Profesör sayısı (*)	499	4	-
Hastane yatak kapasitesi (*)	6.419	4	-
Uzman doktor sayısı (*)	1.515	7	-
Organize sanayi bölgesi	9	3	-
Küçük Sanayi Sitesi Sayısı	21	1	-
Kamu Yatırımından alınan pay (**)	343.518.000 TL	11	-
Banka Sayısı	22	8	-
Banka Mevduat (***)	5.928.158 TL	10	-
Banka Kredisi (***)	6.199.580 TL	10	-
İhracat (****)	1.193.867.000 USD	14	-
İthalat (*)	802.426.000 USD	17	-
Yayın sayısı (*****)	740	7	-
Teknoparktaki firma sayısı	104	3	-
Tescilli marka sayısı (*****)	950	5	-
Patent sayısı (*****)	13	8	-
Tescilli Endüstriyel Tasarım sayısı (*****)	589	7	-
Tescilli Faydalı Model Sayısı (*****)	83	6	-
AB Fonu kullanan proje sayısı	174	2	-
TV Kanalı sayısı	8		
Radyo Kanalı Sayısı	30		
Mevlana Müzesi ziyaretçi sayısı (*****)	1.735.424	3	-
Müze sayısı (*)	10	2	-
Sinema Sayısı (*)	23	3	-
Tiyatro Sayısı (*)	2	3	-

(*) Türkiye İstatistik Kurumu 2010 verilerine göre

(**) DPT 2010 verilerine göre

(***) Türkiye Bankalar Birliği 2010 verilerine göre

(****) Türk İhracatçılar Birliği 2011 verilerine göre

(*****) YÖK 2010 verilerine göre

(*****) Türk Patent Enstitüsü 2011 verilerine göre

(*****) Kültür ve Turizm Bakanlığı 2011 verilerine göre

Kaynak: Mevlana Kalkınma Ajansı 2011-2012.

Tablo 2’de nüfus, kentsel nüfus, istihdam, işsizlik oranları, eğitim ve sağlık verileri, endüstriyel yapı, ihracatın ithalatı karşılama oranları, inovasyon ve araştırma kapasiteleri ve müzeler açısından bakıldığında, Konya’nın Türkiye ortalamasının çok üzerinde, hatta çoğunda ilk on kent arasında olduğu görülmektedir. Konya’nın asıl öne çıkan özelliği olan tarihi önemi ve Mevlana’nın kente yarattığı katkı oldukça büyüktür. UNESCO’nun 2007 yılını dünyada Mevlana yılı ilan etmesi, her yıl Aralık ayında Şeb-i Aruz törenleri ile binlerce insanın sema gösterilerini izlemeye Konya’ya gelmesi Konya’nın tanınırlığına büyük katkı sağlamaktadır. Bu etkinliklerin ulusal ve uluslararası medyada yer alması da Konya için önemli bir avantajdır.

Kentin havayolu ulaşımının sadece Konya-İstanbul arasında, hızlı tren hizmetinin ise, sadece Ankara-Konya arasında olması tüm ülkeye ve hatta yurt dışına açılmasında bir engel oluşturabilir. Konya’nın ulaşım açısından olduğu kadar konaklama olanaklarının da iyileştirilmesi gerektiği bir başka noktadır. 2010 verilerine göre, Turizm İşletme Lisansı veya Yatırım Lisansı olan konaklama tesis sayısı Konya’da 29 yatak kapasitesi ise 5238’dir. (Konya Valiliği, 2012). Bu rakam, Türkiye’de sırasıyla 3.524 ve 882.449’dur (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012). Her yıl özellikle Aralık ayındaki Şeb-i Aruz törenlerinde kentte konaklama sıkıntısı yaşanabilmektedir. Sargın ve Temurçin’in (2009) çalışması, Konya’nın 1995 ve 2000 yıllarında sırasıyla suç oranı en düşük birinci ve ikinci kenti olduğunu ortaya koymuş, Konya’nın güvenli bir kent olduğunun altını çizmiştir.

Sonuç

Sonuç olarak, Bilim Merkezi’nin Konya’ya neler katabileceği sorusu akıllara gelmektedir. Yeni yapılacak olan bilim merkezinin bireysel, sosyal, toplumsal ve siyasi etkilerinin markalaşma yolundaki Konya’ya çok şey katabileceği öngörülebilir. Bireylerde geliştiği çeşitli çalışmalarla desteklenen etkili ve uzun vadeli öğrenme, araştırma, gözlem ve yorum becerisi, bireylerin kariyer belirlemesine olan katkısı, uzun vadede birçok inovasyonu beraberinde getirebilecektir. Bundan sonraki aşama ise, kalkınmaya katkı sağlamak, kalkınan yerdeki yeni etkinliklerle daha fazla cazibe merkezleri yaratma kapasitesi de olacaktır.

Bilim parkları, toplum içindeki iletişimi ve etkileşimi artırma, bireylerin sosyalleşmelerine katkıda bulunma ve hatta düşük gelir gruplarına da hitap edebilme özellikleriyle toplumsal katkı yaratmaktadır.

En belirgin etkinin ise, ekonomik anlamda olması beklenebilir. Çeşitli araştırmalar bilim merkezlerinin kent içi ve dışından pek çok ziyaretçi çektiğini, ziyaretçilerin ve bilim merkezlerinin yaptıkları harcamalarla direkt, dolaylı ve uyarılmış olarak pek çok istihdam yaratabildiğini ortaya koymuştur. Bir kentin rakiplerinden sıyrılarak, daha fazla ziyaretçi, daha fazla çalışan ve daha fazla yatırımcı çekmesi amacıyla markalaşmak istemeleri bilinen bir gerçektir. Bilim merkezlerinin yukarıda anlatılan etkileriyle bir kente daha fazla ziyaretçi ve yatırımcı çekeceği, kent içinde önemli bir cazibe odağı olacağı açık olarak görülmektedir. Bu etkiler, daha uzun vadede kalkınmaya da katkı sağlayacaktır. Bu veriler ışığında, Türkiye’de TÜBİTAK’ın desteğiyle oluşturulacak ilk Bilim Merkezi’nin doğru bir pazarlama

stratejisiyle markalaşma yolundaki Konya'ya büyük avantaj sağlayacağını söylemek mümkündür.

Siyasi etkiler açısından değerlendirildiğinde, kentte oluşan ve yeni bir cazibe merkezi olarak kurulan Bilim Merkezi'nin, yerel ve merkezi yönetimin politik, ekonomik, sosyal ve bireysel hedeflerine katkı yaratacağını öngörmek de mümkündür. Bunların yanında Bilim Merkezi'nin medyada da yankı bulması yerel ve merkezi yönetimler için olumlu bir durum olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

- European Network of Science Scientists and Museums (2012), *science-centers.org.uk/reports/downloads/impact-of-science-discovery-centers-review-of-worldwide-studies.pdf*, Erişim Tarihi: 15.05.2012.
- Falk, J. ve Needham, M. (2010), "Measuring Impact of Science Center on Its Community", *Journal of Research in Science Teaching*, Vol.48, (No. 1). s.1-12.
- Garnett, R. (2002), The Impact of Science Centers/Museums on Their Surrounding Communities. Summary Report; [http:// astc.org/ resource/ case/ Impact_Study02.pdf](http://astc.org/resource/case/Impact_Study02.pdf), Erişim Tarihi : 24.04.2012.
- Greene, P. (2001), "Reinventing the Science Museum-The Museum of Science and Industry in Manchester and The Regeneration of Industrial Landscapes", *The European Museum Forum Annual Lecture*, 2001, Gdansk, Poland.
- Kalkınma Bakanlığı, Kurumsal ve Stratejik Yönetim Dairesi Başkanlığı (2012), www.sp.gov.tr/documents/Turizm_Strateji_2023.pdf. Erişim Tarihi:11.05.2012.
- Kavaratzis, M. (2004), "From City Marketing to City Branding", *Place Branding*, 1, (1), s.58-73.
- Konya Bilim Merkezi/Tübitak (2012), www.kbm.org.tr. Erişim Tarihi: 17.07.2012.
- Konya Valiliği (2012), [www.konya.gov.tr/dosyalar/Konya_Sosyo-Ekonomik Gostergeler.pdf](http://www.konya.gov.tr/dosyalar/Konya_Sosyo-Ekonomik_Gostergeler.pdf). Erişim Tarihi: 18.06.2012.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü (2012), www.ktbyatirimisletmeler.gov.tr. Erişim Tarihi: 12.07.2012.
- Matarasso François (1997) "Use or Ornament? The Social Impact of Participation in the Arts Published by Comedia"; www.comedia.org.uk/pages/pdf/downloads/use_or_ornament.pdf. Erişim Tarihi : 11.05.2012.
- McKercher, B., Ho, P. SY. ve du Cros, H. (2004), "Attributes of Popular Cultural Attractions in Hong Kong", *Annals of Tourism Research*, Vol.31, (No.2), s.393-407.
- Mevlana Kalkınma Ajansı (2011), *İstatistiklerle Konya*, Mevlana Kalkınma Ajansı Planlama ve Koordinasyon Birimi, Konya.

- Mevlana Kalkınma Ajansı (2012), *Konya'nın 116 Başlıkta Türkiye'deki Yeri*, Konya.
- Paddison, R. (1993), "City marketing", *Image Reconstruction and Urban Regeneration, Urban Studies*. 30, (2), s.339-350.
- Persson, Per-E. (1999), "Science Centers: A Motivational Asset" *Paper Presented at the UNESCO and ICSU World Conference on Science*, Budapest, Hungary, June 28.
- Persson, Per-E., (2000), "Community Impact of Science Centers: Is There Any?", *The Museum Journal*, Vol.43, s. 9-17.
- Richards, G. ve Wilson J. (2004), "The Impact of Cultural Events on City Image: Rotterdam", *Cultural Capital of Europe, Urban Studies*, Vol.41, (No.10), s.1931-1951.
- Sargın, S. ve Temurçin, K. (2009), "Türkiye'de Suçlar ve Mekansal Dağılışı", *Uluslararası Davraz Kongresi*, 24-27 Eylül 2009.
- Şahin, G. (2010), "Turizmde Marka Kent Olmanın Önemi: İstanbul Örneği", *Yüksek Lisans Tezi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tübitak (2012), www.tubitak.gov.tr/home.do?ot=5&rt=1&sid=466&pid=461&cid=11199. Erişim Tarihi: 18.06.2012.
- Weitze, M.D., (2004), "Science Centers: Examples from US and from Germany". *From the itinerant lectures of the 18th century to popularizing physics in the 21st century-exploring the relationship between learning and entertainment*. Proceedings of conference held in Pognana sul Lario, Italy, June 1-6, 2003.
- Winfield-Pfefferkoern, J. (2005), "The Branding of Cities, Exploring City Branding and the Importance of Brand Image". *Yüksek Lisans Tezi*. Syracuse: Syracuse Üniversitesi.
- www.museumplanner.org/worlds-top-10-science-centers/ Erişim Tarihi: 11.05.2012.

Salı Toplantıları

Kurtuluş Kayalı İle “Metin Erksan ve Sineması” Üzerine

Kurtuluş KAYALI*

Vaktiyle ben burada bir konuşma yapmıştım. Hatta o konuşma *İletişim*'de yayımlandı. Ama gelirken ona bakmadım. Belki şimdi de benzer şeyleri söyleyebilirim. O konuşmamın yayımlandığı derginin kapağında Ayhan Işık, Türkan Şoray fotoğrafı vardı. Benim hatırladığım “Acı Hayat”tan. Karıştırıyor olabilirim. Yaşım itibarıyla benim karıştırmam size göre daha mümkün. Ben o derginin bir başka sayısında, sinema eleştirmenlerine ilişkin bir yazı da yazmıştım. *Serbest Vezin* diye bir bölüm vardı. Kaç sene evvel bilmiyorum. O iki yazıya bakıp geleyim diye düşündüm. İnsan kitabın, derginin kapağını gördüğü zaman hatırlıyor. Aslında bakmayı gerektirecek hakikaten ilginç bir olay söz konusu. Olay, bizim kendi hayat hikâyemizle ilgili. Siz gençlerin hayatında Metin Erksan yok. Bizim kuşağın hayatında Metin Erksan var. Bizden bir 10 yaş büyük kesimin hayatında çok net olarak var. O film karesi insanın kafasında çok net yer etmiş. Gitmiyor. O kapağı kim yaptı, bilmiyorum. Kimin aklına geldi onu oraya koymak, benim hatırımda değil. Ama yani herhangi bir film seyredersiniz. Bu onun bunun filmiyle ilgili değil. Yıllar geçer, uzun yıllar geçer. İnsanın kafasında bir tek kare kalır. Yani o da belki yaşlı bir adamın kafasında kalmış. 1989'da bir dergide, *Beyazperde*'de Türkan Şoray bir konuşma yapıyor. Diyor ki “Ben 17 yaşındayken, (belki 20-21 yaşındadır, onu bilemem 1962'de) o filmde oynadım ve ben o filmde oynadığım zaman o filmin öneminin farkında değildim.” Çok ilginç bir hikâye... Metin Erksan bir ay önce 4 Ağustos'ta vefat ettiğinde bir tören yapıldı. Törende konuşmalar vardı. Metin Erksan'ın en ilginç yaklaşımlardan biri şu, “arkadaş ben artistlerle oturup konuşmam” diyor. Yani oturup konuşmanın anlamı yok diyor. Metin Erksan'ı Türkan Şoray'la, Hülya Koçyiğit'le aynı masada tahayyül etmek mümkün değil. Bir sürü kişiyi düşünmek mümkün. Metin Erksan onlarla oturup konuşacak insan değil. Mesela Kültür Bakanlığı bir ödül vermişti, ödüle geldi. Emel Sayın gibi ünlü oyuncular da vardı. O dönemde 70'li yılların başında ya da 60'lı yılların sonunda oynayan insanlar hep beraber bir yere gideceklerdi. Metin bey, “yahu, biz bir başka yere gidelim. Oturup artistlerle mi konuşacağız şimdi” dedi.

“Metin Erksan Türkiye'de insanlara en son çarpan yönetmen.”

Ama şöyle bir hikâye de var; kişiliğine baktığımızda önemli bir hikâye... NTV bir program yayınlamıştı, tam da defnedildiği gün. Bu program bütünüyle Metin Erksan'a dair. O programda, Türkan Şoray ve Hülya Koçyiğit'in konuşmaları vardı. Tabi birkaç entelektüelin de. Artistlerin konuşmaları bizim entelektüellerden daha anlamlı ve doğru teşhisler içeriyordu. Şimdi bizim kuşağın olayını anlatayım. Nereye

---

* Prof.Dr. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi,
E-posta: k_kayali@yahoo.com

bakıyorsan, baktığın yere göre değişiyor. Mesela yaşı 60'ı geçmiş, 48, 50, 51 doğumlu insanlar. Bunlar doğal olarak Metin Erksan'ın 60'lı yılların başlarındaki filmleri ile karşılaştılar. Daha önceki filmleri olsa olsa insan hayal meyal hatırlar. Ama sonradan üzerlerinde düşünmek mümkün olabilir. Metin Erksan Türkiye'de insanlara en son çarpan yönetmen. Mesela bizim kuşak açısından bu tam böyle. Niye? Çünkü 62'de işte bu film var. *Acı Hayat* var. Ne var? Türkiye'de burjuva sınıfını anlattığı varsayılan bir film var: *Suçlular Aramızda*. Yine o dönemde *Yılanların Öcü* var. Yine aynı dönemde *Susuz Yaz* filmi var. Şimdi benim, mesela herkesin siyasal, sosyal, kültürel görüşleri farklı. Beni en fazla çarpan filmi doğal olarak *Yılanların Öcü*. *Yılanların Öcü* Türkiye'yi sallamış bir film. *Yılanların Öcü* en siyasi film. En fazla tepki çeken film. Niye? *Yılanların Öcü* çekildiği zaman sinemalar basılıyor. Oynayamıyor. Zaman zaman da oynatılmıyor.

Bir gün sinema sempozyumlarının, seminerlerin, yazarlık öğretiminin yapılmaya çalışıldığı pek konuyu bilmeyen insanların da çağrıldığı yere ben de gittim ve orada konuştum. O döneme bakıyorsun orayı solcu gibi falan görüyorsun, öyle algılamaya çalışıyorsun. Bir arkadaş çok mantıklı bir şey söyledi. *Susuz Yaz*'ın sağ ile sol ile hiçbir ilgisi yok dedi. Hakikaten öyle o dönemdeki insanlara baksan. *Yılanların Öcü* çarpıcı bir şey... Niye? Fakir Baykurt'un romanından gelmiş. Ondan kaynaklanıyor, anlatabiliyor muyum? *Susuz Yaz* biraz daha sınırlı bir şey. Mesela o dönemin okuru Fakir Baykurt'u biliyor ama Necati Cumalı'yı bilmiyor. Ya da o kadar yaygın bilmiyor. *Yılanların Öcü*'nde de o kadar büyük siyasi boyut yok. Köyde evin önüne ev yapılıyor. Haksızlığa uğruyor. Onun tepkisi var. Ne var? Baktığın zaman yazar onun bilincinde midir, değil midir onu bilemem ama İrazca Ana diye bir kahraman var. O yaşlı kadının köklü etkisi. O figür çok net bir şekilde var. Romanda da var, filmde de var. Aslında film o kadar siyasi etki yapmayacak ama roman bir biçimde etki yapmış. Romanın siyasi etkisi zayıf diye Fakir Baykurt romana bir yüz sayfa daha katmış. Yunus Nadi Ödülü'nü kazanmış. Ondan öte tiyatroya çevrilmeye çalışılmış, uyarlanmaya çalışılmış 60'lı yılların başlarında. O tepki çekmiş. Adamın çok fazla etki yapmış olmasının sebeplerinden biri de bu. İlginç bir şey var, Fakir Baykurt'un anılarını okuduğunuzda da onu görüyorsunuz. Ben sittin sene düşünsem aklıma gelmez. Fakir Baykurt'un nasıl aklına gelir anlamam. Demek ki, Türkiye'de bir etkileşim ağı var. Bunlar ne yapıyorlar bu filmi gösterime sokmadan evvel. Elçiliğe gidiyorlar, Satyajit Ray diye bir Hintli yönetmen var. Bunun *Apu Üçlemesi** diye Hindistan'da geçen bir filmi var. Herkesin de kafasındaki model bu ve o filmi daha vizyona girmeden evvel, “biz bu filmi bulduk ve seyrettik” diyor. Kafasında böyle bir şey var. İlginç olan nokta şu, Fakir Baykurt'un 1962 yılında böyle bir filmle ilgisi bana biraz tuhaf geliyor. Bu ilgi nereden doğdu? Ama Nuri Bilge Ceylan'a baktığın zaman, 2000li yıllarda, ben hep bunu çekmeye, ona benzer bir film yapmaya çalıştım diyor. Adını andığım yönetmen tarzında film çekmeye çalıştım diyor. Yaptığı klasik filmlerden biri de yurtdışında etki yapmış bir film. Ana eksen öyle. Ama Metin Erksan'ın yaptığı şeylere baktığınız zaman böyle bir gönderme yok. Bir şey okuyor ve

* Burada Kayalı, Satyajit Ray'in *Apu Üçlemesi*'nden bahsediyor. *Apu'nun Dünyası* (Apur Sansar), üçlemeyi oluşturan filmlerinin sonuncusudur. Üçlemenin diğer filmleri ise: 1955 tarihli *Yol Türküsü* (Pathar Panchali) ve 1956'da tamamlanan *Yenilmez* (Aparajito)'dır. Her üç filmin öyküsü de Bibhutibhushan Bandyopadhyay'ın (Bibhutibhushan Banerjee olarak da biliniyor) kitaplarından uyarlanmıştır.

ondan kendine göre müdahale ederek bir şey çıkarıyor. Söylemeye çalıştığım şey şu: Bizim gibi adamın kafasında *Susuz Yaz* çok fazla yer etmiyor. *Yılanların Öcü* yer ediyor. Altın Ayı'yı kazanmasına rağmen yer etmiyor. Bizim kuşağa sorsan bu adamın en önemli filmi ne desen *Susuz Yaz* demez, *Yılanların Öcü* der. O dönemin kafası ile *Yılanların Öcü* der. Bu dönemdeki kafası ile *Yılanların Öcü* demez. Bu dönemde basit bir film diye düşünür. Fakir Baykurt'u okuyorum. Ben okuduğum için bir arkadaşım da okudu ve "çok köylü kokuyor" dedi. Yani bizim kuşakta şöyle bir şey var. Köy hevesi var. Bu biraz zaman zaman duygusal, gerçekçi, zaman zaman da züppece bir şey... Yani biraz tuhaf, yapay bir şey... Bir de tuhaf olan Fakir Baykurt'un bile dünyasına *Apu Üçlemesi* girebiliyorsa, neden *Susuz Yaz* önemsenmiyor. *Susuz Yaz*'ın Altın Ayı kazandığı yıl yarışan filmlerden biri de Satyajit Ray'ın bir başka filmi.

Acı Hayat ile kimse fazla ilgilenmiyor. *Acı Hayat* alt tarafı bir duygusal ilişki, bir melodram olarak görülüyor. Ama o kadar ilginç bir hikâye ki. Hakikaten baktığımız zaman Türkiye'deki filmlerin önemli bir bölümü *Acı Hayat* tan kaynaklanan filmler. Metin Erksan da Türkiye'de çok sayıda *Acı Hayat* çekildi derdi. İşte bunlardan biri de *Taksi Şöförü* diye de eklerdi. Ne filmi? Duygusal bir ilişki... Duygusal ilişkinin sarpa sarması ve sonrasında adamın intikam alması. Selim İleri, Metin Erksan öldükten sonra bir yazı yazdı, bir hafta on gün önce çıktı. Yazıda "beni *Acı Hayat* ilgilendirmiştir" diyor. *Acı Hayat*'ta kent var. Kentin biraz daha kenar mahallesi var. *Acı Hayat*'ta ne var? Ekonomik, sosyal, sınıfsal bir hikâye de var. Yani ben bunu nasıl aşarım diye bir şey var. Metin Erksan'ın diğer filmleri de neyi anlatıyor? Zenginlerin, burjuvaların o yapay hayatını anlatmaya çalışıyor. Onların görüntüdeki bu asilliğinin ne ölçüde temelsiz olduğunu, yapay olduğunu anlatmaya çalışıyor. Mesela gelinine bir kolye hediye ediyor, sahte çıkıyor. Adam sahte olduğunu bile bile... Aslında o dönemde herkes "köy" görmeye meraklı. O dönemde, döneme uygun olup olmadığına bakmanız için de ilginç bir gösterge. Şimdi bıyıklı erkek görmek mümkün değil. O dönemde erkeğin en temel aksesuarı bıyığı. Sınıf, kent geriye gitmiş bir şey. O dönemde önemsenen sinema, daha politik olan sinema. Metin Erksan'ın yaklaşım tarzından daha farklı bir şey geliyor. *Şehirdeki Yabancı*, *Gurbet Kuşları*, *Otobüs Yolcuları*, *Karanlıkta Uyananlar* gibi filmler hep politik içerikli. 1965'te işçi filmleri diye biliniyor. Türkiye bu gün çok değişmiş vaziyette. O dönemde bu filmleri muhafazakâr-sağ ve İslami kesimlerin benimsemesi mümkün değil diye düşünürsün. Ama son dönemde biz bu filmleri *Kanal 7'de*, *Samanyolu TV'de* seyrediyoruz. Bu da neyi gösteriyor: Zaman geçtikçe, değer yargılarının, yaklaşım tarzlarının ne ölçüde farklılaştığını gösteriyor. İnsanlar bu ilk işçi filmi diyor. O dönemde insanlar Türkiye'nin içine bakıyorlar. Bu dönemde Türkiye'nin dışına bakıyorlar. Bu dönemdeki gibi Türkiye'nin dışına baksak o dönemde, *Susuz Yaz* çok merkezi bir yere oturur. Ama o dönemde biz Türkiye'nin içine baktığımız zaman, bu tür politik yapısı belirgin olan filmler öne çıkıyor.

Seyrettiniz mi bilmiyorum, seyrettiğiniz zaman da çok ciddiye almamışsınızdır. Halit Refiğ'in bir filmi var. Göksel Arsoy, Cüneyt Arkın ve Leyla Sayan'ın oynadığı, Eskişehir'de geçen çok politik bir film: *Şafak Bekçileri*. Ama politikliğine baktığım zaman, o dönemde bile politikliği biraz yapay geliyor. O dönemin, o tarz bir yapısı var. O dönemde Türk Sinematek Derneği kuruluyor. Tam 1965'te kuruluyor. Bu filmler çekildikten biraz sonra kuruluyor. Adamlar Türkiye'de sinema namına bir şey yok

diyor. Türkiye’de sinema bundan sonra olabilir diyor. Sinemaya kitabi bir şekilde bakacağız diyor. Nereye bakacağız? Bakacağımız yer çok basit diyor. İtalyan yeni gerçekçiliğine bakacağız. Fransız yeni dalgasına bakacağız diyor. Adamların söylemeye çalıştığı hikâyeler de bu. Metin Erksan’ı anlamak için, o dönemdeki entelektüel hayata bir bakmak lazım. Entelektüel hayatın sinemaya yansımaları da bu şekilde belirleniyor. Batı sinemasından beslenerek yeni sinema yapacağız diyorlar. Meseleyi tam anlamak için Rus sinemasına verdikleri öneme de dikkat etmek lâzım.

Türkiye’deki fotoğrafa baktığımız zaman hepimizin, sosyal bilimci olalım olmayalım, kafasında şöyle bir şey var: “Bu işin özünü entelektüel bilir, akademisyen bilir”. Entelektüel ile akademisyeni birbirine karıştırmak, “aynı şey” demek doğru değil. Sezai Karakoç hakikaten hoş bir biçimde söylüyor: “Entelektüel başka, akademisyen başka” diyor. “Akademisyen biraz aktarıcı mahiyette iş yapar” diyor. “Entelektüel dediğin düşünür, yeni fikirler geliştirir, daha gelişkin insandır” diyor. Bizim gündelik hayatımızda bu hikâye çok yer etmiş. Hatta bir dönemde romancıları falan değerlendirirken “şu konuyu yazmış ama o bu romanı yazabilecek kapasitede bir adam değil” diye bakıyoruz. “Akademisyenlerin ya da entelektüellerin yazdığına göre daha geri” diye düşünüyoruz. Ama burada başka bir problem daha var. Türkiye’de entelektüel hayatta bir takım sıkıntılar var. İnsanlar bir takım düşünceleri rahat telaffuz edemiyor. Hangi düşünceleri rahat telaffuz edemiyor? Sol düşünceleri. Hangi düşünceleri rahat telaffuz edemiyor bir dönemde? İslami düşünceleri... Baktığımız zaman bizim de edebiyatçılarımızın sanatçılarımızın çoğu özellikle İslami eğilimdeki, özellikle sosyalist, komünist eğilimdeki sanatçıların çoğu işin entelektüel boyutu ile de ilgili o dönemde. Benim yaşadığı bir insanla, yönü şöyle ya da böyle dünyaya bakan bir insanla konuşurken, Necip Fazıl ile ilgili, Nazım Hikmet ile ilgili konuşurken biraz dikkatli, biraz dengeli konuşacaksınız. Anlatabiliyor muyum? Eleştirini de çok ulu orta yapmayacaksınız. Çünkü insanların tepkilerini, hem de hırçın tepkilerini çok çekebilirsiniz.

Örneğin şöyle bir mısra var: “Öz yurdunda garipsin, Öz vatanında parya...” Kimin dizesi bu? Necip Fazıl’ın. Ne zaman yazmış? 1947 yılında yazmış *Sakarya Türküsü*’nü. Şimdi baktığın zaman, bir şey üzerinde düşündüğün zaman, metnin sanat/roman oluşu anlamlı gibi geliyor. Mesela bir İslamcıya bu gün öz vatanında garipsin dediğin zaman “bu ne palavra sıkıyor” diyebilir. Ama kırklı yıllarda söylediğinde adamları ciğerinden yakalamış bir hikâye bu, çok net bir biçimde. Adam da muhtemelen o sıkıntıları falan yaşayarak yazıyor. Eski dönem edebiyatçılarına baktığımızda entelektüel birikimini, teorik yaklaşımını hafife almanın mantığı yok. Bu 60’lı yıllara kadar, daha sonraki dönemde de daha değişik kesimler için böyle olmuş. Her türlü edebiyatçı açısından söylemek mümkün değil, çok daraltmak da mümkün değil. Biri sana kuru bilgi aktarıyor, öbürü senin ruh durumunla ilgili bir şey. Bir sürü sosyolog yazarken bu tür şeyler yazıyor. Mesela Doğan Ergun’un metinlerini okuyun, sezgiden bahsediyor. Dört dörtlük bilgisi de olsa, odun gibi bir akademisyenin yapamayacağı bir şey. Mesela Kemal Tahir şunu söylüyor çok net bir biçimde: “Herkes yanlış yapabilir, ama fazla acı çeken insan kolay yanlış yapmaz. Yapsa da, doğruyu şu ya da bu biçimde bulur.” diyor. Benim kanaatim şu: Her işini tıkr tıkr, tereyağından kıl çeker gibi halleden akademisyenden bir şey olmaz. Hakikaten olmaz.

Her şey tıkır tıkır giderse, o adamdan bir şey olmaz. Biraz sürünen, biraz acı yaşayan insan, biraz daha gelişkin olur.

“...Bu şöyle bir anlayışın göstergesidir: Birinci sınıf adam akademisyendir, entelektüeldir, ikinci sınıf adam edebiyatçıdır, üçüncü sınıf adam dediğin zaman ise bu sinemacıdır.”

Biz eski dönemde filmlere artistlerine göre bakıyorduk. Daha sonra yönetmenlerine bakmaya başladık Yukarıda bahsettiğim konuyla ilgili bir örnek vermek istiyorum. Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* adıyla romanı yayınlanmıştı. Lütfi Akad romanın olağanüstü sinematografik olduğunu söyledi. Daha sonra Tunç Okan filmini çekti. Adalet Ağaoğlu *Otobüs* filmini “birinci sınıf, çok iyi film” olarak nitelendirdi ve o nedenle Tunç Okan'ın *Sarı Mercedes* filmini çekmesine izin verdi. Ama ondan sonra, “bu film benim romanımı berbat etti” dedi. Aslında, orada belli bir döneme yönelik bir gönderme, bariz bir militarizm eleştirisi var. Filmde bu atlanmış. O nedenle söyledi “romanımı berbat etti” diye. Çoğu romancının romanı filme uyarlanıyor. Daha sonra o romancı “benim romanımı mahvetti” diyor. Bu genel bir şey. Bu şöyle bir anlayışın göstergesidir: Birinci sınıf adam akademisyendir, entelektüeldir, ikinci sınıf adam edebiyatçıdır, üçüncü sınıf adam dediğin zaman ise bu sinemacıdır. Böyle bir genel anlayış var. 1965'te Sinematek grubu Türkiye'de etkin olduğu zaman, şunu gözü kapalı kabul ettiler: Türkiye'de herhangi bir metin edebiyattan uyarlanmışsa, metnin aslı özgün senaryodan uyarlanan metinden çok daha gelişkindir. Bu saçma önyargı bugün hâlâ da sürmektedir. Dolayısıyla bizim sinemacılarda da bu eziklik vardır. Eziklik sadece toplumun belli kesimlerine has bir hikâye değil. Sinemacılar da bu ezikliğini sürdürüyor. Her türlü sinemada var. İslami, milli sinemada da var. Türkiye'de milli sinema yapmaya çalışan insanların hemen hepsinin bir Necip Fazıl eserini sinemalaştırmak için içi gider. Biraz da bu dokunulmaz olduğunda eziklik ister istemez artar. Dün akşam biraz *Huzur Sokağı*'ni seyrettim. Hakikaten çok değişmiş, bizim *Huzur Sokağı* değil, 2010'ların *Huzur Sokağı*... Ben mesela 1970'teki filmi, neydi ismi *Birleşen Yollar*... O film insanı sarıp sarmalayan bir film. Türkan Şoray, İzzet Günay oynuyor. 70'te ve hakikaten adamın en çarpıcı filmi... *Huzur Sokağı* da işte malum, o dönemde çok etkin olan bir roman. Şule Yüksel Şenler'in romanı. Şule Yüksel kişi olarak da etkili... O dönemin yaygın İslami gazetesinde *Bugün*'de köşe yazısı yazıyor. Demek ki bu hikâyelerde o dönemin ruhu var. Bir şey yapıyorsun, yeni baştan yapmaya çalışıyorsun olmuyor. Sarkıyor. Söylemek istediğim hikâyeye de bu. Yücel Çakmaklı'nın bütün diğer filmlerinden daha etkili olmuştur bu film. Bir de diziyeye bakın, fazla seyretmedim ama... Film çok yankı yapan bir film... Ondan sonraki kült filmlerinin hiç birinin etkisi ilk filmin etkisinin onda biri kadar olmadı. Belki yüzde biri kadar bile olmadı. Edebiyatçılar genellikle romanı öne çıkaracak tarzla bakıyorlar olaya. Şimdi bile bu durum hâkim.

“Biz kendimizi 60'lı yıllarda sosyalist zannediyorduk, komünist zannediyorduk, hâlbuki biz yabancı düşmanımıştık. Hâlbuki milliyetçiyimmişiz.”

Başka bir genelleme daha var. Yabancı sinema, yerli sinemadan her zaman daha üstündür. Ruhsuz bir hikâye var. Sen onu söyle diyorsun. Biri *Birleşen Yollar*'ı seyretse, bir Amerikalı olarak seyretse, *Arkadaş* filmi bir Fransız seyretse aynı etkiyi alamaz. Bu bir atmosfer meselesi. 74 yılının Yılmaz Güney'i de bugün çok fazla etki bırakmaz. Atıf Yılmaz anlatıyor: Yılmaz Güney ile oturuyorlar. Yabancılar da var. "Atıf ağabey bir film çeker ben de orada oynarım" diyor, "para da almam" diye ekliyor. Öbürü çok tuhaf karşılıyor bunu. "Yani sen artistsin, niye para almazsın?" diyor. Bir insanın hakikaten bu toplumla bağlantısı olmaması için bu toplumda yaşamaması gerekmez ki. Bu toplumda yaşayıp da bağlantısız olan adamlara *Arkadaş* filmi göster, "biraz muhafazakâr film" diyebilir. Sert bir ağızla böyle söyleyebilir. Onu anlamamanın yolu, o dönemin bu coğrafyasını, kültürel ortamını anlamak. O dönem bu coğrafyadaki tartışmaları anlamak, tartışmaların seyrini anlamakla bağlantılı. Onları anlamamızdaki en büyük engellerden biri şu: 60'lı, 70'li yıllarda Türkiye'de tipik bir sosyologun tipik bir siyaset bilimcinin yazmayı amaçladığı temel bir metin vardı. Biz bunu kendimiz de yaşadık. Türkiye'nin toplumsal yapısı, kültürel hayatı, böyle bir metin yazmak herkesin amacı idi. Bütünsel ve kapsayıcı. Biraz daha militan adamlar, "bizim yazmamız abestir, bunu parti yazar" diye düşünürdü. Şimdilerde Türkiye'de tipik sosyologun böyle bir şey yazmak merakı yok. Belki dışa açığız, bunun da etkisi var. 50 yaşında, 60 yaşında sosyologların, siyaset bilimcilerin çok büyük bir kısmı Türkiye'nin tarihinden bihaber. Ondaki bir problemi formüle edemez. Bir felsefeci arkadaşımız vardı, Tuncer Tuğcu, şu an yaşamıyor. Düşünceleri çok değişmişti. Bir yerde konuşuyorlardı. İnsanlar konuşmaya başladığı zaman, biri "biz Kıbrıs'a çıktığımız vakit" dedi, diğeri "ağabey biz Kıbrıs'a mı çıktık?" diye sordu. Tuncer bu soruyu işitince "hadi lan bas git, ben seninle ne konuşayım" dedi. Anlattığı tarih 1974! Bir sürü siyaset bilimcinin 50'li, 60'lı yıllara dair yazdıklarını bir taramaya kalkın, olmadık yanlışlar bulursunuz. Öyle bir niyet, yazım hevesi de yok. Tanınmış bir siyaset bilimci kırk kere aynı şeyi yazdı: "Biz kendimizi 60'lı yıllarda sosyalist zannediyorduk, komünist zannediyorduk, hâlbuki biz yabancı düşmanıymışız. Hâlbuki milliyetçiymişiz." Allah uzun ömür versin. Yaşarsa kim bilir bir yirmi sene sonra ne yazacak? Kavramlara da yüklenen anlamlar çok farklı. Son dönemdeki tartışmalara baktığım zaman, Türkiye'de hangi kesimde olursa olsun 60'lı 70'li yıllarda, milliyetçi olmayan, muhafazakâr olmayan, devletçi olmayan entelektüel bulamazsın. Milliyetçi olmayan, muhafazakâr olmayan entelektüel bulamazsan, o dönemle ilgilenmenin çok fazla anlamı yok ki. O çerçevede baktığın zaman eski dönem sinemasının da anlamı yok. Onlar hep "sapkın" insanlardı. Bu genel eğilim, yaklaşım çok net bir biçimde yaygın yaklaşım.

Son olarak şu bir gerçektir ki, sinemanın yaratıcısı yönetmendir. Bütün hikâyeyi şekillendiren yönetmendir. Edebiyata tutkunluk açısından, Lütfi Akad en gelişkin yönetmenlerden birisidir. Ne yapmaya çalışıyor? *İnce Memed*'i sinemaya çekmek. Arkadaşım sen çeksen ne olur, çekmesen ne olur. Çünkü senin geçmişinde *Gelin*, *Düğün*, *Dişet* diye muazzam bir üçleme var. Hakikaten, Türkiye'nin tuhaflığı nerede? *Gelin*, *Düğün*, *Dişet* bitti, ne kaldı? Lütfi Akad filmi olarak ne ile ilgileniyorlar? Mesela İletişim fakültesinde sinema okuyan birini çevir. Türkiye'de çekilmiş en büyük film hangisi dediğinde ne diyecek? *Vesikalı Yârim* diyecek. Ben 1978 yılında gittim. Kaç sene olmuş? 34 sene evvel gittim. Aynı yerde, Sinema Televizyon Enstitüsü, orada bir dilekçe verdim. Ben Lütfi Akad'ın şu filmlerini seyredeceğim dedim. Tamam

dediler, hepsini seyret ama bunlar hazır değil, biz sana üç film gösterelim. *Kızılmak Karakoyun*'u seyretmiştim. İlk defa *Hudutların Kanunu*'nu seyrettim. Makinist sonra diğerini taktı: *Vesikalı Yârim*. “Abi” dedi, “siz bunu mu seyredeceksiniz” dedi. “Evet” dedim. “Abi siz nasıl böyle hayat kadını filmi seyre diyorsunuz” dedi, Tabii bunu gündelik hayattaki üslupla söyledi. “Ben size bir Yılmaz Güney filmi koyayım onu seyredin” dedi. O dönemde sinemada önemsenmesi söz konusu değildi ve *Vesikalı Yarım*'e bakış şekli böyleydi. Sonra bu bakış değişti. Şimdi *Vesikalı Yârim* üzerine, İletişim Fakültemizin hocaları bir kitap yazdı. O zamanlarda sinema akademisyenleri de *Vesikalı Yarım*'e makinist arkadaş gibi bakıyorlardı. Zihniyetimizin bu kadar zaman içinde ne kadar değiştiğini görüyoruz.

“Yeni dalga”nın temel hikâyesi burada tam ters işlemiş. Metin Erksan'ın ayrıksı olması, entelektüel kimliğini farklı kılıyor... Sinemasının anlaşılmasında etkili olan da bu. Yukarıdaki temel şablonun dışında olması onu önemli kılıyor. Kendi çektiği filmi bırak sıra dışı bir roman, bir fikri yapıttan daha ileride görüyor. Sanat tarihinden mezun olmasının da etkisi var. 50'li yıllarda çektiği filmlere baktığınız zaman çok net görüyorsunuz. Ben kendi gelişimim açısından fark ediyorum. Metin Erksan'ı biraz daha geç fark ettik. Politik vurgusu daha net olsa daha önce fark edilecekti. Tarihsel boyutuna dikkat etsen fark edeceksin. “Film yönetmen yapar” önermesi Metin Erksan'da çok daha net bir biçimde örnekleniyor. Öbürlerinin yaptığı şeyler çok daha kolektif şeyler. Metin Erksan bir birey çok net bir biçimde... Adam sadece sinema ile değil, sinema dışındaki şeylerle de ilgili. Hem de en az sinema kadar. Adamın göndermeleri hep bu toplumun geçmişine dair göndermeler. Bu topluma dair göndermeler.

“Ölen herhangi bir yönetmen hakkında, Metin Erksan öldükten sonra çıktığı kadar eleştirel yazı çıkmadı.”

Şunu da belirtmek istiyorum, Metin Erksan bir ay önce öldü. Türkiye'de şu çok ilginç... Ölen herhangi bir yönetmen hakkında, Metin Erksan öldükten sonra çıktığı kadar eleştirel yazı çıkmadı. Bizim kültürümüzde insanlar bu tür duyguları saklarlar. Ölenin arkasından daha olumlu konuşurlar, ama bu bir ay zarfında bir sürü eleştirel metin çıktı. Aslında bu söylenmez de hadi söyleyelim diyen eleştirmen tipi belirdi. Bu ilginç bir durum.

Müthiş Bir Tren filmini bir anekdot ile anlatayım. Sait Faik'in hikâyesi, ama orada da bir sorun var. Ben *Müthiş Bir Tren*'i seyrettim. İnsan o dönemde bir yakınını kaybetmiş olsa, o filmden irkilir. Bir de tren kompartımanında geçen bir görüntü var. Orada bir yönetmen var, sarkık favorileri ile... Sürekli onu gösteriyorlar. Sondan başlayalım oraya doğru gidelim. Bir gün Metin Erksan bana Sait Faik'in kitabından bir hikâye açtı, “al şunu oku” dedi. Okudum. İnsan hakikaten okuduğunda çarpılıyor. Sanki sinema için yazılmış. Yıl 1974-75... Sait Faik dünyaya nasıl bakıyor? “Burjuva duyarlılıklarının yazarı” deniliyor o zaman. Hikâyenin üzerinde Sait Faik yazıyor. Ama çıktığı zaman, hikâyenin Doğu blokundan bir yazar tarafından yazıldığına, öyküde komünizm propagandası olduğuna dair çeşitli eleştiriler geldi. Metin Erksan “ben polis memuru muyum” dedi. 90'lı yılların ortası... Film çekildikten sonra, “bu film niye Kızıltoprak tren istasyonunda çekiliyor, kızıl neyi çağırıyor” tartışması yaşandı. Aslında Türkiye'de çok az sayıda Sait Faik uyarlaması var. İşte bizde malum

Menekşeli Vadi'den esinlenen bir film... Çok da fazla esinlenme var. Sait Faik uyarlamaları Türkiye'de çok fazla tepki topladı. Bir de “neden Sabahattin Ali değil de Sait Faik” diye.

Kuyu filmi ise bir ayet ile başlar: “Kadınlara iyilikle davranınız.” Adam bu ayeti koydu diye gerici dediler. İnternete girerseniz, “Ahmet Soner”, “Metin Erksan” diye yazarsanız orda bu yazıyı görürsünüz. *Sazlık* ile *Kuyu*'nun örtüşen yanları var mı? Evet var. Örneğin, bir kadına karşı tutkulu aşk var. Adamı kırk kere reddediyor yine peşini bırakamıyor. *Sazlık*'ta ne var? Gelmeyecek şeyi bekliyor. Öbürüne baktığın zaman *Sevmek Zamanı*'nda var. O tutku *Acı Hayat*'ta var. Aslında adam benzer bir şeyi anlatmaya çalışıyor. *Kuyu* filmi o dönemde hiçbir etki yapmadı. Bakın yazıya, geçmiş şeylere. O dönemde feminizm üzerine duran bir hikâye yoktu. Mesela ben dinledim şimdi ismi lazım değil, *Kuyu* büyük film diyen insanları dinledim. Böyle 57-58 doğumlu, daha o zaman 10 yaşında, o ayrı bir hikaye. Çok ilginç bir şey oldu. Millet *Kuyu*'yu keşfetti bir şekilde. Ondan sonra 1989'da *Kuyu* televizyonda gösterildi. Metin Erksan şöyle bir şey söyledi, aslında çok ilginç bir şey: “Bizim feministler o zaman neredeydi?” dedi. Kadın eksenli, kadın direncini gösteren film çekerken “bizim feministler neredeydi?” dedi. Oradaki kadının kararlılığı, direnci, tepkisi tipik o *Yılanların Öcü*'ndeki Irazca'yı hatırlatıyor. Baktığın zaman Metin Erksan'ın filmlerinde kadınlar olağanüstü güçlü. İslami içerikli, sol içerikli filmlere baktığın zaman, kadınlar daha pasif. Kadın konusuna baktığın zaman, filmlerde diğer yönetmenler, ister muhafazakâr olsun ister “solcu” olarak nitelendirilsinler, kendileri daha muhafazakâr bakıyorlar olaya. Metin Erksan'ın hiçbir filminde *Fatma Bacı* tipolojisi yok. *Fatma Bacı* da Halit Refiğ'in 1972'de çektiği film... Yine Metin Erksan'ın hiçbir filminde, *Arkadaş* filmindeki hikâye yok. *Vesikalı Yarım*'in kadını da erkeği de şartların ortaya çıkardığı duruma kuzu kuzu razı oluyor.

Metin Erksan 90'lı yılların başlarından 2004'e kadar *Cumhuriyet* gazetesinde yazı yazdı. Bir dönem köşe yazısı, bir dönem ikinci sayfada yazı yazdı. Müşfik Kenter'in ölümü *Cumhuriyet* gazetesinde daha çok yer aldı. Anlatabiliyor muyum? *Sevmek Zamanı*'na bakalım. Nasıl bakalım? *Sevmek Zamanı*'nın teknik özelliklerine bakalım. Adamdan bize “*Sevmek Zamanı*” kaldı diye düşünülmesi biraz rahatsız edici. *Sevmek Zamanı*'nın sınıf meselesiyle de bir bağlantısı var. Sen sosyal gerçeklikle ilgisi olan çok merkezi şeyleri itiyorsun. *Vesikalı Yarım*'e sahip çıkıyorsun. *Düğün, Gelin, Diyet* filmleri bir kenara gidiyor. *Sevmek Zamanı*' da kendi içinde bana göre bağımsız bir metin değil. *Sevmek Zamanı*'nın motifleri ile başka filmlerinin motiflerinin arasında olağanüstü etkileşim var. Mesela Yaşar Kemal “Ben hep Çukurova'yı yazıyorum” diyor. “Ben hep aynı şeyi yazıyorum” diyor, “Balzac da aynı şeyi yazıyor, başkaları da aynı şeyi yazıyor” diyor. “Hep aynı şeyi çekiyor” lafı, Metin Erksan için geçerli bir laf değil. Bir insan Metin Erksan gibi bir insanı doğru düzgün anlamak istiyorsa başka yönlerine de bakmak zorunda. Ama öbürlerini doğru düzgün anlaması için başka şeylerine bakmasına gerek yok. Çünkü öbürlerinin hayatının bir idolü var, ideali var. Mesela “ben şunu çekeceğim” diye hayatını bunun üzerine kurmuş. Mesela, Fakir Baykurt falan o kadar önemli değil. Necati Cumalı da değil. Necati Cumalı *Susuz Yaz*'ı problemlili bulur ve sevmez. Niye? Film dışarıda ödül aldı. Ama Necati Cumalı, Yılmaz Duru'nun çektiği *Susuz Yaz*'a bir şey söylemiyor. Bu *Susuz Yaz*'ı habire eleştiriyor. Çünkü eserinin önüne geçmiş. Şöyle bakmak lazım.

Neden problemlî? Bir karşılaştır Türk sinemasında Metin Erksan'ın yeriyile Türk edebiyatında Necati Cumalı'nın yerine bir bak. Edebi metin olarak *Susuz Yaz*'i kaç kişi, sinema filmi olarak *Susuz Yaz*'ı kaç kişi biliyor? Bu hikâye ölçüyü kaçırmış, başka yerlere gitmiş. “Keşke *Susuz Yaz*'da yöresel şive kullanmasaydım” diyor Metin Erksan. Çok daha sonra diyor... Çok yöresel konuşuyorlar insanlar. Her bir hikâyeyi bırak, Bademler Köyü'nü sadece bir coğrafi mekân olarak telakki ediyor. Değerlendirmeyi iyi yaptığın zaman aslında Metin Erksan, benim temel derdim mülkiyet diyor. Sudaki mülkiyet diyor. Adam kim? Necati Cumalı. Avukat değil mi? Ve o yörenin adamı... Batı'da bulunmuş daha çok. İzmir yöresinde. Hep gördüklerini yazmış ağırlıklı olarak. Bu yazarlar Fakir Baykurt olsun, Necati Cumalı olsun, üç ayda bir roman yazmış bunlar. Şimdiki kuşakta böyle değil. Mesela Türkiye'de 70, 80, 90 yaşındaki adamlar, Metin Bey de bu adamlara dâhil, yaptığı işe olağanüstü saygılıdır, olağanüstü titizlikle yapar. Yani, ben o gazetede köşe yazısı yazarken biliyorum, o köşe yazısını çoğu kişi yarım saatte yazar. Adam o köşe yazısına iki gün uğraşırdı. Yani, olağanüstü titiz... Türkiye'de Metin Erksan kadar az film çekmiş önemli yönetmen yok. Hepsinin bir sürü filmi var. Öbürlerinin yaptığı şey yani, bunda tutturamazsak bunda tuttururuz mantığı. Adam hepsinin üzerinde ciddiyetle durmuş. Ha, ticari filmleri de var. O filmlere baktığımızda bile bir farklılık görüyorsunuz. İki tane filmini ele alalım, birisi *Gecelerin Ötesi* 1959-60, diğeri *Dokuz Dağın Efesi*. Osmanlı- Cumhuriyet değerlendirmesi o filmlerdeki hikâyelerle var olmuştur. Yazdığı şeylerin, yaptığı şeylerin bir bütünselliği ve kendi hayatıyla bir bağlantısı var. Akademisyenlerin çoğu sevmez Metin Eksan'ı.

Farklı bir isimden bahsetmek istiyorum. Sinema üzerine, Türk sineması üzerine en çok yazan akademisyen Âlim Şerif Onaran'dır. Âlim Şerif Onaran'a karşı insanların tepkisi de benimki gibidir. Herkes arkasından Âlim Bey'in çok ciddi bir şey yazmadığını söyler. Ama yani Âlim Bey'in yüzüne karşı da ne kadar âlim olduğunu söyler. Söylemesinin de gereği yok, zaten âlim olduğu belli, isminden belli. Lafı biraz çarpıtıyorum belki ama benim için önemli... Âlim Bey ilk defa Muhsin Ertuğrul tiyatrosu ve sineması üzerine çalıştı. Âlim Bey'in sinema bilgisi nereden kaynaklanıyor? Sansür kurulu üyesi yahu... Âlim Bey küfrede küfrede bu yerli filmleri seyretmeye başlamış bir adam. Bir insanın kendi nesnesine karşı ilgisi çok acayip tutkulu, muhabbetli bir ilgi olursa, o muhabbetten o film mahvolur. Kucaklamaktan o filmi mahveder. Anlatabiliyor muyum? Ama nefret ilişkisi kurmak da sağlıksız bir şey. Türkiye'de sinema akademisyeninin Türk sineması ile ilişkisi nefret ilişkisidir, yani sağlıksızdır. Hatta aşk ilişkisinden daha sağlıksız bir ilişkidir. Âlim Bey bundan sonra küfrede küfrede, yarısını seyredip yarısını seyretmeyip, küçümsemeyerek “bu filmi seyretmeden de anlayabilirim, 10 dakikasını seyredirim, 20 dakikasını seyredirim ve anlarım” diyor. Hatta bir zamanlar Bahçeşehir Üniversitesi'nde bir hoca vardı, filmin ismini karıştırdı yani. Bir yerde yazdım ben çok eskiden. Filmin farkında değil, seyrettiği filmin. Show TV'de seyretmiş filmi. Ama sonra filmin ismini unutmuş. Sonradan Lütfi Akad sineması üzerine çalışmış. Şimdi, Âlim Bey'in, ondan sonra normal olarak ne ile ilgilenmesi lazım? Yılmaz Güney ile ilgilenmesi lazım. Yani Yılmaz Güney biraz netameli bir adam, siyasi bir şey yapmış, bize zarar gelir. Türk sinema akademisinin içinde Yılmaz Güney ile ilgili yazı yazan insan sayısı olağanüstü sınırlıdır. Nedeni de budur. Orada bir sevgi var. Seviyor ama mahçup bir sevgi var. Platonik bir sevgi var. Bir de riyakâr bir sevgi var. Belki, sevmiyor ama “sevmemiz

lazım” diye düşündüğü için seviyor görünüyor. Alim Şerife de hakkını teslim etmek lâzım. Türk sinemasıyla ilişkisi kendinden sonraki kuşak akademisyenlerden çok daha sağlıklıydı.

Metin Erksan o kadar insanla konuşan biri değildi. Biraz dağıttık. Ama bana göre sonuçta kırk sene önce yazılıp çizilen, yapılan şeyleri, dönemin koşullarını hiç dikkate almadan sadece bugünün ölçülerine göre değerlendirmek o kadar verimli olmayabilir. Bugünün ölçütlerine göre değerlendirmeler de gerekiyor. *Sevmek Zamanı* çekildiği zaman Türkiye’de o filmi anlayacak entelektüel birikim yoktu. Bir sinemada sadece bir gün oynadı. Bizim yaşımızdaki insanlar bile onu çok daha sonra seyretti. Biri o film hakkında “psikiyatrik bir vaka” dedi. Herkes kırk türlü laf söyledi. Ama bugün Metin Erksan önemli sinemacı. *Sevmek Zamanı* çok önemli film diyorlar. Yani bunun da bir adabı var. Ama bir zamanlar eleştiri yapanların “biz vaktiyle bu konuda yanlış yapmışız” diyerek söylemesi lazım bugünkü söylediklerini. O dönemde hiç kimsenin doğru düzgün göremediği, sinema uzmanı zannettiğimiz Nijat Özön gibi kişilerin “psikiyatrik vaka” dediği filme, bugün kült film diye sahip çıkacaksınız. Burada bir problem var demektir. Burada eleştirilecek başka yönler de olmalı. 1973 yılında milli sinema ile ilgili bir açık oturumda Metin Erksan şöyle bir şey anlatmıştı: Birileri “gençler solcu filmler istiyorlar, sizin bir filminizi istiyorlar” dediğinde, Metin Erksan “*Sevmek Zamanı*’nı gösterin” diyor. “Yok” diyorlar, “aşk meşk filmi istemiyoruz, biz sınıf filmi istiyoruz” diyorlar. Metin Erksan “bu sınıfsal bir film diyor”. Ama insanlar oturup seyretmiyorlar, itiraz ediyorlar, sen bu filmi ver şu filmi ver, muhtemelen *Yılanların Öcü* falan. Metin Erksan, “öyle diyorsunuz ama sinema tarihçisi, solcu bir sinema tarihçisi, George Sadoul bu filmin sınıf meselesini en iyi anlatan film olduğunu söyledi” diyor. O zaman, “ha tamam” diyorlar. Yani, bunlara çok net bir biçimde yabancı bir uzman lazım, yani yabancı referans lazım diyor. Aslında arkadaşlar Türkiye’de amatör olarak sinemayla ilgilenen insanlar profesyonellerden daha gelişkin. Benim aklımda sinema üzerine bir şeyler yazmak fikri yoktu. Türkiye’de sinema uzmanları bu kadar düşük seviyede yazıyorsa benim yazmamda bir mahsur yok, bir yan etken olarak sinema akademisyenlerinin, sinema eleştirmenlerinin de eksikliklerini tamamlamış ve yanlışlarını tashih ve tasrih de etmiş olurum bu arada dedim ve yazmaya böyle başladım. Bütün hikâye bu.

Kitap Eleştirisi

Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri*

Derya TELLAN**

Bundan kısa bir süre önce, 2007 yılından itibaren Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütmekte olduğum “Kentsel İletişim” başlıklı yüksek lisans dersine ilişkin bir değerlendirme yapmaya çalıştığımda, oldukça şaşkıncu bir manzara ile karşı karşıya kaldım. Konuyla ilgili alan araştırmalarının pek azı, günlük yaşam pratiklerimizin mekanla olan ilişkisinin beklentilerimizin ve hedeflerimizin çok daha ötesinde, oldukça yoğun ve girift bir yapıda gerçekleştiğini ve neredeyse tüm insanlık tarihi boyunca yaşamın anlamı ile mekanın kontrolü arasında bir bağ bulunduğunu ortaya koymakta idi. İnsan ilişkilerinin gerçekleştiği yer ile zaman boyutunun, iletişim tarzları üzerinde önemli bir rol oynadığı ise tartışmaların hareket noktasını nadiren oluşturmaktaydı. Halbuki zaman boyutu iletişim biçimlerinin tarihsel koşullar altındaki dönüşümüne işaret ederken; yer bağlamı insan ilişkilerinde coğrafi koşullara, mekanın yapısına, üç boyutluluğun yönetim, mülkiyet ve kontrol tartışmaları altında sıkışıp kalmasına dikkatleri çekmekteydi. En genel ifadesiyle mekanın gerek kentsel gerekse kırsal alan olarak örgütlenmesinin, ilk etapta mimari ve mühendislik çalışmalarını gündeme getirmekteyse de, bunların ötesinde bir yaşam biçimini ve ‘neleri nasıl ifade ettiğimizi’ açığa çıkardığı unutulmamalıdır. Sanayileşme süreciyle birlikte dünya genelinde kentleşme/metropolleşme sürecinin yaşanmaya başlaması ve 21. yüzyılla birlikte de dünya genelinde kentsel bölgelerde yaşayan nüfusun ilk kez kırsal bölgelerde yaşayan nüfusu niceliksel olarak geçmesi, sosyo-psikolojik açıdan ilişkilerde mesafeliliğe, günlük yaşamda bireyselleşmeye (atomizasyon) ve iletişimde de genel geçerliğe (kişilerarası iletişimde içten, duygusal ve kişilikli davranışlar sergilemek yerine sahte, çıkarıcı ve güdübirlik davranışlar sergilenmesine) neden olmuştur. Mühendisliğin kesitler, katmanlar ve alanlar üzerine kurulan inşacılığı ile mimarlığın barınmayı çalışma ile bütünleştiriciliği arasındaki çelişkilerin giderilmesiyle birlikte ise kapitalizmin mekanın örgütlenmesi tamamlanmıştır. Bu bağlamda mimarlığın, mesken ve modernite ile olan ilişkisini inceleyen yakın tarihli çalışmaların önem kazanmaya başladığını görmekteyiz. Konuyla ilgili son çalışmalardan biri ise dilimize Nalan Bahçekapılı ile Rahmi Ögdül’ün ortak çabasıyla kazandırılan Hilde Heynen’in ‘Mimarlık ve Modernite: Bir Eleştiri’ (*Architecture and Modernity* - 1999) başlıklı kitabı.

---

* Hilde Heynen - Çeviren: Nalan Bahçekapılı ve Rahmi Ögdül İstanbul, Versus Yayınları, 2011.

** Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğretim Üyesi, E-posta: dtellan@atauni.edu.tr.

Heynen çalışmasını dört bölüm üzerinden kurgulama yoluna gidiyor. ‘*Moderniteyle Mimarlık Yüz Yüze*’ başlıklı ilk bölümde tarihsel bir olgu olan mimarlığın modernite ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğunu formüle etmeye çalışıp, modernitenin tanımlanışındaki nesnel ve öznel boyutlara vurgu yapan yazar; kitabının temel sorularını sıralamaktadır: “Mimarlık kaçınılmaz olarak, modernite ile mesken arasında mevcut olan gerilimi ele almak zorundadır. Mimarlık, meskeni tasarlayıp şekillendirir; görevi, içinde mesken tuttuğumuz dünyayı cisimleştirmektir. Bu ilkenin mimari söylemin kaçış noktasını oluşturduğunu söylemeye gerek yok gibi. Eğer modern durum, bizzat mesken tutmanın kendisinin artık imkansız olması anlamına geliyorsa ne yapmak gerekir? Ya ‘evsizlik’ teşhisi doğruysa? Mimarlık nasıl bir yaklaşımı benimseyebilir? Bu sorulara verilmiş olan cevaplar açık olmaktan uzaktır ve hem mimarlığın rolünün tam olarak ne olduğu (ya da ne olması gerektiği) hem de moderniteyle yüz yüze geldiğinde nasıl bir tavır aldığı (veya alması gerektiği) konusundaki görüşler son derece farklılık sergiler” (s. 35). Heynen, mimarlığın ruhani\duygusal olanla akılcı\işlevsel olan, nostaljik olanla eleştirel olan, parçalı olanla güvenli bir bütüncüllükte olan arasındaki ikilemlerinin, moderniteyle birlikte görmezden gelinemeyecek düzeyi geride bıraktığını ifade etmekte ve kendi eleştirel bakışını bu diyalektik üzerinden inşa etmeye çalışmaktadır.

Çalışmanın ‘*Modern Hareketin İnşası*’ başlıklı ikinci bölümünde gelenekselden kopan mekanın modernite tarafından nasıl doldurulduğuna vurgu yapan Heynen, avangardlığın “birleşik bir bütün olmaktan ziyade geniş ölçüde farklılaşan eğilimlerden oluştuğuna” (s. 49); Sigfried Giedion’un mimarlığın nesnelere bir ilişkisinin kalmadığını öne süren “mimarlık hayatta kalmak istiyorsa şayet, daha geniş etki alanının parçası haline gelmek zorunda; bu arada mekansal ilişkiler ve oranlar olarak nesnelere, çok da fazla merkezi önem taşımazlar” (s. 58) yorumuna; Ernest May’ın ‘*Das Neue Frankfurt*’ dergisinde dile getirilen modernitenin yeni bir birleşik metropol kültürü yaratmak anlamına geldiğine –ki bu “ussal olarak örgütlenmiş, çatışmadan arındırılmış, eşit haklara ve ortak ilgilere sahip insanlardan oluşan geleceğin toplumunu öngören bir kültür” (s. 72) idi– dikkat çekmektedir. Hellerhof, Westhausen, Praunheim, Römerstadt ve Riederwald gibi Siedlung’ları projelendiren May ve meslektaşlarının tasarım bakımından radikal olmayan mimari üsluplarını değerlendiren Heynen’e göre “sanat ve mimarlıktaki deneylerin gündelik hayattaki çevreyi tasarlamayla ve nüfusun yerleşim kültürünü zenginleştirmeye sonuçlanması konusundaki özenleri düşünüldüğünde; Frankfurt avangardlarının programının ‘sanatın hayatın praksisine katılması’ nosyonunu içerdiği söylenebilir. Onların gözünde, ‘yaşam pratiğinde sanatın dönüştürülmesi’ toplumun rasyonel örgütlenmesinin herhangi bir şekilde hor görülmesini içermiyordu –halbuki dadaizmin ve sürrealizmin niyetleri buydu–. *Das Neue Frankfurt*’ta toplumsal düzenin araçsal rasyonalitesine karşı takınılmış bir tavır yoktu. Aksine endüstrileşmeyi, standartlaşmayı ve rasyonelleşmeyi desteklemeleri, araçsal rasyonalitenin normlarına göre ifa edilmiş bir toplumsal modernleşmeyle tamamen uyumluydu” (s. 97).

‘*Aynadaki Yansımalar*’ başlıklı üçüncü bölümde mimarlığın modernleşmeyle olan ilişkisini eleştirel bir yaklaşımla değerlendiren teorisyenlerin görüşlerini sıralayan Heynen, Adolf Loos’un yaklaşımını “mimarlık, sakininin kişiselliğini yansıtmak anlamına gelmiyordu; aksine mimarlık, meskenden ayrı tutulmalıydı. Mimarlığın

görevi meskeni tanımlamak değil, onu mümkün hale getirmektir. Mesken, bireyin kişisel tarihiyle, anılarıyla ve sevdiklerinin yakınlıklarıyla ilgiliydi. Bir evi döşemek bunun ifadesidir ve ayrıca sakinlerine, ne zaman isterlerse değiştirmek yoluyla, kişisel damgalarını vurma olanağını sağlamalıdır” (s. 108) sözleriyle özetlemekte; Walter Benjamin’in pasajları diyalektik bir imge olarak gören yorumunu “pasajlar varoluşlarını, perakende ticaretin yükselişine, özellikle lüks malların ticaretine aynı zamanda da yeni yapı teknolojilerine borçlu: her şeyden çok da demir ve cam mimarisinin teknolojisine. Gelişmelerin bu bir araya gelişi, tipik bir dokuzuncu yüzyıl kentsel biçimine yol açtı: pasajlar, sokakların ‘dış dünyası’ ile evin ‘iç mekanı’ arasında bir geçiş bölgesi oluşturuyordu. Gerçekten de ‘dışarı’ olmayan bir ‘içerisi’ meydana getiriyorlar: biçimleri, ancak içeride ortaya seriliyor; herhangi bir dışa sahip değiller ya da en azından, kolaylıkla tahayyül edebileceğimiz türden değil” (s. 142) analiziyle değerlendirmekte ve Ernst Bloch’un modern mimariye ilişkin Marksist eleştirisini “Yüce mimarın amacı, bir Arkadia imgesi inşa etmektir: bu mimari, insan öznesinin arzularıyla uyum içindeki ortamı yaratan yerin doğal çevresinde mevcut olan potansiyeli kullanır. Hatta –örneğin Gotik sanatta– güzellik ve zevk, melankoliyle ve trajik bir duyguyla aşılandığında, daha iyi bir dünya vaadini bu karmaşık uyum içinde sezme mümkündür” (s. 164) ifadesiyle çözümlenmektedir. Venedik Okulu olarak adlandırılan ve Manfredo Tafuri’nin 1968 yılında yayımlanan ‘*Teorie e storia dell’architettura*’ ile 1969 yılında yayımlanan ‘*Progetto e utopia*’ kitaplarının hareket noktasını oluşturduğu yeni eleştirel yaklaşımı ise Heynen şu ifadeyle değerlendirmektedir: “Tafuri, Aydınlanma’dan itibaren kapitalist modernleşmeyle ilişkili olarak mimarlığın gelişiminin izini sürer. Ana tezi, modern mimarın izlediği rotanın, kapitalizmin ekonomik altyapısından bağımsız olarak anlaşılacağı ve gelişiminin tamamının bu parametreler içerisinde gerçekleştiğidir. Bu yüzden, kitabının tüm amacı, bu (ideolojik) boyunduruğun, yüzeyde burjuva ve kapitalist uygarlık modelinin açıkça reddedilmesi gibi görünen durumlarda bile mevcut olduğunu göstermektir” (s. 177). Bu bağlamda farklı eleştirel yaklaşımların Simmel ile başlayan ve günümüze değin uzanan çizgisinin nesnel gerçekler dolayımında incelenmesi gerektiği açıktır.

Heynen’in kitabının “*Modernite Eleştirisi Olarak Mimarlık*” başlıklı dördüncü bölümünde ise mimarlık ve modernite arasındaki karmaşık ilişkinin çok katmanlı bir kavrayışı yapılmaya çalışılmaktadır. Savaş sonrası dönemde Constant’ın “üniter şehircilik” ütopyası olan ‘New Babylon’, Adorno’nun estetik kuramının uzantısı olan mimesin mimari yansımaları ya da Belçika Zeebrugge’deki bir Deniz Terminali için önerilen OMA (Office for Metropolitan Architecture) projesi farklı toplumsal eleştirelilikler içermekle birlikte bütüncül bir sonuca bağlanamamıştır. Heynen, bu tarz ütopik eleştiriler arasındaki bağlara şu sözlerle vurgu yapar: “Rasyonelleştirilmiş ve mükemmelleştirilmiş bir form olarak Deniz Terminali, Constant’ın yeni Babil projesini devralır: göçebe sakinlerin, macera ve ilgi çekici atmosfer arayışıyla etrafta dolaşabildiği geniş ölçekli altyapıların sağlanması. Constant’ın ‘spatiövores’ları gibi uzay kaskı da, aslında tekdüze bir ağ içinde bir istisna oluşturur. Fakat Constant’ın yapıtında ütopya ile gerçekçilik arasındaki gerilim asıl, eskizlerin ve resimlerin grafik ayrıntılandırılmasında görülecekken, OMA projesinde bu gerilime mimari bir telaffuz verilir. Gerilim, kabuk ile dolgu arasındaki bir duraklamaya dönüştürülür” (s. 291).

Sonuç olarak Heynen, mimarlığın oluşturduğu yaşam çerçevesini şu sözlerle dile getirmektedir: “Mimarlık, mimemis ve onun ürettiği küçük değişimlerle biçim bozular yoluyla bastırılmış olana dair bir şeyi bize hissettirmeye muktedirdir. Bu yolla mimarlık, bu sürekli konut arayışına bir kılavuz olarak hizmet edebilir; lakin konutu doğrudan cisimleştirerek –bazı Heideggercilerin ileri sürecekleri gibi– değil, fakat daha çok onu modernitede çerçeve içine alarak. Bu çerçeveye alma her şeyden çok, mimarlığın, gündelik yaşam için bağlam sunma biçimiyle alakalıdır” (s. 300). Modernlik ideolojisi ile modernleşme sürecinin mimarlık tabanında örtüşmediğini ve köklü bir yarılmaya kaynaklık ettiğini açıkça ortaya koyan bu çalışma, sosyal bilimler, mimarlık ve iletişim ilişkisini belirginleştirme yönünde önemli bir girişim olarak okunabilecektir.